T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELÂM BİLİM DALI

MODERN İSLÂMÎ LİTERATÜRDE DECCÂL

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mahir APAK

BURSA 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELÂM BİLİM DALI

MODERN İSLÂMÎ LİTERATÜRDE DECCÂL

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mahir APAK

DANIŞMAN

Prof. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

BURSA 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Kelâm Bilim Dalı'nda 702023006 numaralı Mahir APAK'ın hazırladığı "Modern İslâmî Literatürde Deccâl" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,22/6/22 günü 11:00.- 12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ...Başarılı..... (başarılı/~~başarısız~~) olduğuna ...oybirliği..... (oybirliği/~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı

Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ

Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ
Üye

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 27/05/2022

Tez Başlığı / Konusu: **Modern İslâmî Literatürde Deccâl**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 25/05/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	Mahir APAK
Öğrenci No:	702023006
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *Modern İslâmî Literatürde Deccâl* adlı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı	: Mahir APAK
Öğrenci No	: 702023006
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: Kelâm
Statüsü	: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Mahir Apak
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Kelâm
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xii + 116
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Orhan Şener Koloğlu

Deccâl, İslâmiyet'in ilk yıllarından modern döneme kadar bazı istisnaî görüşler dışında rivayetlerde anlatıldığı şekliyle kabul edilmiş, tartışma konusu olmamıştır. Klasik dönemden modern döneme kadar oluşan fikrî birikim, Batıda Aydınlanma Çağı'nın başlaması, Müslüman müelliflerin Batılı yazarların görüşlerinden etkilenmesi gibi âmiller deccâl mefhumunun zamanla tartışma sahasına taşınmasına zemin hazırlamıştır. Meselenin tartışma konusu olmasının tabii sonucu olarak modern döneme özgü birçok deccâl anlayışı ortaya çıkmıştır. "Modern İslâmî Literatürde Deccâl" isimli bu çalışmada modern dönemde deccâl hakkındaki görüşlerini serdeden araştırmacılar ve eserleri konu edilmiştir. Çalışma giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, metodu ve kaynakları tespit edilmiş, ayrıca meselenin daha anlaşılır olması için tarihsel süreçteki ve dinlerdeki deccâl mefhumu genel hatlarıyla anlatılmıştır. Birinci bölümde deccâli reddedenlerin, ikinci bölümde deccâli klasik anlayış üzere yorumsuz bir şekilde kabul edenlerin kimler oldukları ve görüşleri ele alınmış, üçüncü bölümde ise deccâl hakkında yorumda bulunanların kimlikleri ile onların deccâl telakkileri incelenmiştir. Çalışma esas olarak modern dönemdeki yazarların deccâl görüşlerini karşılaştırma yöntemiyle inceleyerek modern deccâl telakkilerinin tespit ve takdimine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

İslâm, Sem'iyyât, Kıyamet Alâmetleri, Deccâl

ABSTRACT

Name and Surname	: Mahir Apak
Univercity	: Bursa Uludağ University
Institution	: Institute of Social Science
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Kalam
Degree Awerded	: Master's Thesis
Page Number	: xii + 116
Degree Date	:
Supervisor	: Prof., PhD.Orhan Şener Koloğlu

From the early period of Islam to modern times, apart from a few exceptional arguments, Dajjāl had been considered as described in the riwayahs not being a matter of debate. Factors such as intellectual accumulation constituted from the classical period to the modern era, the beginning of the Age of Enlightenment in the West and Muslim scholars' being influenced by Western scholars' views gradually paved the way for the concept of Dajjāl to be a controversial issue. As a natural consequence, several modernist Dajjal conceptions emerged. The study entitled "Dajjāl in the Modern Islamic Literature'' investigated the scholars who propound their views on Dajjāl and their works. The paper is composed of the introduction and three other chapters. In the introduction part, the subject, aim, significance, method, and sources of the research are identified and, in order to make the issue more comprehensible, the Dajjāl concept in the historical processes and religions is explained in general terms. In the first part, those who reject the concept of Dajjāl, in the second part, those who accept the concept of Dajjāl without interpretation in line with the classic view, and their views are discussed, and in the third part, the identities of those who interpret Dajjāl and their conceptions of Dajjāl are examined. The study mainly aims to contribute to the identification and presentation of modern Dajjāl views by examining modern scholars' views on Dajjāl by a comparative method.

Keywords

Islam, Eschatology, The Signs of the Apocalypse, Dajjāl (Antichrist)

ÖNSÖZ

İslâm dininin temel kaynaklarından olan hadis rivayetleri vasıtasıyla vukufiyet sağlanan ve kıyamet alâmetlerinden biri sayılan deccâl, İslâmiyet'in ilk çağlarından günümüze kadar Müslüman dünyada güncelliğini koruyan bir mesele olmuştur. Ne var ki deccâl, Müslüman ilim adamları tarafından İslâmiyet'in ilk yıllarından hicri onuncu asra kadar geçen sürede gaybî bir konu olması ve naslarda geçmemesi hasebiyle rivayetlerde anlatıldığı üzere kabul edilmiş, İslâm mezhepleri arasında ihtilaflı bir mesele olmamıştır. X./XVI. asırdan sonra bazı âlimler konu ve ilgili rivayetler hakkında birtakım fikirler ortaya koymuş olsalar da görüşleri mevzu üzerinde önemli bir etki yaratmamış, modern döneme gelinceye kadar deccâl mefhumu ilk dönemdeki anlayış çerçevesinde ilerlemiştir.

Modern döneme gelindiğinde siyasî, sosyal ve kültürel bazı faktörler ile İslâm dünyasındaki asırlar boyunca süre gelen ilmî birikim vasıtasıyla deccâl konusu tartışma sahasına girmiş, mesele Müslüman müellifler tarafından detaylıca incelenmiştir. Mezkûr bahiste yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde deccâl hakkında modern döneme özgü birtakım yorum ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Buna mukabil modern dönemdeki te'villeri benimsemeyip, deccâli klasik anlayış üzere kabul eden müellifler de bulunmaktadır. Çalışmamızın temelini de modern dönemde deccâl hakkında eser kaleme alan yazarlar ile onların deccâl anlayışları ve görüşlerini ifade ettikleri kitapları oluşturmaktadır.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı ve kaynakları incelenmiş, ardından deccâl hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde deccâli reddeden müelliflerin kimler oldukları ele alınmış, onların deccâli reddetmelerindeki âmillerin neler olduğu, hadislere karşı bakış açılarının görüşlerine olan etkisi ve iddialarını delillendirmek adına ortaya koymuş oldukları argümanlar incelenmiştir. İkinci bölümde deccâli klasik anlayış üzere benimseyenlerin deccâl hakkındaki modern anlayışlara karşı çıkışlarının arka planı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise deccâl mefhumu hakkında yeni yorumlar getiren yazarlar incelenmiş,

konuyla ilgili görüşlerinin arka planında siyasî, sosyal ve dinî birtakım etkenlerin olup olmadığı araştırılmıştır.

"Modern İslâmî Literatürde Deccâl" isimli bu tezi çalışma alanı olarak tercih etmemde beni yönlendiren ve karşılaşılan teknik ve akademik problemlerin çözümünde her daim yardımcı olup sabırla ilgilenen hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Orhan Şener Koloğlu'na, ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan ve çalışmada zorlandığımız meseleleri çözüme kavuşturmada desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz ile Prof. Dr. Şener Şahin ve Doç. Dr. Mutlu Gül'e, çalışmamızı gözden geçirerek tavsiyeleriyle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Dikmen'e, hayatım boyunca yetişmem ve ilmî alanda gelişmem için gerekli desteği sağlayan annem İlknur Apak ile babam Prof. Dr. Âdem Apak'a teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

Mahir Apak

Bursa-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xii**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu Amacı ve Önemi 1
2. Araştırmanın Metodu 2
3. Araştırmanın Kaynakları 3
A. Klasik Kaynaklar 3
B. Modern Kaynaklar 5
4. Dinlerde ve İslâm'da Deccâl 9

BİRİNCİ BÖLÜM
DECCÂLİ REDDEDENLER

I.1. Ferîd Vecdî – *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn* 19
I.2. Ahmed Emîn – *Fecrü'l-İslâm* 22
I.3. Mahmûd Ebû Reyye – *Edvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muhammediyye* 23
I.4. Ahmed Atıyyetullah – *el-Kâmûsü'l-İslâmî* 25
I.5. Muhammed Abdullah es-Semmân – *el-İslâmü'l-musaffâ* 26
I.6. Abdülkerîm el-Hatîb – *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû* 27
I.7. Kâmil Sa'fan – *es-Sâ'atü'l-hâmise ve'l-'işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc, el-Mehdiyyü'l-müntazar* 28
I.8. Hasan Hanefî – *Mine'l-'akîde ile's-sevre* 30
I.9. Yaşar Nuri Öztürk – *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar* 32
I.10. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu – *İslami İlimlerde Metot Sorunu* 33
I.11. Mustafa İslâmoğlu – *Yahudileşme Temayülü: İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e* 35
I.12. Emre Dorman – *Allah'a Öğretilen Din* 35
I.13. Seyyid Sâlih Ebûbekir – *el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'ktisâhi'l-ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve tethîru'l-Buhârî minhâ* 36
Değerlendirme 38

İKİNCİ BÖLÜM

DECCÂLİ YORUMSUZ KABUL EDENLER

II.1. Sıddîk Hasan Han – *Katfü'ş-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser* 40
II.2. Hüseyin el-Cisr – *el-Husûnü'l-Hamîdiyye li-muhâfazati'l-ʿakâʾidi'l-İslâmiyye* .. 41
II.3. Tâhir el-Cezâirî – *el-Cevâhirü'l-kelâmiyye* 42
II.4. Ömer Nasuhi Bilmen – *Muvazzah İlm-i Kelam* 43
II.5. Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk el-Gumârî – *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân* 44
II.6. Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil – *Eşrâtü's-sâʿa* 45
II.7. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî – *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm* 47
II.8. Hammûd b. Abdillâh b. Hammûd et-Tüveycirî – *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân* 50
II.9. Ebûbekir Câbir el-Cezâirî – *'Akîdetü'l-mü'min* 51
II.10. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî – *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk* 52
II.11. Muhammed Fuâd Şâkir – *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ* 53
II.12. Mustafa el-Adevî – *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd* 54
II.13. Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid – *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl* 55
II.14. Ahmet Mahmut Ünlü – *Nüzûl-i Mesîh Risalesi* 58
II.15. Muhammed b. Abdurrahman el-Arefî – *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ* 59
II.16. Abdüllatif Âşûr – *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl* 61
Değerlendirme 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DECCÂL HAKKINDA YORUMDA BULUNANLAR

III.1. Deccâli Yahudiler ile İlişkilendirenler 64
III.1.1. Reşîd Rızâ – *Tefsîrü'l-Menâr* 64
III.1.2. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır – *Hak Dini Kuran Dili* 67
III.1.3. Seyyid Sâbık – *el-'Akâidü'l-İslâmiyye* 69
III.1.4. Muhammed el-Gazzâlî – *'Akîdetü'l-müslim* 70
III.1.5. Muhammed Alî el-Bârr – *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd* 71
III.1.6. Saîd Eyyûb – *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân* 74
III.1.7. Mansûr Abdülhakîm – *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)* 75
III.1.8. Muhammed Îsâ Dâvûd – *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda* 77
III.1.9. Hişâm Kemâl Abdülhamîd – *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl* 81
III.2. Deccâli Sembol Kabul Edenler 85
III.2.1. Muhammed Abduh – *Tefsîrü'l-Menâr* 85

III.2.2. Kâmil Miras – *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* .. 86
III.2.3. Said Nursi – *Şuâlar, Lem'alar, Mektubat* ve *Sözler* 87
III.2.4. René Guénon – *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri* 90
III.2.5. Ömer Rıza Doğrul – *Tanrı Buyruğu (Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi)* 92
III.2.6. Muhammed Esed – *Mekkeye Giden Yol* 93
III.2.7. Muhammed el-Behî – *Reʾyü'd-dîn beyne's-sâʾil ve'l-mücîb* 95
III.2.8. Mustafa Mahmud – *Rıhletî mine'ş-şekk ile'l-îmân* 96
Değerlendirme 98
SONUÇ 100
BİBLİYOGRAFYA 105
Elektronik Kaynaklar 115

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
b.	Bin, İbn
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
md.	Madde
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
sy.	Sayı
t.y.	Basım tarihi yok
thk.	Tahkik eden
UFO	Unidentified Flying Object /Tanımlanamayan Uçan Nesne
v.dğr.	Ve diğerleri
y.y.	Basım yeri yok
vs.	Vesair

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu Amacı ve Önemi

Araştırmanın konusu modern dönemde deccâl hakkında eser telif eden yahut araştırmalarında deccâl konusuna yer veren Müslüman yazarlar, onların deccâl anlayışları ve deccâl ile ilgili görüşlerini açıklarken kullandıkları delil ve argümanlardır. Çalışmada aynı zamanda bahsi geçen müelliflerin klasik dönemdeki deccâl anlayışını yahut bu dönemdeki anlayıştan farklı bir deccâl görüşünü kabul etmelerindeki temel sâiklerin neler olduğu da ele alınmaktadır.

Çalışmadaki temel maksat, Müslümanlar arasında güncelliğini koruyan deccâl hakkında modern dönemde Müslüman yazarlar tarafından ortaya atılan görüşleri ve anlayışları tespit etmektir. Haddizatında modern dönemdeki Müslüman müelliflerin klasik dönemdeki deccâl telakkisinden uzaklaşmasındaki âmillerin neler olduğunu belirlemek ve onların deccâl görüşlerini karşılaştırma metoduyla inceleyip modern deccâl telakkilerinin genel bir çerçevede takdimine katkı sağlamak da çalışmanın ana hedeflerindedir.

Kelâm, hadis ve dinler tarihi gibi muhtelif ilâhiyat disiplinlerinde deccâl üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen modern dönem Müslüman yazarların deccâl telakkileri hakkındaki çalışmaların eksik kaldığı müşahede edilmektedir. Modern dönemdeki Müslüman müelliflerin deccâl anlayışlarına değinen mevcut çalışmalarda ise meselenin ana konuyu teşkil etmemesi sebebiyle mevzu yüzeysel olarak ele alınmakta, yazarlar ve görüşleri detaylıca incelenmemektedir. Hazırlanan bu çalışmanın, modern dönemde yaşamış ve eserlerinde deccâl mefhumuna işaret eden elliye yakın Müslüman müellifin deccâl görüşlerinin detay ve arka planına ışık tutması açısından önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Çalışmamız, modern dönemdeki Müslüman âlim ve yazarların deccâl hakkında ortaya koydukları görüşleri tasnif etmiş olmasının yanı sıra okuyucunun deccâl ile ilgili farklı bakış açılarını daha detaylı ve karşılaştırmalı bir şekilde görmesine imkân sunması bakımından önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Metodu

"Modern İslâmî Literatürde Deccâl" başlıklı çalışmamızda ana konu modern dönem olmakla birlikte meselenin daha iyi anlaşılabilmesi, modern ve klasik dönemdeki deccâl telakkileri arasındaki farkların neler olduğunun belirlenmesi için tezin giriş kısmında tarihsel süreçte ve dinlerdeki deccâl mefhumu ana hatlarıyla ele alınmıştır. Modern dönemde deccâl hakkında telif edilen yahut deccâl kavramına değinen eserler, müelliflerinin deccâl anlayışları göz önüne alınarak tasnif edilmiş, konu kategorik başlıklar altında incelenmiştir. Araştırmada deskriptif ve karşılaştırmalı yöntem takip edilmiştir. Çalışmada modern dönem literatürü ile kastedilen XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar deccâl mefhumunu ele alan Müslüman müelliflere ait eserlerdir. Bununla beraber çalışmamız, modern dönemde deccâl mefhumuna değinen bütün kitapların incelendiği iddiasını taşımamaktadır. Nitekim tali kaynaklarda deccâl kavramından bahsettiği ifade edilen bazı eserler ile bunların müellifleri, haklarında hiçbir bilgiye rastlanamadığı için incelenememiştir. Öte yandan, sonraki bazı kaynaklar tarafından deccâl konusunu içerdiği yahut deccâl hakkında malumatlar ihtiva ettiği dile getirilen bazı modern dönem eserlerin de deccâl mefhumuna değinmediği tespit edilmiştir.

Deccâl konusunun daha ziyade hadis rivayetlerinde geçmiş olması hasebiyle araştırmamızda birçok hadis rivayeti konu edilmiştir. Ancak çalışmamızın hacmini arttırmamak adına sadece rivayetlerin geçtiği kitaplar ve bulundukları bablar dipnotlarda zikredilmiştir. Şayet ele alınan hadis, meselenin takdimine katkı sağlayacak ise rivayetin Türkçesi de dipnotlarda verilmiştir. Tezde incelenen eserler, müelliflerinin doğum tarihleri göz önüne alınarak kronolojik biçimde sıralanmıştır. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak tespit edilemeyen yazarlar ise bölümlerin son kısmında ele alınmıştır. Müelliflerin deccâl hakkındaki görüşlerinin anlaşılmasında yardımcı olması düşüncesiyle onların hayatları ve ilmî kişilikleri hakkında da genel mahiyette bilgiler verilmiştir. Çalışmada konu edilen müelliflerin birçoğunun hayatları hakkında bilhassa Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nin *İslâm Ansiklopedisi*'nden (DİA) faydalanılmıştır. Eserinden istifade edilen bir kısım müellifin hayatları hakkında yazılı kaynaklarda bilgi bulunmadığı takdirde elektronik kaynaklara müracaat edilmiştir. Çalışmada kullanılan elektronik kaynakların ekseriyeti Arap-Mısır menşeli edebiyat ve haber siteleridir. Bu kaynakların, web sayfalarının linkleri ve incelendikleri tarihler hem dipnotlarda hem de

bibliyografyada gösterilmiştir. Çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün "Tez Yazım Kılavuzu (2021)" esas alınarak hazırlanmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

A. Klasik Kaynaklar

Araştırmada modern dönemdeki eserler incelenmekle birlikte, özellikle tarihsel süreçteki ve dinlerdeki deccâl mefhumunun ortaya konulmasında klasik kaynaklardan da yararlanılmıştır. Deccâlin âyetlerde geçmemesi sebebiyle bilhassa hadis literatürü meselenin anlaşılmasında ana kaynaktır. Dolayısıyla ilk önce *Kütüb-i Sitte*'de deccâl hakkında rivayet edilen hadisler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta"*ı[1] ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned'*i[2] ile Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned'*inde[3] geçen deccâl rivayetleri de incelenmiştir. Deccâl kavramının etimolojisi ele alınırken Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) *Kitabü'l-Ayn*'ı[4] ile İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*[5] adlı ansiklopedik sözlüğü referans alınmıştır.

Klasik dönemdeki deccâl anlayışının mahiyetini belirlemek için erken dönemin meşhur âlimleri ve mezhep öncülerinin deccâl görüşlerinin tespit edilmesi elzemdir. Nitekim, akaid alanında kaleme alınan Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhü'l-ekber'*i[6], Ahmed b. Hanbel'in *el-ʿAkîde*'si[7], Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*'si[8], Mâtürîdî'nin (ö.333/944) Kur'ân-ı Kerîm tefsiri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı[9] ve Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) mucize meselesini tafsilatlı bir biçimde ele aldığı *Kitâbü'l-Beyân ʿani'l-fark beyne'l-muʿcizât ve'l-kerâmât*[10] adlı eseri konu muhtevası çerçevesinde incelenmiştir.

---

1 İmam Mâlik, *el-Muvattâ'*, 8 cilt, thk. Muhammed Mustafâ el-Â'zamî, y.y.: Müessesetü Zeyd b. Sultân 'Âl-i Nehyân, 1425/2004.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 50 cilt, thk. Şuayb El-Arnavut, y.y.: Müessestü'r-Risâle, 1999.

3 Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned-i Ebi Dâvud et-Tayâlisî*, 4 cilt, thk. Muhammed b. Abdul Muhsin et-Turki, Cize: Hicr li't-Tıbâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî ve'l-İ'lân, 1999.

4 Ebî Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn*, 8 cilt, Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, t.y.

5 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15 cilt, Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y.

6 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, Dubai: Mektebetü'l-Furkân – İmârâtü'l-Arabiyye, 1999.

7 Ahmed b. Hanbel, *el-ʿAkîde*, nşr. Abdülazîz İzzeddin es-Seyrevân, Dımaşk: Dâru Kuteybe, 1408.

8 Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*, thk. Fevkıyye Hüseyin Mahmûd, Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397.

9 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 18 cilt, thk. Ahmet Vanlıoğlu v.dğr., İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

10 Bâkıllânî, *Kitâbü'l-Beyân ʿani'l-fark beyne'l-muʿcizât ve'l-kerâmât*, nşr. Richard Joseph McCarthy, Beyrut: Mektebetü'ş-Şarkiyyeti, 1958.

Deccâlin, İslâmiyet'te kıyamet alâmetlerinden biri kabul edilmesi ve gaybî bir varlık olması göz önüne alındığında erken dönemde telif edilen fiten ve melâhim türündeki eserlerin incelenmesi gereklilik arz etmektedir. Dolayısıyla çalışmada bu tür eserlere de yer verilmiştir. Bu konuda Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) fiten ve melâhim ile ilgili hadisleri topladığı *Kitâbu'l-Fiten*[11] isimli eseri başta gelmektedir. Mezkûr eser, *Kütüb-i Sitte*'de geçmeyen ve sika olmayan râvilere ait deccâl rivayetlerini de ihtiva etmektedir. Bununla birlikte eserde, hadisler hakkında herhangi bir yorum bulunmamaktadır. İbn Kesîr'in (ö. 744/1373) *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*[12] adlı eseri de çalışma esnasında başvurulan kaynaklardandır. İlgili eser, hadislerin yanı sıra kıyamet ve âhiret hakkındaki âyetlere ve âlimlerin görüşlerine yer vermesi sebebiyle Nuaym b. Hammâd'ın kitabından daha tafsilatlıdır. Üstelik eserde, müellifin deccâl hakkında birtakım yorumları da bulunmaktadır.

Muhtevasında deccâl rivayetlerini ele alan Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Müşkilü'l-âsâr*'ı[13] ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Sahîh-i Buhârî* şerhi olan *Fethu'l-bârî*[14] adlı eserlerinden de istifade edilmiştir. Adı geçen eserlerde deccâl hakkındaki rivayetler, hadis metodolojisi açısından detaylı bir biçimde incelenmektedir.

Çalışmada müracaat edilen diğer klasik kaynaklar arasında Âcurrî'nin (ö. 360/970) akaid türü bir eser olan *eş-Şerîatü'l-Âcurrîyye*[15], Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) Mu'tezile'nin temel esasları hakkında kaleme aldığı *el-Muğnî*[16], Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) mezhepler tarihi alanında telif ettiği *el-Fark beyne'l-fırak*[17], Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) meşhur dirâyet tefsiri *el-Keşşâf*'[18], İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) muhtelif kitaplarının ve fetvalarının bir külliyatı olan

---

[11] Nuaym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten*, 2 cilt, Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412.

[12] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, 2 cilt, thk. Abduh Şâfiî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

[13] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, 13 cilt, thk. Şuayb el-Arnavut, Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1995.

[14] Ahmet b. Ali b. Hacer Ebu Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 13 cilt, Beyrut: Dâru'l Marife, 1379.

[15] Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyn b. Abdillâh el-Âcurrî, *eş-Şerîatü'l-Âcurrîyye*, 5 cilt, Cize: Müessestü'l- Kurtuba, 1996.

[16] Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, 20 cilt, thk. Tâhâ Hüseyin v.dğr., Kahire: eş-Şeriketü'l-Mısriyye, t.y.

[17] Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 1977.

[18] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâ'iki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*, 4 cilt, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Mecmûu Fetâvâ[19], Alî el-Kârî'nin (ö. 1114/1605) şerh türü bir hadis eseri olan *Mirkâtü'l-mefâtîh*[20] ve Seffârînî'nin (ö. 1188/1774) *Levâmiʿu'l-envâri'l-behiyye*[21] adlı eserleri zikredilebilir.

B. Modern Kaynaklar

Modern dönemden günümüze kadar İslâmî literatürdeki deccâl mefhumunu konu edinen çalışmamızda, temel kaynak olarak modern dönemde telif edilen tefsirler, akaid ve hadis kitapları, deccâlle ilgili monografik eserler, kıyamet alâmetleri hakkında kaleme alınan çalışmalar ile deccâl kavramına değinen muhtelif türde kitaplar incelenmiş, ayrıca konuyla ilgili araştırmalardan ve ansiklopedi maddelerinden istifade edilmiştir.

Araştırmada incelenen tefsirler arasında ilk olarak Reşîd Rızâ'nın (ö. 1935) *Tefsîrü'l-Menâr*[22] adlı eseri zikredilebilir. Modern dönem İslâm dünyasının öncü şahsiyetlerinden olan ve görüşleriyle kendisinden sonraki birçok âlimi etkileyen Reşîd Rızâ'nın, mezkûr eserinde dinî meseleler hakkında özgün birçok yorumu bulunmaktadır. Kendisinin deccâl mefhumuna da değinmesinden dolayı araştırmamızda ilgili eserinden istifade edilmiştir. Çalışmada ele alınan diğer tefsirler ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) ilk Türkçe tefsir olma özelliği taşıyan *Hak Dini Kur'an Dili*[23] ve Ömer Rıza Doğrul'un (ö. 1952) *Tanrı Buyruğu*[24] adlı eseridir.

Deccâlin, itikadî bir mesele olmasından dolayı modern dönemde telif edilmiş akaid kitapları araştırmamızda müracaat edilen temel kaynaklardır. Bu bağlamda Sıddîk Hasan Han'ın (ö. 1307/1890) *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser*'i[25], Tâhir el-Cezâirî'nin (ö.1920) *el-Cevâhirü'l-kelâmiyye*'si[26], Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971)

---

19 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 35 cilt, thk. Enver el-Bâz – Âmir el-Cezzâr, İskenderiyye: Dâru'l-Vefa, 2005.

20 Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 11 cilt, nşr. Muhammed Cemîl el-Attâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

21 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârînî, *Levâmiʿu'l-envâri'l-behiyye*, 2 cilt, Dımaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1402/1982.

22 Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 12 cilt, y.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

23 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10 cilt, haz. İsmail Karaçam v.dğr., İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.

24 Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu (Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi)*, 2 cilt, 3. bs., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1955.

25 Sıddîk Hasan Han, *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser*, thk. Âsım b. Abdillah el-Karyûtî, Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984.

26 Tâhir el-Cezâirî, *el-Cevâhirü'l-kelâmiyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1407/1986.

Muvazzah İlm-i Kelam'ı[27], Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö. 1996) *'Akîdetü'l-müslim*'i[28], Seyyid Sâbık'ın (ö.2000) *el-'Akâidü'l-İslâmiyye*'si[29] ve Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin (ö. 2013) *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk*[30] adlı eseri, modern dönem deccâl görüşlerinin tespitinde ve takdiminde çalışmaya katkı sağlayan kaynaklardır.

Modern dönemde kaleme alınan hadis kaynakları da çalışmamızda incelenmiştir. Bu kaynakların başında Nâsırüddin el-Elbânî'nin (ö. 1999) *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*[31] adlı çalışması gelmektedir. Adı geçen eser, deccâl rivayetlerinin sıhhat derecelerini ve râvilerini hadis metodolojisine göre incelemesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Mustafa el-Adevî'nin *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*[32] ve Mecdî Fethî es-Seyyid'in *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*[33] isimli eserleri araştırmamızda incelenen diğer hadis çalışmalarıdır.

Modern dönemde deccâl mefhumunun tartışma sahasına girmesiyle birlikte – özellikle XX. yüzyılın son çeyreği ve XXI. yüzyılın ilk çeyreği– deccâl ile alakalı monografik türde eserler neşredilmeye başlanmıştır. Çalışmada bu tür eserler araştırma konusu olmuş ve incelenmiştir. İncelenen monografik eserler arasında başlıca Saîd Eyyûb'un (ö. 1997) *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân*'ı[34], Mansûr Abdülhakîm'in *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)*[35] adlı kitabı, Muhammed Îsâ Dâvûd'un *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*'sı[36] ve Hişâm Kemâl Abdülhamîd'in *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*'ı[37] zikredilebilir. Monografik

---

[27] Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam: Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri*, ed. A. Kasım Fidan, haz. Salih Sabri Yavuz, Faruk Sancar, 2. bs., İstanbul: Semerkand, 2015.

[28] Muhammed el-Gazzâlî, *'Akîdetü'l-müslim*, thk. Dâliyâ Muhammed İbrahim, 4. bs., Kahire: Nehdatü Mısır, 2005.

[29] Seyyid Sâbık, *el-'Akâidü'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

[30] Saîd Ramazan el-Bûtî, *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1417/1997.

[31] Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1421/2000.

[32] Mustafa el-Adevî, *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*, Riyad: Kısmü'n-Nevâdir, t.y.

[33] Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1997.

[34] Saîd Eyyûb, *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân*, Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1991.

[35] Mansûr Abdülhakîm, *Hukûmetü'l-alemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd deccâl)*, 17 cilt, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008.

[36] Muhammed Îsâ Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, Kahire: el-Muhtârü'l-İslâmî, 1991.

[37] Hişâm Kemâl Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2006.

eserlerin yanı sıra deccâlin varlığını kanıtlamak ve varlığını kabul etmeyenleri eleştirmek için kaleme alınan reddiyeler ile kıyamet alâmetleri hakkında yazılan eserler de araştırmamızda kaynak olarak kullanılmıştır. Modern dönemin selefî âlimlerinden Hammûd et-Tüveycirî'nin (ö. 1992) *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân*'ı[38] ve Sıddîk el-Gumârî'nin (ö. 1993) *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân*[39]adlı eseri incelenen reddiyeler arasındadır. Modern dönemde kıyamet alâmetleri hakkında kaleme alınan Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil'in (ö. 2001) *Eşrâtü's-sâʿa*[40] ile Muhammed el-Arefî'nin *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*[41] adlı eserinden de istifade edilmiştir.

Zikredilen eserler dışında deccâli konu edinen yahut deccâle değinen muhtelif türde eserlere de araştırmamızda müracaat edilmiştir. Ferîd Vecdî'nin (ö. 1954) ansiklopedik eseri *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*'i[42], Ahmed Atıyyetullah'ın (ö. 1983) sözlük türü eseri *el-Kâmûsü'l-İslâmî*'si[43] ve Muhammed Esed'in (ö. 1992) anılarını topladığı otobiyografik kitabı *Mekkeye Giden Yol*[44] çalışmada istifade edilen eserlerden bazılarıdır. Ayrıca deccâl meselesini ele alan günümüz Türk yazarlarının eserleri ve deccâl anlayışları meselenin tespiti ve takdimi açısında tezde araştırma konusu olmuştur. Yaşar Nuri Öztürk'ün (ö. 2016) *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar*'ı[45], Mehmet Hayri Kırbaşoğlu'nun *İslami İlimlerde Metot Sorunu*[46], Mustafa İslamoğlu'nun *Yahudileşme Temayülü: İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e*[47] isimli eseri Ahmet Mahmut Ünlü'nün *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*[48] ve Emre Dorman'ın *Allah'a Öğretilen Din*[49] kitabı bu çerçevede ele alınmış ve incelenmiştir.

---

[38] Hammûd b. Abdillah b. Hammûde et-Tüveycirî, *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân*, Riyad: Mektebetü'l-Maʿârif, 1405/1985.

[39] Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2006.

[40] Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil, *Eşrâtü's-sâʿa*, 4. bs., Riyad: Dâru'l-İbnü'l-Cevzî, 1414/1994.

[41] Muhammed b. Abdurrahman el-Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, 10. bs., Riyad: Dâru'l Tedmîrî, 2011.

[42] Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*, 10 cilt, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1971.

[43] Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, 5 cilt, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1386/1966.

[44] Muhammed Esed, *Mekkeye Giden Yol*, çev. Cahit Koytak, 25. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

[45] Yaşar Nuri Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar*, 8. bs., İstanbul: Yeni Boyut, 2000.

[46] Mehmet Hayri Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, Ankara: Otto, 2015.

[47] Mustafa İslâmoğlu, *Yahudileşme Temayülü: İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e*, 19. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

[48] Ahmet Mahmut Ünlü, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, İstanbul, 1997.

[49] Emre Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016.

Çalışmanın muhtevasında deccâlle alakalı hususlarda araştırmalar yapan yabancı yazarlar ve müsteşriklerin çalışmalarına da atıflarda bulunulmuştur. Bu çalışmaların başında David Cook'un *Studies in Muslim Apocalyptic*[50]adlı eseri ve "Dajjâl"[51] isimli ansiklopedi maddesi, bir müsteşrikin İslâm'daki deccâl mefhumuna bakış açısını tespit etme hususunda çalışmamıza katkı sağlamıştır. Ayrıca William Eddy'nin (ö. 1962) *el-Kenzü'l-celîl fî tefsîri'l-İncîl*'i[52], Christopher Hill'in (ö. 2003) *Antichrist in Seventeenth-century England*[53] adlı kitabı ve Donna Rosanberg'in (ö. 2017) *Dünya Mitolojisi–Büyük Destan ve Söylenler Ansiklopedisi*[54] isimli eseri çalışmada müracaat edilen araştırmalardan bazılarıdır.

Günümüzde gerçekleştirilen araştırmalardan yararlanma çerçevesinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin maddelerinden istifade edilmiştir. Özellikle dinlerde ve İslâm'daki deccâl anlayışının takdiminde, modern dönemde deccâl mefhumuna değinen müelliflerin kimler olduğunun tespitinde İlyas Çelebi'nin[55] ve Kürşat Demirci'nin[56] telif ettiği ansiklopedi maddelerinden yararlanılmıştır.

Son olarak tez konusuyla ilgili yapılmış çalışmalara işaret babında Zeki Sarıtoprak'ın *İslâma ve Diğer Dinlere Göre Deccâl*[57] isimli eseri ve Roberto Tottoli'nin asıl ismi "Hadith and Traditions in Some Recent Books Upon the Dağğāl (Anti-Christ)"[58] olan ve Türkçeye "Son Zamanlarda Telif Edilmiş Bazı Kitaplarda Deccâle Dair Hadis ve Rivayetler"[59] adıyla çevrilen makalesi örnek verilebilir. Zeki Sarıtoprak'ın mezkûr eserinde, modern dönemde deccâl hakkında görüş ifade eden yazarlar müstakil bir başlık altında ele alınmış ve tasnif edilmiştir. Ne var ki ilgili mesele, kitapta yüzeysel olarak ele alınmış, ekseriyetle müelliflerin deccâl görüşleri çerçevesinde kullandıkları argümanlar ve delillere değinilmemiştir. Bunun yanı sıra eserin neşrinden uzun bir süre geçtiği göz

---

50 David Cook, *Studies in Muslim Apocalyptic*, New Jersey: Darwin Press, 2002.

51 David Cook, "Dajjâl", *Encyclopaedia of Islam, THREE*, Brill, 2012, ss. 105-6

52 William Eddy, *el-Kenzü'l-celîl fî tefsîri'l-İncîl*, 8 cilt, Beyrut: Mecmû'l-Kenê'si fi'ş-Şarki'l-Ednê, 1973.

53 Christopher Hill, *Antichrist in Seventeenth-century England*, y.y.: Verso, 1990.

54 Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi–Büyük Destan ve Söylenler Ansiklopedisi*, çev. Koray Akten v.dğr., 3. bs., İstanbul: İmge Yayınları, 2003.

55 İlyas Çelebi, "Deccâl (İslâmiyet'te Deccâl)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. 9

56 Kürşat Demirci, "Deccâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. 9, ss. 67-69.

57 Zeki Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal.*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1992.

58 Roberto Tottoli, "Hadith and Traditions in Some Recent Books Upon the Dağğāl (Anti-Christ)", *Oriente Moderno*, c. 21 (82), sy. 1 (2002), ss. 55-75.

59 Tottoli, "Son Zamanlarda Telif Edilmiş Bazı Kitaplarda Deccale Dair Hadis ve Rivayetler", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. İbrahim Kutluay, c. 2, sy. 4 (2011), ss. 143-69.

önüne alındığında literatür genişlemiştir. Son olarak Tottoli'nin araştırması, tez konusuyla ilgili doğrudan yapılmış bir çalışma olmakla birlikte, makale olması sebebiyle hacimli değildir. Dolayısıyla ilgili çalışmada modern dönemde deccâl mefhumuna değinen eserlerin birçoğu müstakil olarak incelenmemiş, sadece ismen zikredilmekle yetinilmiştir.

4. Dinlerde ve İslâm'da Deccâl

İyi ve kötünün mücadelesi insanlık tarihinin başladığı zamandan beri devam etmektedir. Tarih boyunca eski uygarlıklarda ve özellikle de Doğu toplumlarında hayır ve şer cephesi arasında sürekli bir çekişme olduğuna dair inançlar ve tasavvurlar olduğu görülmektedir. Düalist bir din anlayışına sahip Zerdüştlükte, mutlak ilahtan (Ahura Mazda) sâdır olan iyilik tanrısı Hürmüz ve onun karşısında kötülük tanrısı Ehrimen[60], Mısır mitolojisinde iyiliği temsil eden tanrı Osiris ile kötülüğü temsil eden kardeşi Seth[61], Hint eskatolojisinde iyiliğin temsilcisi Sihata'ya karşı şeytanla iş birliği içinde olan Mara[62] bu inanç ve tasavvurlardan bazılarına örnektir. Mutlak bir tevhid anlayışına dayanan İslâm inancında ise bu tür düalist tasavvurlardan kaynaklanan iyilik ve kötülük tanrısı gibi mefhumlar bulunmayıp hayır ve şerrin yaratıcısı Allah Teâlâ kabul edilmiştir. Bununla birlikte hak ve bâtıl mücadelesinde hayra ve şerre hizmet edenler ve temsilciler vardır. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den (a.s.) son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar olan bütün peygamberler ve onların tâbileri hak yolunu temsil ederken, şeytan ve onun takipçileri şer cephesini oluşturmaktadır. Şer cephesinin önemli bir halkası da fikrî olarak ortaya çıkış tarihi kesin bilinmeyen lakin günümüze kadar popülerliğini devam ettiren ve İslâm'da kıyamet alâmetlerinden biri sayılan deccâldır.[63]

Deccâl hakkında bilgi veren en eski kaynaklar Eski Ahit ve Yeni Ahit metinleridir. Yeni Ahit'in Süryanice tercümesinde açıkça "Mesîha Daggala" olarak geçmektedir.[64] Havarilerden Yuhanna'nın birinci mektubunda da mesîh deccâldan "Antichrist" (Îsâ'nın

---

60 Yesna XXX/3, 4, 5

61 Rosenberg, *Dünya Mitolojisi–Büyük Destan ve Söylenler Ansiklopedisi*, ss. 255-58.

62 Süleyman Mazhar, *Kıssatül'l-edyan*, Beyrut, 1984, ss. 108, 172.

63 Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal,* s. 13.

64 Yeni Ahit, Peschitta nüshası

karşıtı) diye bahsedilir.[65] Matta, Markos ve Luka incillerinde ise "Yalancı Mesîh" manasında "el-Mesîhu'd- Deccâl" olarak zikredilir.[66]

"Mesîh" ve "Deccâl" kelimelerine etimolojik açıdan bakılacak olursa "Mesîh" kelimesinin aslen Arapça bir kelime olmadığı görülecektir. İbranice "مشيحا" "Meşîha" lafzından türemiştir. "Meşîha" kelimesi İbranicede mülk sahibi ve yağ ile mesh olunmuş manalarına gelmektedir.[67] Arapçanın ilk sözlüklerinden olan Ferâhîdî'nin *Kitâbü'l-Ayn*'ında "mesîh" bir gözü görmeyen, yüzünde kaşı ve gözü olmayan manasına gelmektedir. Bu aynı zamanda deccâle atfedilen bir özelliktir.[68] Mesîh lafzı Kur'an'da hem münferit[69] hem de "Îsâ" kelimesiyle beraber kullanılmıştır.[70] Hadiste ise deccâl lafzı münferit kullanılmamış, deccâl kastedilmek istendiğinde onun sapkınlığını belirtmek için "el-mesîhu'd-deccâl, mesîhu'd- dalâle" şeklinde deccâli zemmeden izafetlerle kayıt düşülmüştür[71]. Deccâl lafzının mastarı ise "دجل" "decl"dir. *Lisânu'l-Arab*'da "دجل" lafzı "deveyi katranla çokça yağlamak"[72] manasına gelmektedir. Eserdeki aynı bölümde deccâlin yalancı mesîh olduğundan, hakkı bâtılla kapatacağından ve tanrılık iddia edip insanları küfür ile örteceğinden bahsedilmekte, kendisine niçin deccâl ve yalancı mesîh dendiğine dair çeşitli kişilerin görüşlerine yer verilmektedir. Klasik İslâmî literatürde ise genel manada, kıyamete yakın dünyaya inerek bazı olağanüstü olaylar gösterecek, ilahlık ilan ederek insanları dalâlete sürükleyecek kişi yahut varlık olarak tanımlanır.[73]

Deccâl lafzının geçtiği ilk kaynakların Yahudi ve Hristiyan kutsal metinleri olması hasebiyle Yahudilik ve Hristiyanlıktaki deccâl algısına değinmek gerekmektedir. Yahudilikteki deccâl telakkisi incelendiğinde onların deccâli, kendilerini kurtaracağına inandıkları mesîhin zıttı olarak gördükleri ifade edilebilir. Yahudiler genellikle, putperestlik inancına sahip olup kutsal topraklarda kendilerine zulmeden ve mâbedlerini yıkan Roma imparatorlarını (Antiochus Epiphanes, Neron, Caligula, Pompei gibi) deccâl

---

65 I. Yuhanna, II/18-22; II. Yuhanna, 7.
66 Matta, XII/28, XXIV/24; Markos XIII/6; Luka XI/20, XXI/8.
67 Rifâîl Nahle el-Yesûî, *Garâibü'l-luğati'l Arabiyye,* 4. bs., Beyrut: Dâru'l-Meşriku'ş-Şumûm, 1986, s.206.
68 Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn,* c. 3, s. 156.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* m-s-h md.
69 en-Nisa 4/172; el-Mâide 5/17, 72, 75; et-Tevbe 9/30, 31.
70 Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/157, 171.
71 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî,* c.2, s.318.
72 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* d-c-l md.
73 Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal.*, ss. 20-22.

olarak telakki etmişlerdir.[74] Yahudi halkına zulmeden liderler dışında, Yahudi menkıbelerinde anti-mesîh olarak göze çarpan diğer bir varlık ise Armilus'tur. Menkıbelere göre Armilus, şeytan ve bir kadın heykeli arasındaki ilişkiden doğmuş insanüstü şeytanî bir varlıktır. Armilus, Kudüs'ü muhasara altına alacak, Yûsuf'un soyundan gelen Mesîh'i öldürecek ve Yahudilere zulmedip onları yerlerinden edecektir.[75] Ancak Rab Yahve, Yahudi halkına acıyacak ve deccâl Armilus'u Dâvûd oğlu Mesîh'in nefesiyle öldürecektir.[76] Yahudi eskatolojisinde menkıbelerde geçen ve deccâl telakki edilen Armilus'a karşı kurtarıcı mesîhin geleceğine yönelik inancın –ana hatlarıyla– Hristiyanlıktaki kurtarıcı mesîh ve İslâm'daki mehdî anlayışıyla paralellik arz ettiği görülmektedir.

Yahudilikte mesîhin zıttı olarak telakki edilen deccâl kavramı, Hristiyan dünyasında ise mesîhin ikinci defa dünyaya inişinden önce zuhur edecek ve ona muhalif olacak insanüstü bir şeytan veya cin-insan karışımı bir varlık olarak anlaşılır.[77] Mesîhin âhir zamanda yeryüzüne inip dini tesis etmesi ve kendisine karşı olan deccâli öldürmesi Hristiyan akîdesinin bir rüknüdür. Bu inancı kabul etmeyen bir Hristiyan'ın imanı bâtıldır.[78] Eski Ahit, Yeni Ahit ve havari mektuplarında bahsedilen deccâl, ilk dönemlerden itibaren Hristiyan âleminde merak konusu olmuştur. M.S II-III. yüzyıllarda Hristiyan yazarlar, kaynaklarda geçen deccâlle ilgili birçok rivayeti detaylı olarak incelemeye başlamışlardır. Deccâlin bir kişi mi yoksa birçok kişiyi mi temsil ettiği, hangi milletten çıkacağı tartışma konusu olmuştur.[79] Deccâl hakkında yazılan bu eserlerin neredeyse tamamına yakınında göze çarpan husus; deccâle işaret eden ve onu sembolize ettiğine inanılan 666 sayısıdır.[80] Hristiyan yazarlar bu sayıyı Araplardaki "ebced" hesabına benzer hesaplamalarla, deccâlin ne zaman çıkacağına veya kim olabileceğine dair yorumlarda bulunmuşlardır. İlerleyen dönemlerde ise 666 sayısı üzerinden hesaplamalar yapılarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) deccâl olduğu ileri sürülmüştür. Hristiyan dünyasında siyasî çekişmelerde liderler birbirlerini deccâl olarak itham etmiş

---

74 Daha geniş bilgi için bkz. Demirci, "Deccâl", s. 67.

75 Jacob Klatzkin, "Armilus", *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, ed. Chief Fred Skolnik – Michael Berenbaum, sy. 2 (2007), s. 474; Muhammed Ali Bağir, "Yahudi Eskatolojisinde Armilus", *Doğu Araştırmaları*, sy. 15 (2015), ss. 17-18.

76 İşaya, XI/4.

77 Demirci, "Deccâl", s. 68; Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal.*, s. 33.

78 Münîr Hevâm, *el-Mesîh fi'l-fikri'l İslâmiyyi'l-hadîs*, Beyrut: Müessesetü'l-Hâlîfetü, 1983, s. 358.

79 Demirci, "Deccâl", ss. 68-69.

80 Eddy, *el-Kenzü'l-celîl fî tefsîri'l-İncîl*, c. 8, s. 483.

ve Yahudiler, "Türk" adında bir deccâl çıkacağı ve Hristiyan dünyasından intikam alacağını iddia ederek bu fikri yaymış böylece Haçlı seferlerinin başlamasına zemin hazırlamışlardır. Bu iddialar ve fikirler Hristiyan âleminde deccâl mefhumunun ne kadar aşırılığa götürüldüğünün ve bunun tarih boyunca suistimale uğradığının açık göstergeleridir. Erken dönemden sonra Orta Çağ ve yakın dönem Hristiyan dünyasında da deccâl fikri tartışmalı bir husus olmuş ve çıkarlara yönelik suistimal edilmeye devam etmiştir. Protestanlığın kurucusu reformist Martin Luther (ö. 1546) ve taraftarları papayı ve Katolik kilisesini deccâl olarak itham etmiş ve aynı ithama karşı taraftan maruz kalmışlardır.[81] Dinî ve siyasî tartışmalarda taraflar birbirlerini deccâl olarak itham ettikleri zaman, eğer taraflardan biri kilise ise karşı taraf aforoz edilmiş, engizisyon mahkemelerinde yargılanmıştır. Öyle ki bir zaman sonra bu tartışmalar önü alınamaz bir duruma gelmeye başladığından ve iç karışıklıklara sebebiyet verdiğinden dolayı Fransa Kralı IV. Henry (ö. 1610) 1599 yılında deccâlden bahsetmeyi yasaklayan bir ferman yayınlamıştır.[82] Reformdan sonraki dönemde deccâl tartışmaları azalmaya başlasa da Fransız İhtilali ile birlikte tekrar alevlenmiş, tartışmalar ve karşılıklı birbirlerini deccâl ithamları tekrar başlamıştır.[83] Yakın tarihte de bazı diktatör ve siyasî liderler[84] savaşlara sebebiyet vermeleri, soykırım yapmaları ve başında bulundukları ülkelerde genellikle din karşıtı politikalar gütmeleri hasebiyle Hristiyan dünyasında deccâl olmakla itham edilmişlerdir.

İslâm dünyasındaki deccâl algısına bakıldığında ise deccâlin, kıyamete yakın bir zamanda çıkarak insanları hak yoldan saptıracak, ilahlık iddia edecek ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûl etmesinden sonra onun eliyle öldürülecek kişi veya varlık olarak kabul edildiği görülür. İslâm inancında kıyamet alâmetlerinden biri sayılan deccâl, Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredilmemekte, temel hadis kaynaklarındaki rivayetlerden hareketle temellendirilen bir inanç meselesi olmaktadır. Kur'an'da açıkça zikredilmemekle birlikte bazı âyetlerin deccâle işaret ettiğini söyleyen âlimler de[85] bulunmaktadır. Bu konuyla

---

81 Demirci, "Deccâl", s. 69; Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal.*, s. 46.

82 Maria Leach, *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*, ed. Jerome Fried, New York: HalperCollins, 1984, s. 65.

83 Hill, *Antichrist in Seventeenth-century England*, s. 161. Daha geniş bilgi için bkz. Zeki Sarıtoprak, "el-Mesîhü'd-deccâl fi'l-akîdeti'l-İslâmiyye", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (1995), s. 124.

84 Daha geniş bilgi için bkz. Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal.*, s. 47.

85 Süfyan es- Sevri (ö. 161/777), Taberî (ö. 310/923), Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273), Nizâmeddin en-Nîsâbûrî (ö. 730/1329), İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî (ö. 902/1497) ve

ilgili olarak İbn Kesîr, En‘âm sûresinin 158. âyetinde geçen "يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ ربك" "Rabbinin bazı âyetleri geldiği gün" ifadesi ile Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünden bahseden ve buna işaret eden diğer âyetlerin aynı zamanda deccâle de işaret ettiğini söylemiştir.[86] Hadis-i şeriflerde ise deccâl ontolojik bir varlık olarak karşımıza çıkmakta ve detaylı özellikleriyle incelenmektedir. Nesâî'nin *es-Sünen*'i hariç *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında, İmam-ı Mâlik'in *Muvatta"*ında Ahmed b. Hanbel ve Tayâlisî'nin *Müsned*'lerinde deccâl ile ilgili hadisler yer almaktadır.[87]

Rivayetlerde deccâlin kıyamet alâmetlerinden biri olduğu, Hz. Nûh'tan (a.s.) itibaren bütün peygamberlerin ümmetlerini onun fitnesinden sakındırdığı, aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de şerrinden Allah'a sığındığı bir düşman olarak anlatılmakta, rivayetlerin bazılarında hastalıklı bir varlık bazılarında ise belirli bir kişi yahut insan olarak tasvir edilmektedir. Deccâlin sayısı rivayetten rivayete farklılık gösterse de –genel manada otuz sayısı üzerinde durulmaktadır– rivayetlerin büyük bir ekseriyetinde âhir zamanda çıkacak deccâl ve deccâllar olduğu bir sayı belirtilmeksizin rivayet edilir. Şemâili olarak; sağ gözünün kör yahut üzüm tanesi gibi patlamış olduğu, cüsseli veya kısa bedenli olduğu, esmer yahut parlak beyaz tenli olduğu, alnında yalnızca müminlerin görebileceği "كافر" "kâfir" yazısının bulunduğu, kıvırcık saçlı olduğu ve cahiliye devrinde ölen Abdüluzzâ b. Katan'a benzediği kaynaklarda zikredilmiştir.[88] İnsanların iman ve nifak olarak kamplara ayrıldığı bir zamanda,[89] doğu tarafından[90] ortaya çıkacağı, Mekke ve Medine'ye giremeyeceği[91] ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûl etmesiyle birlikte onun eliyle Lüd kapısında öldürüleceği[92] şeklindeki bilgilerden hadislerde bahsedilmektedir. Rivayetlerde deccâlin sayısından, âkıbetinden ve şemâilinden bahsedilmesinin yanı sıra deccâlde bazı olağanüstü hâllerin bulunduğu da anlatılmaktadır. Beraberinde cennet ve

Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854) bunlardan bazılarıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal,* ss. 54- 61.

86 İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, c. 1, s. 109.

87 Çelebi, "Deccâl (İslâmiyet'te Deccâl)", c. 9, s. 69; Sarıtoprak, "el-Mesîhü'd-deccâl fi'l-akîdeti'l-İslâmiyye", s. 126.

88 Buhârî, "Enbiya" 11; Müslim, "Fiten", 101; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 14; Tirmizî, "Fiten", 62; *Muvatta'*, "Kitâbü'l-Câmi'", 710.

89 Ebû Dâvûd, "Fiten", 1.

90 Müslim, "Fiten", 119, 120, 121, "Hac", 486; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 15; Tirmizî, "Fiten", 66; İbn Mâce, "Fiten", 33; *Müsned*, I, 190, 210.

91 Tirmizî, "Fiten", 61; *Müsned*, XLV, 336.

92 Müslim, "Fiten", 110; Tirmizî, "Fiten", 59, 62; İbn Mâce, "Fiten", 33; *Müsned*, XXIV, 209-12, XXIX, 511.

cehenneminin bulunması ve kendisine tâbi olanları cennetine, tâbi olmayanları ise cehennemine atması, ateş ve sudan iki nehre sahip olması, ölü insanları tekrardan diriltmesi bu olağanüstü hâllere örnektir. Bununla birlikte bu olağanüstü hâllerin gerçekte yalan ve göz boyamadan ibaret olduğu, ilahlık iddia ederek insanları dalâlete sürüklemesi hasebiyle aslında cennetinin cehennem, cehenneminin ise cennet olduğu rivayetlerde bahsedilen hususlardandır.[93]

Deccâlden bahseden hadis rivayetleri arasında İslâm dünyasında en fazla meşhur olan ve İslâm âlimlerinin üzerlerinde pek çok tartışmada bulunduğu iki mesele ön plana çıkmaktadır. Bunlar İbn Sayyâd (ö. 63/683) ile ilgili rivayetler ve Temîm ed-Dârî'nin (ö. 40/661) "Cessâse" kıssasıdır. Tabakat kitaplarının ekseriyetine göre Yahudi asıllı olduğu düşünülen İbn Sayyâd, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yaşamıştır. Deccâlle benzer özellikler taşıması hasebiyle kendisi deccâl olarak itham edilmiştir.[94] Kâhinlik yapması, garip hâller sergilemesi ve özellikle peygamberlik iddiasında bulunması gibi sebeplerle deccâl olarak nitelendirilmiştir. Zira Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) gibi sahâbenin önde gelen isimleri onun deccâl olduğuna inanmışlardır. Öyle ki Câbir bu hususta yemin etmiş, Hz. Ömer'in de İbn Sayyâd'ın deccâl olduğuna dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında yemin etmiş olduğundan, onun da kendisine bir itirazda bulunmadığından bahsetmiştir.[95] Bir rivayette ise İbn Sayyâd'ın deccâl olarak anılmaktan rahatsız olduğu ve arkadaşı olan Ebû Saîd el-Hudrî'ye (ö. 74/693-94) deccâl olmadığını kanıtlamak için birtakım aklî deliller sunduğu görülmektedir.[96] Başka bir rivayette ise önceki durumun aksine, insanlar kendisine deccâl olmak isteyip istemediğini sorduklarında "Böyle bir görev teklif edilse reddetmezdim."[97] diye cevap verdiği anlatılmaktadır.

---

93 Buhârî, "Fiten", 24; Müslim, "Fiten", 104; Ebû Dâvûd, "Fiten" 1; *Müsned,* XXIII, 211-12. David Cook, deccâlin tâbilerinin kimler olduğu hususunda farklı etnik unsurlar bahsedildiğini ifade etmektedir. Bu etnik gruplar; bedeviler, Türkler, dokumacılar, büyücüler, hayat kadınlarının çocukları, sosyal statüsü düşük insanlar ve Yahudilerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Cook, *Studies in Muslim Apocalyptic*, ss. 92-93; Cook, "Dajjâl", ss.105-106.

94 Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed İbrahim Benna – Muhammed Ahmed Âşûr, Kahire: Dârü'ş-Şa'ab, 1970, c. 3, s. 282.

95 Buhârî, "İ'tisam", 23; Müslim, "Fiten", 94; Ebû Dâvud, "Melâhim", 16.

96 Daha geniş bilgi için bkz. Müslim, "Fiten", 89; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-sahâbe*, c. 3, s. 282.

97 Müslim, "Fiten", 90; Tirmizî, "Fiten", 63.

İbn Sayyâd'la ilgili rivayetlere genel bir çerçeveden bakıldığı zaman iki farklı görüş ortaya konulabilir. Birincisi, İbn Sayyâd'ın deccâl olmadığı yönündeki görüştür. Buna göre; Hz. Peygamber (s.a.v.), İbn Sayyâd'da bazı deccâl emâreleri görmüş lakin onun deccâl olup olmadığı hususunda şüphe duymuştur. Zira bu hususu teyit eden veya nefyeden bir vahiy de gelmemiştir. Hz. Ömer'in yeminine karşı susması da bu duruma hamledilebilir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Temîm'in kıssasını duyduktan sonra ise büyük bir sevinç yaşamış, onun ümmetinden çıkacak deccâl olmadığını anlamış ve bu haberi ashabıyla paylaşmıştır.[98] İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *Üsdü'l-gâbe* isimli tabakat kitabında, İbn Sayyâd'ın Müslüman olduğunu zikretmiş ancak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra İslâm'a girdiği için onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabından olmadığını söylemiştir.[99] İkinci görüş ise İbn Sayyâd'ın büyük deccâl olmasa da deccâllerden biri olduğuna yönelik olandır. Hz. Ömer'in bu hususta yemin etmesi ve İbn Sayyâd'ın kendisine bu görevi isteyip istemediği sorulduğunda bunu reddetmeyeceğini söylemesi bu görüşü destekler niteliktedir.[100]

Göze çarpan bir diğer mühim mesele de Temîm ed-Dârî'nin "Cessâse" kıssasıdır. Önceleri Hristiyan bir âlim olan Temîm ed-Dârî, Mekke'nin fethinden sonra bir heyetle birlikte Şam'dan gelip Müslüman olmuştur. Anlatmış olduğu kıssa, Fâtıma bint Kays'ın (ö. 54/674) nakletmiş olduğu rivayete dayanmaktadır. Temîm, Lahm ve Cüzam[101] kabilesinden yaklaşık otuz kişiyle birlikte gemiyle denize açılır. Bir ay dalgalarla boğuşan kafile bir adaya sığınırlar. Adaya indikleri zaman kıllarının çok fazla olmasından dolayı yüzü gözü tanınmayan garip hayvansı bir varlıkla karşılaşırlar. Karşılaştıkları bu varlık onlarla konuşup adının Cessâse olduğunu ve adadaki manastıra gitmeleri gerektiği söyler. Temîm ve yanındaki kafile manastıra gittiklerinde heybetli ve elleri ayakları zincire bağlanmış bir adamla karşılaşırlar. Bu zincire vurulmuş adam, kafileye bazı sorular yöneltir ve son peygamberin çıkıp çıkmadığını sorar. Sorularına cevap aldıktan sonra kendisinin aslında deccâl olduğunu ve son peygamber geldiği için yakın bir zamanda

---

98 Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, c. 6, s. 440.

99 İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-sahâbe* c.3, s. 283.

100 İbn Hacer el-Askalânî bu görüşün Şâfiî fakihi Beyhakî'ye (ö. 458/1066) ait olduğunu ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, c.13, s. 326.

101 Lahmiler, hicri III-VII. yüzyıllar arası Irak'ta hüküm süren Hristiyan Arap hânedanı; Cüzam (Beni Cüzam), İslâmiyet'i geç kabul etmiş Yemen asıllı Arap kabilesidir. Konu hakkındaki rivayetlerde Temîm'in yolculuk yaptığı kişilerin kimler olduğu hususunda farklılıklar vardır. Daha geniş bilgi için bkz. Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal*, s. 94

ortaya çıkacağını söyler. Yeryüzünde dolaşıp girilmedik köy bırakmayacağını lakin kendisine haram kılındığı için Mekke ve Medine'ye giremeyeceğini, bu şehirlere her girmek istediğinde kılıçları kınından çıkmış olan meleklerin buna izin vermeyeceğini söyler.[102]

Fâtıma bint Kays'dan nakledilen ve ekseriyetle sahih olduğu kabul edilen bu rivayet detaylı bir biçimde incelendiğinde bazı tezatlar ve illetler göze çarpmaktadır. Temîm'in anlatmış olduğu bu hikâyeyi Hz. Peygamber (s.a.v.) minberde anlatmış ve sahâbeler bu haberi işitmiş olmasına karşın hadisin âhâd seviyede kalması şaşırtıcıdır. Bununla beraber Buhârî (ö. 256/870), meşhur eseri *el-Câmiu's-sahîh*'e Câbir'den nakledilen İbn Sayyâd'la alakalı hadisi almışken, bu hadisi tahrîc etmekten imtina etmiş olması da rivayet için büyük bir illettir.[103] Aklî olarak tezatlık oluşturan bir diğer husus ise; bu adanın ve manastırın ilk defa Temîm ve arkadaşları tarafından bulunmuş olmasıdır. Nitekim Temîm ve arkadaşlarının yolculuğa çıktığı denizin, Akdeniz, Yemen kıyıları veya Kızıldeniz olması kuvvetle muhtemeldir. O dönemde ise bu denizlerin her tarafı denizciler tarafından keşfedilmiştir. Şayet Temîm'in bahsettiği bu adada bir manastır bulunsaydı bunun herkes tarafından biliniyor olması gerekirdi.[104] Bu illetleri ve tezatları göz önüne alarak bu hadisin uydurma olduğunu, Temîm'in İslâm'a İsrâiliyat'tan bir bilgi soktuğunu söyleyen âlimler olmuştur. Bu görüşlere karşın Temîm'in kıssasının –her ne kadar acayiplikler içerse de– doğru olduğunu ve Temîm'in dine İsrâiliyat sokmaktan münezzeh olduğunu söyleyen âlimler de mevcuttur. Bu âlimler her daim ilahi kontrol altında bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İsrâiliyat bir bilgiyi rivayet etmesinin söz konusu olamayacağını söyleyerek bu görüşlerine delil getirmişlerdir.[105]

Deccâlle alakalı hadis rivayetleri incelendikten sonra deccâldan bahseden Ehl-i sünnet'e ait kaynaklara bakıldığında ise bu hususun sem'iyyât başlığı altında incelendiği görülmektedir. Deccâl, ilk dönem eserlerinde hadislerde olduğu üzere bir şerh yapılmaksızın anlatılırken ilerleyen dönemlerde daha teferruatlı olarak ele alınmıştır.

---

[102] Müslim, "Fiten", 119, 120, 121; Ebû Davud, "Melâhim", 15; Tirmizî, "Fiten", 66; İbn Mâce, "Fiten", 33; Tayâlisî, *Müsned*, III, 216; *Müsned*, XLV, 57-61, 336-340.

[103] Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, c. 9, s. 410.

[104] Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, c. 9, s. 412.

[105] Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, 4. bs., Kahire: Mektebetü Vehbe, 1990, ss. 72-73.

Deccâlle alakalı görüşünü açıklayan ve bu görüşüyle kendinden sonraki âlim ve yazarları etkileyen ilk şahsiyet Hanefî mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe'dir. O, en temel eseri olan *el-Fıkhu'l-ekber*'de kıyamet alâmetlerinin ve bu hususstaki sahih haberlerin, deccâlin, Ye'cûc ve Me'cûc'ün, güneşin batıdan doğmasının, Hz. Îsâ'nın (a.s.) semadan nüzûl etmesinin ve diğer alâmetlerin hak olduğunu söylemiştir.[106] Ahmed b. Hanbel, Tahâvî, Eş'arî, Mâtürîdî, Bâkıllânî, Abdülkâhir el-Bağdâdî ve Pezdevî (ö. 493/1100) gibi temel şahsiyetler de Ebû Hanîfe'nin anlayışına yakın görüşler ortaya koymuşlardır.[107] Yukarıda adı zikredilen şahsiyetler arasında deccâlle alakalı –dolaylı bir şekilde– farklı görüş bildiren şahıs Abdülkâhir el-Bağdâdî'dir. Bağdâdî, dönemin siyasî ve dinî durumunun da etkisiyle Bâtınîleri deccâlle ilişkilendirmiş hatta Batınîlerin şerrinin ve İslâm akîdesine vermiş oldukları zararın, kıyamete yakın ortaya çıkacak deccâlden daha kötü olduğunu söylemiştir. Eserinde âhir zaman deccâlinin fitnesi kırk gün iken Batınîlerin fitnesinin denizdeki kum tanelerinden daha çok olduğunu, Bâtınîlerin deccâldan daha fazla insanı dalâlete sürükleyeceğini ifade etmiştir.[108] Deccâl hakkında farklı bir benzetme ve yaklaşımda bulunan bir diğer isim ise İbn Teymiyye'dir. Ölmeden önce Allah Teâla'yı gördüklerini iddia edenlerle, deccâle tâbi olanlar arasında bir müşâbehet kurmuş ve onları deccâl mefhumu üzerinden tenkit etmiştir. İbn Teymiyye bu insanların deccâlin tâbilerinden daha fazla dalâlete sapmış olduğunu iddia etmiştir.[109] Deccâl ve Yahudilik arasında bir bağlantı kuran ilk âlimin ise Âcurrî olduğu ifade edilmektedir.[110] O, Yahudilerin Hz. Îsâ'ya (a.s.) karşı deccâlle ittifak kuracaklarını, Îsâ deccâli öldürürken, Müslümanların da Yahudileri öldüreceğini söylemiştir.[111] Müteahhir

[106] Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, s. 72. Kıyamete yakın deccâlin zuhur edeceği hususunda Ebû Hânîfe'ye farklı görüşler de nisbet edilmiştir. Deccâlin çıkışı *el-Fıkhu'l-ekber*'e ait yazma nüshaların bir kısmında yer almamaktadır. Ebu Hanîfe'nin itikadî görüşlerini yansıtan beş risâlesini bir araya toplayıp düzenleyen Beyâzizâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687) de eserinde deccâlin zuhur edeceği görüşüne yer vermemiştir. Bu durumun, deccâlin zuhurunun Ebû Hanîfe'nin kitaplarına sonradan eklendiği şüphesini doğurduğu ileri sürülmüştür. Daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Hanîfe (Akaide Dair Görüşleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 10, s. 140.

[107] Ahmed b. Hanbel, *el-ʿAkîde*, s. 64,76; Tahâvî, *Metnü'l-'akîdeti't-Tahâviyye*, s. 31; Eş'arî, *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*, s. 32; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 5, s. 267; Bâkıllânî, *Kitâbü'l-Beyân ʿani'l-fark beyne'l-muʿcizât ve'l-kerâmât*, s. 104,105; Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, nşr. Hans Peter Linss, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyyeti'l-Türâs, 1423, s. 252.

[108] Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 266.

[109] İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, c. 3, s. 389.

[110] Sarıtoprak, "el-Mesîhü'd-deccâl fi'l-akîdeti'l-İslâmiyye", s. 128.

[111] Âcurrî, *eş-Şerîatü'l-Âcurrîyye*, c. 2, s. 477.

dönemin meşhur kelâm âlimi Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) de deccâl mefhumu hakkında görüşleri bulunmaktadır.[112]

Yukarıda bahsedilen bazı istisnaî görüşler ve benzetmeler dışında hicri ikinci asırdan onuncu asra kadar İslâm dünyasında deccâl hakkındaki yorumlar, Ebu Hânife'nin koymuş olduğu çerçevede ilerlemiştir.[113] X./XVI. asırdan sonraki İslâmî kaynaklarda – özellikle akaid kitaplarında– deccâl konusu daha tafsilatlı biçimde ele alınmıştır. Bu dönemde, deccâl hakkında yazan ve bu hususta öne çıkan; Alî el-Kârî ve Seffârînî gibi âlimler zikredilebilir.[114]

Ehl-i Sünnet dışındaki Şia, Hâricilik ve Mu'tezile mezhepleri de kaynaklarında fazla tafsilata girmeden deccâl konusuna değinmiştir. Genel olarak bakıldığında bu mezheplerin görüşlerinin Ehl-i sünnet'in görüşleriyle yakın olduğu söylenebilir.[115] Her ne kadar Mu'tezile'nin bir deccâlin zuhur etmeyeceğini, bunun aklen uygun olmadığını söylediğine dair bazı görüşler bulunsa da Mu'tezile'nin çoğunluğunun deccâlin kıyamete yakın bir zamanda zuhur edeceğini kabul ettikleri söylenebilir. Nitekim Basra Mu'tezilesi'nin öncü şahsiyetlerinden olan Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) deccâle ait harikulade olayların peygamberlerin mucizelerine benzemeyeceğini ve bunların hakikat olmadığını[116] ifade etmesi, Kâdî Abdülcebbâr'ın deccâlin zuhurunun, teklifin sonlanmasıyla gerçekleşeceğini söylemesi[117] ve müfessir Zemahşerî'nin meşhur eseri *el-Keşşaf'ta* Ehl-i sünnet'e paralel bir görüş beyan etmesi[118] Mu'tezile'nin deccâlin kıyamette zuhur edeceği inancını genel manada kabul ettiğini göstermektedir.

XIX. yüzyıldan itibaren siyasî, sosyal ve kültürel birtakım âmiller ve İslâm dünyasındaki asırlardır süren ilmî birikim neticesinde deccâl, Müslüman yazarlar tarafından tartışma konusu olmuştur. Çalışmamızda da modern dönemde deccâl hakkında görüş ifade eden yazarlar ve eserleri konu edilmekte, yazarların görüşleri göz önüne alınarak deccâl anlayışları incelenmekte ve tasnif edilmektedir.

---

[112] Daha geniş bilgi için bkz. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, Pakistan: Dâru'l-Ma'ârifi'l-Nu'mâniyye, 1401/1981.

[113] Daha geniş bilgi için bkz. Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal.*, ss. 103-5.

[114] Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, c. 9, ss. 427-33; Seffârînî, *Levâmiʿu'l-envâri'l-behiyye*, c. 2, ss. 86, 92-94, 99, 105-12.

[115] Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal*, s. 109; Çelebi, "Deccâl (İslâmiyet'te Deccal)", s. 70.

[116] İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, c. 1, s. 83.

[117] Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedâni, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, c. 16, s. 432.

[118] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâ'iki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*, c. 2, s. 78.

BİRİNCİ BÖLÜM

DECCÂLİ REDDEDENLER

İslâmiyet'in ilk dönemlerinde deccâl inancı hadislerde geçtiği şekliyle kabul edilmiş olup, modern dönemlere kadar deccâl inancını kabul etmeyen bir âlimin varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Modern dönemde ise, klasik dönemde deccâl konusunda bazı müelliflerde görülen te'vilci bakış açısını daha ileriye götürerek bu inancı reddeden müelliflere rastlanmaktadır. Bu yönüyle deccâli bütünüyle reddeden yaklaşımın modern dönem müelliflerine özgü bir bakış açısı olduğu söylenebilir. Bu müelliflerin bilhassa deccâl hakkındaki rivayetleri salt lafızcı bir anlayışla ele alarak tenkit ettiği göze çarpmaktadır. Bunlar, ortaya koymuş oldukları tenkitler ile Temîm ed-Dârî'nin şahsiyeti ve rivayetine getirmiş oldukları eleştirilerle görüşlerini delillendirmeye çalışmaktadırlar. Çalışmanın bu bölümünde modern dönemde deccâli reddeden müelliflerin kimler olduğu, görüşleri ve ortaya koymuş oldukları deliller ele alınacaktır.

I.1. Ferîd Vecdî – *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*

Ferîd Vecdî (1878-1954), modernist anlayışa sahip Mısırlı bir fikir adamıdır. Tefsir, kelâm ve felsefe alanlarında eserler neşreden yazar, Cemâleddîn Efgânî (ö. 1897) ve Muhammed Abduh'un (ö. 1905) etkisinde kalarak ortaya koyduğu eserler ile İslâm dünyasında şöhret bulmuştur. İslâm'ın aklî ilkeler ile tekrardan tesis edilip, akla aykırı yorumların İslâm inancı ve düşüncesinden ayıklanması gerektiğini savunmuştur. İslâm medeniyetinin Batı medeniyetine karşı geri kalmışlığının temel sebebinin, ilimlerde aklın arka plana itilip İslâmî meselelerin mezhep taassubu ile yorumlanması olduğunu dile getiren yazar bu fikirleriyle İslâm dünyasında yenilikçi akımın öncülerinden kabul edilmiştir.[119] *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn* ise Ferîd Vecdî'nin kaleme almış olduğu

[119] Yusuf Şevki Yavuz, "Ferîd Vecdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 12, s. 393.

dinî, felsefî ve sosyal ilimlerle alakalı maddeleri ihtiva eden on ciltlik ansiklopedi türünde bir eserdir.[120]

Ferîd Vecdî, eserinde deccâlin mahiyeti ve deccâl hakkındaki görüşlerini "المسيخ الدجال" (el-mesîhu'd-deccâl) maddesi altında ele almıştır. Bu konu hakkındaki görüşlerini zikretmeden önce "المسيخ الدجال" lafzının yazımı hakkında gerçekleşen tartışmaya vurguda bulunur.[121] Deccâli, âhir zamanda ortaya çıkacak ve olağanüstü hâller gösterip insanları fitneye sürükleyecek varlık olarak tanımlar. Deccâl tanımından sonra onun ortaya koyacağı olağanüstü hâller, tanrılık iddia etmesi, fizikî özellikleri ve âkıbeti hakkında rivayet edilen hadisleri –kaynaklarını ve râvi isnadını zikretmeksizin– iktibas eder.[122] Deccâl hakkındaki hadisleri sıraladıktan sonra bu hadislerin uydurma ve mevzû olduğunu ifade eder. Bu uydurma sözlerin maksadının ise ya insanların itikadını ifsada uğratmak ya da İslâm'a karşı eleştiride bulunan kişiler nezdinde Hz. Peygamber'in şanını küçülterek onlara koz vermek olduğunu dile getirir. Ona göre bu rivayetler normal bir kişiye nispet edilse bile hatadır. Normal insanlara nispet edilmesi hata olan rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmesi ise cehalet ve kötü emelden başka bir şey değildir. Bir varlığın dünyadaki bütün beldeleri yaya olarak gezip insanları kendine ibadete davet etmesi, yanında cennet ve cehennem bulundurması aklen mümkün olmayan, üzerinde fazla düşünülmeye hacet olmaksızın yanlışlığı apaçık ortada olan fiillerdir.[123]

Deccâl inancının bâtıl olduğunu iddia eden müellif, bu görüşünü desteklemek amacıyla deccâl hakkında rivayet edilen bazı hadisleri tenkit eder ve bu rivayetleri aklî olarak çürütmeye çalışır. Bu tenkitlerden ilki deccâlin yanında bulunacağı rivayet edilen

---

[120] Ansiklopedi türünde olan eser, Ferîd Vecdî tarafından münferit olarak neşredilmiştir. Ansiklopedilerin birçok kişi tarafından hazırlanması gerektiğini savunanlar tarafından bu hususta tenkide uğramıştır. Eserde ayrıca bazı maddeler aşırı uzun olarak ele alınmış ve tek bir kaynaktan yararlanılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Yavuz, "Ferîd Vecdî", s. 395.

[121] "المسيخ الدجال" lafzının aslında doğru olmadığını doğru yazımın "hâ-i mühmele" ile "المسيح الدجال" olması gerektiğini söylemiştir. Ancak insanların deccâl lafzı ile alakalı genel kabulünün lafzın yanlış yazımı üzerine olduğunu, maddenin de galat-ı meşhura göre isimlendirildiğini dile getirmiştir. Ferîd Vecdî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*, c. 8, s. 788.

[122] Ferîd Vecdî'nin deccâl hakkında rivayetlerini iktibas ettiği râvilerden bazıları şunlardır: Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639), Esmâ bint Yezîd (ö. 30/650), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Nevvas b. Sem'an (ö. 50/670), İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Fâtıma bint Kays, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Amr b. Hâris (ö. 148/765), Ümmü Şerîk (ö.?). Daha geniş bilgi için bkz. Ferîd Vecdî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*, c. 8, ss. 788-94.

[123] Ferîd Vecdî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*, c. 8, s. 795.

cennet ve cehennem hakkındadır. "Deccâlin yanında bulunan cennet ve cehennem onunla hareket eder mi yoksa bunlar hayalden mi ibarettir? Bunlar hayal değil gerçek ise deccâlin cenneti eksiksiz saraylar ve bahçeler, cehennemi ise tutuşmuş insan ve taşların bulunduğu büyük bir fırın mıdır? Böyle olsa bile insanlar bunlara nasıl böyle bir mana verebilir? Bu durumun aksine cennet ve cehennemin hayalden ibaret olduğu söylense, deccâl kendisine tâbi olan insanları cennetine göndermek için öldürecek midir yoksa onları ecelleri geldiğinde mi cennetine alacaktır? Vârit olan hadislere göre deccâle tâbi olan insanlar onun cennetine gittiğinde tutuşmuş cehennemden başka bir şey bulamayacak, ona karşı gelenler ise onun cehenneminde ağaçların ve güneşliğin bulunduğu cennet ile karşılaşacaktır. Böyle bir durumun meydana gelmesi aklen açıklanamaz ve mümkün değildir."[124] Tenkitte bulunduğu bir diğer husus ise deccâlin alnında "kâfir" yazması ve gözünün şaşı olmasıdır. "Tek gözü olan ve alnında «kâfir» yazan bir adamın alnındaki yazıyı okuma bilen yahut bilmeyen her insan görebilir ve kavrayabilir. Bununla birlikte nasıl olur da alnında «kâfir» yazan ve fiziksel kusuru olan birinin ulûhiyyet iddiası kabul edilebilir?"[125] Deccâlin Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmemesi hususuna da vurguda bulunan Ferîd Vecdî, ulûhiyyet iddia ederek insanları hak yoldan saptıracak ve büyük fitnelere sebebiyet verecek bir varlığın Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmemesini akla aykırı bulmaktadır. Ona göre, Kur'ân-ı Kerîm'de müminleri uyarmak için dâbbetü'l-arz'dan ve onun fitnesinden bahsedilmişken fitnesi ondan daha tehlikeli olan bir varlık hakkında hiçbir uyarının bulunmaması deccâl fikrinin İslâm inancına dercedilmiş akıl dışı bir inanç olduğunun apaçık göstergesidir.[126]

Ferîd Vecdî, deccâl maddesinin sonunda, onun hakkında rivayet edilen bütün hadislerin mevzû ve nübüvvet ruhundan hâli olduğunu dile getirmiştir. Naslarda geçmeyen ve akıl ile çelişen bu bâtıl inancın İslâm akîdesinden ayıklanması gerektiğini savunarak deccâl hakkındaki görüşlerini sonlandırmıştır.

---

[124] Ferîd Vecdî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*, c. 8, s. 795.

[125] Ferîd Vecdî, böyle bir kişinin ulûhiyyet iddiasının hiçbir millet tarafından kabul edilmeyeceğini dile getirir. Bu fikrini güçlendirmek amacıyla Arap toplumunun peygamberlere olan bakışını örnek gösterir. Nitekim Araplar kendilerine gelen peygamberlerin risâletlerinden şüphe duymuş hatta normal bir insan yerine neden bir meleğin peygamber olarak gelmediğini sorgulamıştır. Normal bir insanın peygamberliğini bile sorgulayan bir toplumun alnında açıkça "kâfir" yazan ve fiziksel kusuru olan birinin ulûhiyyet iddiasını kabul edebilir olması aklen mümkün değildir. Ferîd Vecdî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*, c.8, s. 795

[126] Ferîd Vecdî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn*, c. 8, s. 796.

I.2. Ahmed Emîn – *Fecrü'l-İslâm*

Ahmed Emîn (1886-1954), Mısırlı medeniyet tarihçisi ve yazardır. İslâm medeniyet tarihi hakkında neşretmiş olduğu eserlerle İslâm dünyasında meşhur olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Batı düşüncesinin etkisinde kalmış olan diğer Müslüman yazarlar gibi o da bu düşünceden etkilenmiştir. Özellikle Brockelmann'dan (ö. 1956) etkilenerek eserlerinde Batı düşüncesini ve metodunu benimsemiştir. Batılı oryantalistlerden etkilenerek *Sahîhayn*'da geçen bazı hadislerin mevzû, hadis âlimlerinin metodunun tutarsız olduğunu söylemiş, Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) rivayet ettiği hadislerin şüpheli olduğunu iddia etmiştir. Hadis alanı hakkında ortaya koymuş olduğu görüşleri sebebiyle birçok âlim tarafından tenkide maruz kalmıştır. *Fecrü'l-İslâm* adlı eser, yazarın en meşhur kitaplarından bir tanesidir. Eser –genel çerçevede– İslâm'ın doğuşundan, ortaya çıktığı coğrafyanın kültürel, sosyal ve siyasal durumundan bahsetmekte, kendisinin İslâm kültür ve medeniyeti hakkında yapmış olduğu tahlilleri, tenkitleri ve İslâm tarihi hakkındaki görüşlerini ihtiva etmektedir.[127]

Deccâl hakkındaki görüşlerini, eserin beşinci bölümünde "Kıssalar" başlığı altında Temîm ed-Dârî'nin kişiliği ve meşhur rivayeti "Cessâse" kıssası hakkında yapmış olduğu tenkitler üzerinden dolaylı bir şekilde ifade etmiştir. İlgili bölümde Temîm ed-Dâri'nin kişiliği ile alakalı menfî rivayetlere kaynak göstermeksizin eserinde yer verir. İbn Şihâb ez-Zührî'den (ö. 124/742) nakletmiş olduğu rivayette Temîm ed-Dârî'nin kıssa anlatmak için Hz. Ömer'den izin istediği Hz. Ömer'in de –halifeliğinin son zamanları hariç– izin vermediğini ifade eder. Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) nakletmiş olduğu bir diğer rivayette ise İslâm dünyasında kıssaların ilk defa Hz. Osman'ın (ö. 35/656) halifeliği döneminde Temîm tarafından ihdas edilmiş olduğunu dile getirir.[128] Ahmed Emîn'in eserinde iktibaslarda bulunduğu Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) de Temîm ed-Dârî'nin hicretin dokuzuncu yılında Müslüman olmadan önce devrinin en meşhur rahibi olduğunu rivayet etmiştir. Yazar bu rivayetleri göz önünü alarak Temîm ed-Dârî'nin Müslüman olduktan sonra bile rahiplik zamanlarındaki hâletiruhiye içerisinde olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca kıssalar vesilesi ile birçok İsrâiliyat ve hurafenin İslâm akîdesine girmiş olduğunu, "Cessâse" kıssasının da Temîm ed-Dârî tarafından İslâm'a dercedilmiş

[127] Eser, 1976 yılında Ahmet Serdaroğlu (ö. 1999) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Hulusi Kılıç, "Ahmed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. 2, ss. 62-63.
[128] Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, 6. bs., y.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y., s. 158.

mesnetsiz bir Hristiyan hurafesi olduğunu söylemiştir. Onun nezdinde İslâm'da deccâl inancı yoktur. Bu inanç, hurafe ve bâtıl inançtan başka bir şey değildir.[129]

I.3. Mahmûd Ebû Reyye – *Edvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muhammediyye*

Mahmûd Ebû Reyye (1889-1970), Reşîd Rızâ'nın öğrencisi olan Mısırlı yazardır. Hadis alanında yapmış olduğu tenkitler ile İslâm dünyasında meşhur olmuştur. Sünnetin çelişkili ifadeler taşıdığı, râviler tarafından sünnetin tahrife uğradığı, hadislerin yazımına Kur'ân-ı Kerîm'in yazımında olduğu gibi ehemmiyet gösterilmediği, müellifin görüşlerden bazılarıdır. Hadislere ve râvilere şüpheci bir tutumla yaklaşmış, özellikle Ebû Hüreyre hakkında sert tenkitlerde bulunmuştur. *Edvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muhammediyye* adlı eser de onun bu görüşlerini içermektedir. Sahâbe, hadis ve hadis ilimleri hakkında bilgiler ihtiva eden eserin, râviler ve hadisler hakkında Ehl-i sünnet'e aykırı fikirler ortaya koyarak bu râviler ve hadisler ile ilgili şüphe uyandırmak amacıyla yazıldığı iddia edilmiştir.[130]

Yazar, deccâl hakkındaki fikirlerini "Cessâse" hadisi başlığı altında ele alır. Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/875) bu hadisi *el-Câmi'u's-sahîh*'inde tahrîc ettiğini, bununla birlikte hadis metninin bir râviden başka bir râviye farklılık gösterdiğini, metindeki bu farklılığın da bazı güvenilir râviler tarafından illet kabul edildiğini ifade eder. O, "Cessâse" kıssasının peygamber tarafından kabul edilmesine karşın bu haberin doğruluğu hakkında kesin emin olunup olunamayacağını sorgular ve kıssa hakkındaki ilk şüphesini ortaya koyar. Ona göre peygamberin kıssayı kabul etmesi olayın doğruluğuna işaret etmez. Hz. Peygamber (s.a.v.) de gayb ile ilgili meselelerde diğer insanlar gibidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) çoğu zaman münafık ve kâfirlerin vermiş olduğu haberleri –şüphe taşıyan bir karîne bulunmadıkça– tasdik etmiştir. "Benî Ureyne"

---

129 Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, ss. 159-60.

130 Mahmûd Ebû Reyye'nin eserine bazı İslâm âlimleri tarafından reddiyeler yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, *el-Envârü'l-kâşife limâ fî kitâbi Edvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-tadlîl ve'l-mücâzefe*, Kahire, 1378/1958; Muhammed Abdürrezzâk Hamza, *Zulümâtü Ebî Reyye emâme Edvâ'i's-sünneti'l-Muhammediyye*, Kahire, 1379/1959; Muhammed Ebû Şehbe, *Difâʿ ʿani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikîn ve küttâbi'l-muʿâsırîn*, Kahire, 1387/1967.Bu reddiyeler ile birlikte kendisinin ortaya koymuş olduğu iddiaları tartışmak ve değerlendirmek isteyen âlimler de bulunmuştur. Lakin kendisi bu tartışmalara girmekten kaçınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Nûreddîn Itr – M. Yaşar Kandemir, "Ebû Reyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 10, ss. 214-15.

kabilesinin irtidadı ile "Bi'rimaûne" olayı bunun en büyük delilidir.[131] Ebû Reyye bu görüşünü zikretmekle beraber böyle bir tasdikin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "İsmet" sıfatına halel getirmeyeceğini de belirtir. Zira peygamberlerin vahiy almalarıyla diğer insanlara göre imtiyazlı olduklarını söylese de vahyin gayb ile ilgili meselelerde değil dinin temelini teşkil eden hususlarda indiğini dile getirir. Ayrıca bir yalancının haberini –yalan söylediğine dair açık bir karîne yoksa– tasdik etmenin, peygamberleri yalancı kılmayacağını ifade eder.[132] Müellif, eserin ilerleyen bölümlerinde Buhârî'nin İbn Ömer'den rivayet ettiği deccâl hakkındaki hadisi[133] iktibas etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin Vedâ hutbesinde sahâbenin çoğunun bulunmasına rağmen bu hadisin yalnızca İbn Ömer tarafından rivayet edildiğini söylemesi müellifin bu rivayet hakkında şüphe duymasına sebep olmuştur. Ona göre herkesin duyduğu bir hadisin âhâd seviyede

---

[131] Benî Ureyne, İslâm'a girdikten sonra irtidad etmiş Adnâniler'e mensup bir Arap kabilesidir. Hicretin altıncı yılında Medine'ye gelerek Müslüman olmuşlardır. Bir süre sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şehrin havasına alışkın olmamaları hasebiyle hasta olduklarını iletmiş, iyileşmek için şehrin yakınında bulunan zekât develerinden istifade etmek için ondan izin istemişlerdir. Burada iyileştikten sonra İslâm'dan dönen Ureyneliler, develerle ilgilenen Hz. Peygamberin (s.a.v.) azatlısı "Yesâr" adlı çobanı vahşice katletmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) onların üzerine bir süvari birlik göndermiş ve cezalandırmıştır. Bi'rimaûne ise yetmiş kadar sahâbinin Maûne Kuyusu çevresinde pusuya düşürülerek şehit edildiği olaydır. Hicretin 4. yılında Âmir b. Sa'saa kabilesi reisi Ebû Berâ Âmir b. Mâlik Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ziyaret etti ve ondan İslâmiyet hakkında bilgi aldı. Müslüman olmadığı hâlde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) İslâm'ı kabilesine öğretmeleri için bazı kimseleri kendilerine göndermesini istemişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) göndereceği davetçilerin başlarına bir şey gelmesinden korktuğunu dile getirdiğinde Ebû Berâ onların canlarını teminat altına aldığını dile getirdi. Bu garantiden sonra sayılarının yetmiş olduğu rivayet edilen bu kafile Ebû Berâ'nın kabilesine doğru 625 yılının temmuz ayında yola çıkmışlardır. Maûne kuyusuna yakın bir bölgede konaklayan kafilenin haberini alan ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kin besleyen Ebû Berâ'nın yeğeni Âmir b. Tufeyl çevresindeki Benî Süleym kabilesinin Ri'l, Zekvân ve Usayye kollarına giderek Müslümanlara saldırmak için yardım istemiştir. Kısa sürede toplanan silahlı gruplar, bölgede istirahat eden kafileye saldırarak tamamına yakınını şehit etmiştir. Bu hadiseyi vahiy yoluyla öğrenen ve ashabına anlatan Hz. Peygamber (s.a.v.) derin bir üzüntü duymuş kırk gün boyunca bu katliamı gerçekleştiren kabilelere sabah namazında lanet okumuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Elnure Azizova, "Ureyne (Benî Ureyne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 2012, c. 42, ss. 174-175; Ahmet Önkal, "Bi'rimaûne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 195-96.

[132] Mahmûd Ebû Reyye, *Edvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muhammediyye*, 6. bs., Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, t.y., ss. 156-57.

[133] İbn Ömer şöyle demiştir: "Nebî (s.a.v.) aramızda iken Vedâ haccı'ndan söz ediyorduk, ama Vedâ haccı'nın ne olduğunu bilmiyorduk. Nihayet, Rasûlullah (s.a.v.) Allah'a hamd ve senâda bulundu, sonra da deccâldan bahsederek onun hakkında uzunca bilgi verdi. Şunları söyledi: «Allah Teâlâ'nın gönderdiği her peygamber, ümmetini deccâl konusunda uyarmıştır. Nûh ve ondan sonraki peygamberler, ümmetlerini bu konuda uyarıp sakındırdılar. Şüphesiz ki o sizin aranızda çıkarsa, onun durumu ve hâli size gizli kalmaz. Rabbinizin tek gözü kör değildir. Deccâlin ise, sağ gözü kör olup, sanki salkımından dışarı fırlamış yaş bir üzüm tanesi gibidir. Uyanık olunuz! Allah Teâlâ birbirinizin kanlarını ve mallarını, şu ayınızda, şu beldenizde ve şu gününüzde haram kıldığı gibi, birbirinize haram kılmıştır. Dikkat ediniz, sizlere tebliğ ettim mi?» Ashâb–ı kirâm: «Evet tebliğ ettin, dediler.» Peygamberimiz: «Allah'ım! Şahit ol»diye üç defa tekrarladı. Sonra da: «Bakınız, benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirler olarak (dinden) dönmeyin» buyurdular." Buhârî, "Megâzî", 73.

kalması şaşırtıcı bir durumdur. Yazar, deccâl inancını İslâm akîdesine yerleştirmek ve Müslüman düşüncesinde mümkün kılmak amacıyla hadisler uydurulduğunu da dile getirmiştir.[134] Ebû Reyye, deccâl ile ilgili hadislerin metin ve isnadlarında problemler olduğunu söylemiş ve bu inancın bâtıl olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu inanç Temîm ed-Dârî tarafından uydurulmuş bir hurafedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onun vermiş olduğu haberi kabul etmesi bu inancı meşrulaştırmaz. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) gayb ile alakalı bu haberde bir yalan emâresi görmemiş ve onun sözlerini doğru kabul etmiştir.

I.4. Ahmed Atıyyetullah – *el-Kâmûsü'l-İslâmî*

Ahmed Atıyyetullah (1906-1983), Mısırlı İslâm tarihçisi ve yazardır. Psikoloji ve felsefe alanlarında da ihtisası bulunan müellifin biyografi, ansiklopedi ve sözlükler de dahil olmak üzere seksen üçten fazla neşretmiş olduğu eseri bulunmaktadır. *el-Kâmûsü'l-İslâmî* adlı eser ise yazarın kaleme almış olduğu en meşhur eserlerinden bir tanesidir. Beş ciltlik bir sözlük olan eser, İslâm dünyasındaki şahsiyetleri, devletleri, savaşları ve önemli olayları alfabetik bir sırayla ele almaktadır.[135]

Yazar, mezkûr eserinde İslâm'daki deccâl inancına çok kısa değinmiş ve bu inancın mesnetsiz bir hurafe olduğunu, kaynak ve açıklama ortaya koymaksızın iddia etmiştir. Ona göre âhir zamanda ortaya çıkacağı, insanlar arasında dalâleti yayacağı, kâfirlerin, müşriklerin ve münafıkların kendisine tâbi olacağı bir kişi olarak tasvir edilen deccâl, Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde dayanağı bulunmayan efsanevî bir şahsiyettir. Nitekim hakkındaki, bir eşeğin üzerinde duran ve kendisine bakanda korku uyandıran çirkin görünümlü bir adam olduğu, bineği ile yeryüzünü baştan sona dolaşacağı lakin kutsiyetleri hasebiyle Mekke ve Medine'ye giremeyeceği, dünyada fitnesini yaydıktan sonra Şam yahut Beytülmakdis'te yok olacağı şeklindeki rivayetlerin çoğu da deccâlin şahsiyeti ile şeytanın şahsiyetinin karıştırıldığı rivayetlerdir.[136]

---

[134] "Kim deccâli inkâr ederse kâfirdir" gibi hadislerin bu inancı meşrulaştırmak için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmiş mesnetsiz sözler olduğunu dile getirir. Ebû Reyye, *Edvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muhammediyye*, ss. 211-12.

[135] Hâzim Atıyyetullah, "Ebî Ahmed Atıyyetullah" *el-Ehrâm,* 8 Ekim 2013, https://www.ahram.org.eg/daily/News/966/64/235914/الأهرام-الثقافى/أبي-أحمد-عطية-الله.aspx (20.11.2021) *el-Kâmûsü'l-İslâmî* uluslararası literatürde, yayınevi ve kütüphane kayıtlarında beş ciltlik bir eser olarak görünmekle birlikte, müellifin oğlu tarafından kaleme alınan bu yazıda altı cilt olarak ifade edilmektedir.

[136] Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, c. 2, s. 348.

I.5. Muhammed Abdullah es-Semmân – *el-İslâmü'l-musaffâ*

Muhammed Abdullah es-Semmân (1917-2007), Mısırlı fikir adamı ve yazardır. Hasan el-Bennâ (ö. 1949) tarafından Mısır'da kurulan ve bazı İslâm ülkelerinde de dinî ve siyasî faaliyetler gösteren "İhvân-ı Müslimîn" (Müslüman Kardeşler) hareketinin öncülerinden birisidir. Siyasî kişiliğiyle ön plana çıkmış, siyaset ve din alanında yazmış olduğu eserler ile İslâm dünyasında –özellikle Mısır'da– meşhur olmuştur.[137] *el-İslâmü'l-musaffâ* da yazarın Müslüman toplumdaki dinî, siyasî ve ekonomik çöküşe vurguda bulunmak ve Müslümanların bu hâlden nasıl kurtulacağını ifade etmek için kaleme aldığı eserdir.[138]

Müellif, deccâl hakkındaki görüşlerini eserin "Evham (Vehimler)" başlığı altında ele almaktadır. Bu inanç hakkındaki görüşlerini belirtmeden evvel mehdî, mesîh ve deccâl gibi inançların Müslümanlar için tehlike teşkil ettiğini, bu tarz inançların Müslüman zihinleri meşgul eden ve onları iş yapmaktan alıkoyan hayal ürünleri olduğunu dile getirir.[139] Deccâlin hayret edilecek bir inanç olduğunu ifade eden yazar onu şu şekilde tanımlar: "Deccâl, yeryüzünü ifsad etmek için zuhur edecek, insanları hak yoldan uzaklaştıracak ve dalâlete sürüklemede daha kudretli olması ve olağanüstü hâller göstermesi için Allah tarafından kudret verilecek varlıktır."[140]

Yazar, Kur'ân-ı Kerîm'de âhir zamanda deccâlin zuhur edeceğine uzaktan veya yakından işaret eden bir âyetin bulunmadığına dikkat çeker.[141] Deccâl ile alakalı Buhârî, Müslim ve diğer hadis âlimlerinden rivayet edilen hadislerin bulunduğunu söylese de bu hadislerin tamamının âhâd olduğunu ifade eder. Ona göre gayb ile ilgili bir meselenin doğru kabul edilmesi için yakîn ve mütevâtir habere ihtiyaç vardır. Bununla beraber Allah Teâlâ'nın insanları dalâlete sürüklemek için deccâle gerek duymadığını ifade eder. "Şayet

---

[137] Muhammed Ömer el-Abso, "eş-Şeyhu'd-Dâi Muhammed Abdullah es-Semmân", *Râbitatü Üdebâi'ş-Şâm*, 7 Kasım 2019, http://www.odabasham.net/تراجم-111899-الشيخ-الداعية-محمد-عبد-الله-السمّان (13.11.2021)

[138] Muhammed Abdullah es-Semmân, *el-İslâmü'l-musaffâ,* thk. İbrahim Muhammed Îsâ, Kahire: Mektetebü'l-Vehbe, 1373, ss. 5-8.

[139] Semmân, *el-İslâmü'l-musaffâ,* s. 70.

[140] Semmân, *el-İslâmü'l-musaffâ,* s. 75.

[141] M. Abdullah es-Semmân, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünden bahseden âyetlerin aynı zamanda deccâle de işaret ettiğini kabul eden İbn Kesîr gibi âlimlerin görüşlerine zıt bir yorumda bulunmuştur.

Allah Teâlâ kullarını saptırmak isteseydi olağanüstü hâlleri kendi yaratır, onları sapkın ve fahiş yola sürüklerdi."[142]

M. Abdullah es-Semmân, deccâl hakkındaki hadislerin sahih, bu inancın da doğru kabul edilmesinin bazı sıkıntılar doğurabileceğini ifade eder. Böyle bir kabulde bulunulduğunda ve hadisler açıklanmaya çalışıldığında dünyanın sonunun hayal ve beyhude şeyler ile dolu olduğu görülür. Bu durumun da insanların inançlarını terk etmelerine ve dinlerine vermiş oldukları önemi yitirmelerine sebebiyet verebileceğini dile getirir.[143]

Müellif, Müslümanların her hâlükârda fiten hakkındaki hadisleri iyice tahkik etmesi gerektiğini tembihlemektedir. Bu hadislerin ekseriyetinin, Müslümanların maneviyatını bozmayı ve onları ümitsizliğe sürüklemeyi amaçlayan zındıklar tarafından ortaya atıldığını ifade ederek konu hakkındaki görüşlerini sonlandırır.

I.6. Abdülkerîm el-Hatîb – *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû*

Abdülkerîm el-Hatîb (1910-1985), Mısırlı modern İslâm düşünürü ve müfessiridir. Tefsir alanının yanı sıra dinler tarihi, felsefe, siyaset, tasavvuf, ekonomi ve İslâm tarihi alanlarında eserler kaleme alan yazar çağdaş dönemin problemleriyle de ilgili eserler neşretmiş, İslâm dünyasında meşhur bir şahsiyet hâline gelmiştir.[144] *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû* ise yazarın İslâm itikadındaki "mehdî" anlayışını reddetmek ve çürütmek amacıyla neşretmiş olduğu eserdir. Kitap genel çerçevede mehdî, mesîh ve deccâl hakkındaki rivayetleri, mezheplerin –özellikle Şia'nın– ve mutasavvıfların bu inançlar hakkındaki görüşlerini ihtiva eder.

Müellif, eserin sonuç kısmında mehdî ve deccâl fikirlerinin İslâm toplumunda yaygınlaşmış ve bu inançların Şiî fırkaların taraflı görüşleri olduğunu ifade eder. Deccâl denen varlığın –toplumdaki yaygın görüşe göre– dünyaya bir güneş gibi doğan ve zulmü ortadan kaldıran mehdîden sonra ortaya çıkacağı, küfrü yaygın kılıp yeryüzünü fesada uğratacağı, akabinde mesîhîn yeryüzüne inip deccâli öldüreceği, İslâm'ı yayacağı ve Müslümanların arkasında namaz kılacağından bahseder. Ona göre "Bütün bu inançlar,

[142] Semmân, *el-İslâmü'l-musaffâ,* ss. 75-76.
[143] Semmân, *el-İslâmü'l-musaffâ,* s. 76.
[144] İshak Doğan, *Abdulkerim El-Hatib'in et-Tefsîru'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân Adlı Eseri ve Tefsir Anlayişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2014, ss. 3-6.

hastalıklı zihinler tarafından üretilen fâsid inançlardır. Mehdî, deccâl ve mesîhin bu dünyada bir yeri yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlerin sonuncusudur ve risâlet onunla son bulmuştur."[145] Bu görüşüyle beraber dünyada salt bir iyiliğin yahut kötülüğün bulunmasının da kevnî kanunlara aykırı olduğunu savunur. "Dünyada her daim iyiliğe davet eden sâlih kimselerle kötülüğü yayan fesatçılar bulunmaktadır. Bu Allah Teâlâ'nın âleme koymuş olduğu sünnetullahtır. Bu bozuk inançların gerçekleşip yeryüzünde bir anda iyiliğin veya kötülüğün ortadan kalkması sünnettulaha aykırı bir durumdur."[146]

Abdülkerîm el-Hatîb, bu inançları şiddetli bir şekilde reddetmekle beraber mehdî, mesîh ve deccâl ile ilgili hadisler hakkında münferiden olumlu veya olumsuz bir yorumda bulunmamakta ancak bir bütün olarak bu hadislerin sıhhatinden kuşku duymaktadır. O, ilk hadis âlimlerinden günümüze kadar yaşamış olan bütün hadisçilerin rivayetleri titiz bir şekilde incelediklerini ve sahih hadisleri mevzû hadisten ayırmak için büyük bir çaba harcadıklarını ifade etmekle birlikte günümüzde hadis âlimlerinin hâlâ sahih hadis kitaplarında mevzû hadisler bulduklarını dile getirmekte, konuyla ilgili hadislerin sıhhati hakkında şüphe duyduğunu söylemektedir.[147]

Yazar, eserinin son kısmında sapkın görüşler tarafından İslâm akîdesine dercedilen bu hurafelerin Müslüman âlimler tarafından ayıklanması gerektiğini ifade etmektedir. Müslüman kütüphanelerinde bu inançların kabul edildiği ve savunulduğu kitapların da bulunduğunu ancak bunların safsatadan ibaret, hakikati muamma ve muğlak kılan, yalan haberler içeren ve İslâm inancını fesada uğratmak amacıyla yazılan eserler olduğunu dile getirerek görüşlerini sonlandırır.[148]

I.7. Kâmil Sa'fan – *es-Sâ'atü'l-hâmise ve'l-'işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc, el-Mehdiyyü'l-müntazar*

Kâmil Sa'fan (1927-2001), Mısırlı yazar ve edebiyatçıdır. Mısır'ın Sidi Salem şehrinde doğmuş, hayatı boyunca Mısır'da yaşamış ve Kahire'de vefat etmiştir. İlk ve ortaöğretimini köy okulunda tamamlayan yazar, 1946 yılında da Tanta şehrinde Ezher

[145] Abdülkerîm el-Hatîb, *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1980, s. 112.
[146] Hatîb, *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû*, s. 112.
[147] Yazar, hadis âlimlerinin ortaya koymuş olduğu çabayı okuyucuya daha iyi aktarabilmek amacıyla İmam Buhârî'nin sahih hadisleri toplamak için yapmış olduğu yolculukları anlatır. Daha geniş bilgi için bkz. Hatîb, *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû*, ss. 113-14-15.
[148] Hatîb, *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû*, s. 118.

Üniversitesi'ne bağlı olan Ezher Ahmedî Enstitüsü'nde liseyi bitirmiştir. Liseyi bitirdikten sonra yükseköğrenimi için Kahire'ye giden yazar, 1951 yılında Ezher Üniversitesi Arap Dili bölümünden mezun olmuştur. Akabinde Kahire'deki Arap Araştırmaları Enstitüsü'ne katılan müellif, çalışmalarını burada sürdürmüş, 1959 yılında Arap Edebiyatı bölümünden doktorasını tamamlamıştır. Uzun yıllar Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi'nde hocalık yapmıştır. Bununla beraber kendisinin 1944 yılında Emîn el-Hûlî (ö. 1966) tarafından kurulan "el-Ümenâi'l-edebiyye" isimli edebiyat topluluğunun üyesi olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Sa'fan'ın edebiyat, şiir ve dinler tarihi gibi muhtelif alanlarda neşretmiş olduğu birçok eseri bulunmaktadır.[149] *es-Sâ'atü'l-hâmise ve'l-'işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc, el-Mehdiyyü'l-müntazar* da yazarın deccâl, Ye'cûc-Me'cûc, mehdî ve kıyamet alâmetleri hakkında kaleme almış olduğu eseridir. Eser üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde deccâl hakkında rivayet olunan hadisler incelenmekte, ikinci bölümde Ye'cûc ve Me'cûc ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise mehdî hakkındaki rivayetler incelenmekte ve Şîa'nın konuya bakış açısına ışık tutulmaktadır.

Kâmil Sa'fan, mezkûr eserinde deccâli açıkça reddetmemekle birlikte deccâl rivayetlerine İsrâiliyat'tan birçok şeyin karıştığını ve Temîm ed-Dârî'nin meşhur "Cessâse" kıssasının uydurma olduğunu söylemesi hasebiyle çalışmanın bu bölümünde ele alınacaktır.

Eserin ilk sayfalarında Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Ka'b el-Ahbâr'ın (ö. 32/652-53) İslâmiyet'e girdikten sonra İslâm inancına birçok İsrâiliyat derc ettiği, deccâl rivayetlerinin de bundan nasibini aldığı ifade edilmekte, Vehb ve Ka'b hakkında olumsuz ifadeler kullanılmaktadır. Sa'fan, bu rivayetlerin ne yazık ki zamanla meşhur olduğunu ve birçok müfessir, muhaddis, fakih ve tarihçinin bunlardan faydalandığını dile getirmektedir.[150] Yazar, eserinin ilerleyen sayfalarında ekseriyeti Vehb ve Ka'b'a ait olan deccâl ile ilgili rivayetleri iktibas etmiş, bu rivayetlere hangi âlimlerin hangi eserlerinde kaçınca sayfada yer verdiğini zikretmiştir.[151] Sa'fan, deccâl rivayetlerine İsrâiliyat

[149] "Kâmil Sa'fan", *al-Moajam*, https://www.almoajam.org/lists/inner/5694 (17.01.2022)

[150] Müellif, Vehb ve Ka'b'ın rivayetlerine yer veren Kurtubî, Hâzin (ö. 741/1341), İbn Kesîr, İmam Süyûtî (ö. 911/1505) ve Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî gibi meşhur âlimleri eserinde zikretmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Kâmil Sa'fan, *es-Sâ'atü'l-hâmise ve'l-'işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc, el-Mehdiyyü'l-müntazar*, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1996, s. 9.

[151] Sa'fan, *es-Sâ'atü'l-hâmise ve'l-'işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc, el-Mehdiyyü'l-müntazar*, ss. 25-27.

karıştığını söylemesinin yanı sıra en meşhur deccâl rivayetlerinden biri olan Temîm ed-Dârî'nin "Cessâse" kıssasını da sert bir dille eleştirmektedir. Eserde evvela kıssa, kaynağı gösterilmeksizin ana hatlarıyla anlatılmakta akabinde Temîm ed-Dârî'nin Müslüman olmadan önce Hristiyan olduğuna vurguda bulunulmaktadır. Temîm'in anlattığı hikâyeden, erken dönem Arap toplumunda meşhur bir meslek olan kussâslığın faydalandığından ve hikâyenin bu kişiler tarafından Müslüman çocuklarını korkutmak için anlatıldığından bahsedilmektedir. Müellife göre Temîm'in rivayeti çocukları korkutan bir masaldan öteye gidemez. Böyle bir şeye inanmak mümkün değildir. Müellif, konu ile ilgili görüşlerini arz ettikten sonra "Cessâse" kıssası hakkında okuyucuya bazı sorular yönelterek Temîm'in rivayetinin aklî problem ve tezatlıklar içerdiğini vurgulamaya ve rivayeti çürütmeye çalışmaktadır.[152]

I.8. Hasan Hanefî – *Mine'l-'akîde ile's-sevre*

Hasan Hanefî (1935-2021), Mısırlı modernist yazar ve İslâmî solcudur. Mısır'da bulunduğu yıllarda İhvân-ı Müslimîn'in fikirlerinden etkilenmiş, İslâmcılık akımını benimsemiştir. Eğitim hayatı için Paris'e gittikten sonra düşünce dünyasında büyük bir değişiklik meydana gelmiş, kendisini İslâm solcusu olarak nitelendirmiştir. O, solculuğu ve sağcılığı politik eğilimler olarak değil bir dünya görüşü olarak telakki etmektedir. Yazara göre solculuk, şekilci ve bu dünyaya kapalı dini akımlara karşı olmak, toplumsal adaleti sağlamaktır. Hasan Hanefî, İslâmî ilimlerin metodolojilerinde değişikler yapılması ve bu ilimlerin çağa göre yenilenmesi gerektiğini savunmuş, Doğu ve Batı dünyasını bir arada değerlendirmiştir. Müellif bu hususta ortaya koymuş olduğu fikirlerle İslâm dünyasında meşhur hâle gelmiştir. *Mine'l-'akîde ile's-sevre* de yazarın kelâm,

[152] Eserde okuyucuya yöneltilen bazı sorular: "Dünyanın büyük bir köy hâline geldiği modern çağda casus uydulara, antenlere ve filolara bile gözükmeyen bu ada neredediir?", "Kıssada bahsedilen Lahm ve Cüzâm kabilesinden otuz tüccarın ya Umman Denizi ya Aden Körfezi yahut Hint Okyanusu ve çevresinde olması gerekir. Günümüzde deniz filoları yeryüzündeki bütün denizleri keşfetmelerine ve sefer yapmalarına rağmen neden hiçbiri böyle bir adaya rastlamamış, zincire vurulan bu kişiyi görmemiştir?", "Rivayette zincire vurulmuş kişi Temîm ve kafilesine birçok soru sormasına rağmen kafileden biri bile ona «Sen nereden geldin?», «Bu adada ne yapıyorsun?», «Seni zincire vuran kim?», «Bu hâlde nasıl yaşıyorsun?», «Cessâse ile alakan ne?» gibi sorular sormamıştır?", "Şayet zincire vurulan kişi âhir zamanda ortaya çıkacak deccâl ise şu an var olmasının sırrı nedir?" Sa'fan, *es-Sâ'atü'l-hâmise ve'l-'işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc, el-Mehdiyyü'l-müntazar*, s. 14.

felsefe, usul-i fıkıh ve tasavvuf ilimlerinin yenilenmesi için ortaya koymuş olduğu fikir ve projelerini ihtiva eden beş ciltlik eseridir.[153]

Yazar, deccâl hakkındaki görüşlerini, eserin "Nübüvvât-Meâd" adlı dördüncü cildinde "Mesîh-i Deccâlin Zuhuru" başlığı altında ele almıştır. Deccâlin ulûhiyyet iddia edecek, küfür ve iman arasında seçme şansı bulunmayan, dünyayı ifsad edecek bir insan olarak tanımlandığını ifade eder.[154] Müellif, deccâl inancının bâtıl ve onun hakkındaki rivayetlerin hurafe olduğunu iddia etmektedir. Bu inanca getirmiş olduğu ilk tenkit deccâlin zuhur ettikten sonra kırk gün yeryüzünde bulunması hakkındadır.[155] Tenkitte bulunduğu bir diğer husus ise deccâlin alnındaki "kâfir" yazısıdır. Deccâlin alnının kâğıt veya tahta mı olduğunu, bu yazının büyüklüğünü, rengini ve hangi dilde yazıldığını, okuma yazma bilmeyen veya âmâ bir Müslümanın ona karşı durumunun ne olduğunu sorgular ve okuyucuda bu inanç hakkında şüphe uyandırmaya çalışır.[156]

Müellif, devamında deccâlin hadislerde anlatılan olağanüstü hâllerinden (cennet cehennem bulundurması, semaya emredip yağmur yağdırması, yeryüzünde bitkiler yeşertmesi, hazineler çıkarması vs.) bahsetmektedir. Bu olağanüstü hâllerden sonra deccâl ve Hızır ile alakalı bir halk hikayesini anlatır.[157] Yazar, hikâyede anlatılan deccâl ile hadislerdeki deccâlin birbirine olan benzerliğine dikkat çekerek bu konuyla ilgili hadislere halk efsaneleri karışmış olabileceğine işaret etmektedir. O, Temîm ed-Dârî'nin

---

[153] Mehmet Ulukütük, "Hasan Hanefi", *İslam Düşünce Atlası*, https://islamdusunceatlasi.org/peoplemaps/hasan-hanefi/242 (08.05.2021); Fatıma Nur Demir, "Hasan Hanefî", *İslâm Düşünce Enstitüsü*, 15 Ocak 2021, https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/islmilimlerdeusl/detail/yeniuslarayislari?id=20572 (15.11.2021)

[154] Hasan Hanefî, *Mine'l-'akîde ile's-sevre*, Kahire: Mektebetü Medbûlî, t.y., c. 4, s. 530.

[155] Hanefî, deccâlin yeryüzünde kalacağı gün sayısının eski bir Mısır geleneğine işaret ettiğini ifade ederek bu hususta gelen rivayetler hakkında şüphe uyandırır. "Eski Mısır'da ölen kişilerin kırkıncı günde cesedinin çürüdüğüne ve yüz kemiklerinin ortaya çıkmaya başladığına inanılırdı. Bu sebeple kırkıncı günde hüzünlü bir tören düzenlenirdi." Hanefî, *Mine'l-'akîde ile's-sevre*, c. 4, s. 531.

[156] Hanefî, *Mine'l-'akîde ile's-sevre*, c. 4, s. 531.

[157] Hızır, hikâyede deccâlin kötülüğüne karşı iyiliğin sembolü olarak anlatılmaktadır. Hikâyede deccâlin Hızır için bir imtihan vesilesi olduğundan bahsedilir. Yeryüzünde fitne ve fesadı yaymaya devam eden deccâl, Hızır ile karşılaşır ve ondan kendisini ikrar etmesini ister. Onun fenâlığının farkında olan Hızır bir anda temiz bir meleğe dönüşerek bir kılıçla deccâli ikiye böler. Daha sonra ise Allah'ın yardımıyla onu tekrardan dirilterek onun kendisine karşı olan aczini ortaya koyar. Hikâyede daha sonra deccâlin eşeğinin vasıflarından bahsedilir. Onun da tek gibi tek gözlü, kulakları arasının kırk zirâ olduğu anlatılır. (Hadislerde de deccâlin bineği hakkında buna benzer tasvirler bulunmaktadır.) Bu da deccâlin eşeğinin dolayısıyla kendisinin kocaman bir varlık olduğunu gösterir. Ayrıca deccâlin hızır tarafından ikiye bölünmesi için Hızır'ın da dev gibi olması, kılıcının –büyüklük açısından– gökkuşağına benzemesi gerekir. Bu ise aklın alamayacağı şeylerdir. Bütün bunlar halk hikayeleri diye anlatılan ve birçok hurafe içeren sözlerdir. Hanefî, *Mine'l-'akîde ile's-sevre*, c. 4, s. 532.

meşhur "Cessâse" rivayeti hakkında da eleştiride bulunmaktadır. Deccâlin olağanüstü hâllerinden bahseden hadisler ile "Cessâse" kıssası arasında tenâkuz bulunduğunu ifade etmektedir. "Denizin ortasında bir adada elleri ayakları bağlı bir adamın bu hâlde bineğe binmesi, dünyayı dolaşması, yağmur yağdırıp yerden bitki yeşertmesi nasıl mümkün olabilir?"[158] O, rivayetler arasında bu kadar çelişkinin ve bu rivayetlerde akıl ile açıklanamayan birçok unsurun bulunmasının, deccâlin sonradan ihdas edilmiş bir hurafe olduğuna delil teşkil ettiğini ifade ederek görüşlerini sonlandırmıştır.

I.9. Yaşar Nuri Öztürk – *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar*

Yaşar Nuri Öztürk (1951-2016), ilâhiyatçı, avukat, siyaset adamı ve yazardır. Uzun yıllar boyunca Türk üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmış olan yazar, dünyanın birçok yerinde İslâm düşüncesi hakkında konferanslar vermiştir. Yazarın Türkçe, Almanca, İngilizce ve Farsça olarak basılmış elliyi aşkın eseri bulunmaktadır.[159] *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar* adlı eser de yazarın, İslâm dünyasında Kur'ân-ı Kerîm'den uzaklaşılmasının ve bid'atlara karşı ihtiyatlı davranmamanın Müslümanlara vermiş olduğu zararı anlatmak için neşrettiği –müellifin kendi ifadesiyle– deneme türünde bir kitaptır.[160]

Öztürk, deccâl inancını mehdîlik üzerinden dolaylı olarak reddetmektedir. Mehdî hakkındaki hadislerin hiçbirine güvenilemeyeceğini dile getiren yazar, böyle bir inancın söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre bu hadisler bazı çevreler –özellikle tarikatlar ve tasavvufî çevreler– tarafından kendi efendilerini yahut şeyhlerini mehdî kabul ettirmek için uydurulmuştur. Deccâl ise mehdînin karşısına konan düşman bir figürdür. "Her mehdîye bir de deccâl yani düşman lazımdır ki, o da ekip başının siyasal ve ekonomik çıkarlarına en çok darbe vuran kişidir." Konuya Kur'an vahyi açısından bakan yazar bu inançların kabul edilmesinin Kur'ân-ı Kerîm'in yetersiz olduğu ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olmadığı fikrine götürdüğünü ifade etmekte ve bu inançların hurafe olduğunu söylemektedir.[161]

---

158 Hanefî, *Mine'l-'akîde ile's-sevre,* c. 4, s. 533.

159 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, ed. Mustafa Tahir Öztürk, 26. bs., İstanbul: Yeni Boyut, 2014, c. 1, s. 2.

160 Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar*, s. 7.

161 Öztürk, İslam *Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar,* ss. 423-24. Öztürk, başka bir eserinde, tarihsel süreçte Müslüman dünyadan beş kişinin deccâl olarak nitelendirildiğini ifade

I.10. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu – *İslami İlimlerde Metot Sorunu*

M. Hayri Kırbaşoğlu (1954-), ilâhiyatçı ve yazardır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Kırbaşoğlu, geçmiş yıllarda Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerdeki bazı üniversitelerde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuş, ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nda danışmanlık yapmıştır. Müellifin yayınlanmış birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır.[162] *İslami İlimlerde Metot Sorunu* isimli eseri ise İslâmî ilimlerde ve hadis ilimlerinde metot ile alakalı araştırma ve yazıları ihtiva etmektedir. Kitap, İslâmî ilimlerin metodolojisinde problem olmadığı algısını yıkma amacı gütmektedir.[163]

Müellif, eserinde deccâl hakkında doğrudan bir açıklamada bulunmamakta, Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlü ile alakalı hadisleri tenkit etmek suretiyle dolaylı olarak deccâlden bahsetmektedir. O, nüzûl-i Îsâ ile ilgili hadisleri kaynak metodolojisi açısından araştırmakta, metin ve isnadlarını detaylı bir biçimde inceleyip tenkit etmekte ve bunları epistemolojik açıdan değerlendirmektedir.[164]

Nüzûl-i Îsâ ile alakalı hadislerin metinlerine dikkatli bakıldığında anlatılanların rivayet edildiği döneme ait olduğunu bugünün insanına hitap etmediğini ve bazı problemler taşıdığını söyleyen Kırbaşoğlu bu görüşünü delillendirmek için konuyla ilgili bazı hadisleri tenkit eder.[165] Tenkitlerinin hemen akabinde deccâl olgusunun da Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlü kadar ön planda olduğunu ve nüzûl-i Îsâ hakkındaki hadislerde bulunan problemlerin deccâl hususunda da bulunduğunu ifade etmektedir.

Müellif, deccâl hakkında bazı hadisleri ele alır ve metin açısından tenkit eder. Konuyla ilgili birçok rivayette deccâlin Mekke ve Medine gibi şehirlere

---

etmektedir. Bunlar; Hz. Muhammed (s.a.v.), Ebû Hanîfe, Selâhaddîn-i Eyyûbî (ö. 589/1193), Fatih Sultan Mehmet (ö. 886/1481) ve Mustafa Kemal Atatürk'tür (ö. 1938). Yazar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kilise babaları, Ebû Hanîfe'nin Emevî yardakçıları, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Haçlı dinciliği vaizleri, Fatih Sultan Mehmet'in papalık, Atatürk'ün ise Müslüman yaftalı dinciler tarafından deccâl ilan edildiğinden bahsetmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *İnsanlığı Kemiren İhanet Dincilik,* 7. bs., İstanbul: Yeni Boyut, 2019, s. 350.

[162] Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, s. 4.

[163] Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, s. 7.

[164] Daha geniş bilgi için bkz. Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, ss. 333-62. Kırbaşoğlu nüzûl-i Îsâ ile ilgili hadislere yapmış olduğu değerlendirmelerinde, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin (ö. 1997) Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlüyle alakalı en kapsamlı kitap dediği ve kendisinin de eklemelerde bulunduğu Keşmîrî'nin (ö. 1933) *et-Tasrîh bimâ tevâtera fî nüzûli'l-Mesîh* adlı eserini esas almıştır. Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, ss. 335-36.

[165] Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, ss. 348-53.

giremeyeceğinden bahsedilirken, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medineli Yahudi bir çocuğu yani İbn Sayyâd'ı deccâl zannettiği de rivayetler arasındadır. Deccâlin giremeyeceği şehirleri anlatan rivayetler muteber kabul edildiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medineli bir çocuğun deccâl olmayacağını bilememesinin akıllarda soru işareti ve çelişki oluşturacağını ifade eden yazar bu çelişkinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) değil, bu hadisleri ortaya atanların ve bunları mutebermiş gibi kitaplarına alan hadis imamlarının hatasından kaynaklandığını ifade etmektedir.[166] Eleştiride bulunduğu bir diğer husus ise Müslümanların deccâle karşı Şam'daki Duhan dağına sığınacaklarından bahseden rivayettir. Günümüzde Müslümanlarının sayısının milyarlara ulaştığına, şayet böyle bir dağ varsa bile Müslümanların bu dağa nasıl sığacaklarının merak konusu olduğuna vurguda bulunmaktadır. Ona göre bu rivayet ortaya atıldığı zaman Müslümanların sayısı o dağa sığabilecek kadardı ve Müslümanların dağa sığması bir problem teşkil etmemekteydi. Günümüze gelindiğinde ise bu rivayetin hakikatinin problemli olduğu ortaya çıkmıştır.[167]

Kırbaşoğlu'nun görüşlerine genel bir çerçeveden bakıldığında açıkça söylemese bile deccâlin varlığını kabul etmediği anlaşılmaktadır. Zira kendisi, Hz. Îsâ'nın (a.s.) ikinci defa geleceği inancının savunulamayacağını ve bu konudaki rivayetlerin birçok açıdan problemler barındırdığını ifade etmekte aynı problemlerin deccâl hususunda da geçerli olduğunu söylemektedir. Deccâl ve nüzûl-i Îsâ hakkındaki rivayetlerde Hz. Îsâ'nın (a.s.) âhir zamanda ikinci defa yeryüzüne inmesinin temel misyonunun deccâli öldürmek olduğu anlatılmaktadır. Hz. Îsâ'nın (a.s.) yeryüzüne inmeyeceğini ifade eden yazarın, deccâlin kıyamete yakın ortaya çıkacağını kabul etmesi mümkün görülmemektedir. Nitekim, Hz. Îsâ'nın (a.s.) yeryüzüne ikinci defa gelmeyeceği lakin deccâlin geleceği fikri kabul edilirse deccâlin kim tarafından öldürüleceği sorunu ortaya çıkmaktadır.

---

[166] Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, ss. 353-54. Yazar, vermiş olduğu örneğin hemen akabinde deccâlin Isfahan Yahudilerinden olacağını ifade eden rivayetlerin bulunduğunu, bu rivayetlerin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İbn Sayyâd'ı deccâl zannetmesiyle çeliştiğini ifade eder. Müellif, "Hz. Muhammed (s.a.v.), deccâlin Isfahan Yahudilerinden çıkacağını bilmesine rağmen nasıl olur da İbn Sayyâd'ı deccâl zannetti?" sorusunun akıllara geleceğini dile getirmiştir. Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, s. 354.

[167] Kırbaşoğlu, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, s. 354.

I.11. Mustafa İslâmoğlu – *Yahudileşme Temayülü: İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e*

Mustafa İslâmoğlu (1960-), ilâhiyatçı ve yazardır. Uzun yıllar farklı yayın organlarında yazılar kaleme almış, internet ortamında dersler icra etmiştir. İslâmî ilimler ve irşad alanında birçok eser neşretmiştir.[168]

Yazar, deccâl inancını –müstakil bir başlık altında ele almaksızın– eserinin "İsrâiliyat" başlığı altında konu edinmektedir. Deccâl, dünya ve kıyamet gibi birçok hususta rivayetlerin olduğunu ifade eden yazar bu konuların araştırıldığında İsrâiliyat olduğunun ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ancak kimi râvilerin marifetiyle bu rivayetleri Allah Resûlü'nün (s.a.v.) ağzından çıkmış gibi rivayet ettiklerini söylemektedir. Ona göre, bazı sahâbîler Yahudilere ait bu tarz rivayetler anlatılırken sözün başına yetişememiş ve anlatılanları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylediğini zannetmiş akabinde bunları Resûlullah'a (s.a.v.) nispet etmişlerdir. Deccâl, İsrâiliyat'tan İslâm inancına girmiş bir inançtır.[169]

I.12. Emre Dorman – *Allah'a Öğretilen Din*

Emre Dorman (1979-), ilâhiyatçı, TV programcısı ve yazardır. İstanbul'da bazı üniversitelerde felsefe dersleri vermekte, ilâhiyat, felsefe ve din-bilim ilişkisi alanında çalışmalar gerçekleştirmektedir. Yazarın bu disiplinlerde birçok eseri bulunmaktadır.[170] *Allah'a Öğretilen Din* adlı eser ise genel manada müellifin İslâm inancında bid'at ve hurafe olarak gördüğü inançları, Kur'an ve hadis arasındaki ilişkiye dair görüşlerini ihtiva etmektedir.

Yazar, İslâm'daki deccâl inancına doğrudan değinmemekte, kıyamet alâmetleri ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) yeryüzüne nüzûlü üzerinden dolaylı olarak konuyla alakalı görüşlerini

---

168 "Biyografi", *mustafa islamoğlu*, https://mustafaislamoglu.com/biyografi/ (11.12.2021)

169 İslâmoğlu, *Yahudileşme Temayülü: İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e*, s. 157. İslâmoğlu, başka bir eserinde deccâl inancının ön plana çıkmış şahsiyetlerinden biri olan İbn Sayyâd ile ilgili bir hadisi ele almaktadır. Hadiste deccâl lafzı hiç geçmemesine rağmen hadisin Müslim başta olmak üzere hadis musannifleri tarafından fiten ve deccâl ile alakalı haberler arasında nakledilmiş olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu hadiste deccâle açıkça delâlet eden bir mana bulunmamaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa İslâmoğlu, *Üç Muhammed*, 90. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020, ss. 43-47. İslâmoğlu'nun İbn Sayyâd hadisi hakkında ortaya koymuş olduğu bu görüş, Ebubekir Sifil tarafından tenkit edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Ebubekir Sifil, *İslam ve Modern Çağ*, 3. bs., İstanbul: Rıhle Kitap, 2014, c. 3, ss. 217-28.

170 Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, s. 4.

ifade etmektedir. Dorman, kıyamet alâmetlerinin pek çoğunun Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamasına rağmen uydurma yollarla ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hadisler isnad edilerek İslâm inancına yerleştirildiğini iddia etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıyamet vaktini bilemeyeceği ifade edilirken, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen rivayetlerle Kur'an'da dayanağı bulunmayan inançlar sâdır olmuştur. Ona göre, nüzûl-i Îsâ, mehdî ve deccâl gibi inançların Kur'ânî bir tarafı bulunmamaktadır.[171]

I.13. Seyyid Sâlih Ebûbekir – *el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'ktisâhi'l-ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve tethîru'l-Buhârî minhâ*

Müellifin doğum ve ölüm tarihi, yaşadığı yer, kişiliği, ilmî faaliyetleri hakkında bilgi bulunamamaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda kendisi hakkında az da olsa bilgi veren tek kaynak Seyyid Muhammed eş-Şirbînî tarafından kaleme alınan *Kitâbâtü a'dâi'l-İslâm ve münâkaşetühâ* adlı eserdir. Eserde, Seyyid Sâlih Ebûbekir'in Mısırlı olduğu, İskenderiye'de "Ensâru's-Sünne" adlı bir cemaate mensup olduğu ve –Mahmûd Ebû Reyye'yi taklit ederek ele aldığı– mezkûr eserinden dolayı cemaatten atıldığı zikredilmektedir.[172] Müellifin müntesibi olduğu cemaatin 1926 yılında kurulduğu göz önüne alınarak kendisinin XX. yüzyılda yaşadığı öngörülmektedir. Bununla beraber yazarın Mâhmûd Ebû Reyye'yi taklit ederek eserini neşrettiğinin ifade edilmesi de yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir.[173] *el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'k-tisâhi'l-ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve tethîru'l Buhâri minhâ* da müellifin sahih hadisleri mevzû hadisten ayırt etmek amacıyla rivayetlerin Kur'an'a arz edilmesi gerektiği görüşünü savunduğu eseridir. Eser iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm hadis alanındaki genel geçer tartışmaları ihtiva etmektedir. İkinci bölümde ise yazarın Kur'an'a arz ederek mevzû olduğunu ifade ettiği –Buhârî'nin *Sahih'*inde geçen– yüz yirmi hadis ele alınmaktadır.[174]

---

[171] Bu hususlarda gelen hadislerin doğru olmadığını ifade eden yazar ilerleyen sayfalarda Hz. Îsâ'nın (a.s.) ikinci defa yeryüzüne inmesinden bahseden rivayetlerin bazılarını eserinde iktibas eder ve bunlara tenkitte bulunur. Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, s. 378.

[172] Seyyid Muhammed İsmail eş-Şirbînî, *Kitâbâtü a'dâi'l-İslâm ve münâkaşetühâ*, 2002, s. 493.

[173] Ahmet Özel, "Muhammed Hâmid Fıkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, c. EK-1, s. 454. Müellif ve mezkûr eseri hakkında yapılan bir çalışmada, müellifin aslında hiç olmadığı, eserin bir komisyon tarafından yazıldığı ve Seyyid Sâlih Ebûbekir'in müstear bir isim olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Mehmet Şakar, *Seyyid Sâlih Ebû Bekir'in "el-Advau'l-Kur'âniyye" İsimli Eserinin Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri Çervevesinde Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı, 2015, s. 15.

[174] Müellifin hayatı her ne kadar gizliliğini korusa da eseri İslam dünyasında şöhret bulmuş, Türk ve Arap dünyasından bazı âlimler ve yazarlar esere reddiyeler yazmışlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Şakar,

Yazar, deccâl hakkındaki görüşlerini eserin ikinci bölümünde otuz yedinci hadisin altında dile getirmektedir. Müellifin mevzû kabul ettiği ve eserin otuz yedinci sırasında ele aldığı rivayet Abdullah b. Ömer'den nakledilen; "Hz. Nûh'tan (a.s.) itibaren bütün peygamberler ümmetlerini deccâlin fitnesine karşı uyarmışlardır. Ben de onun fitnesine karşı sizi uyarıyorum. Unutmayın ki deccâlin bir gözü kördür. Allah ise tek gözlü değildir."[175] hadisidir. Seyyid Sâlih Ebûbekir, bu hadisin ve –genel manada– deccâl rivayetlerinin uydurma olduğunu iddia etmekte, ilgili hadislerin mevzû olduğunu kanıtlamak için aklî deliller kullanmaktadır.[176] Yazarın konuyla ilgili ortaya koyduğu deliller:

1- İyiliği ve güzelliği kabih ile değiştiren ve bozan herkes deccâldir. Bu deccâl de bir kişi değildir. Bizimle yaşayan birçok deccâl vardır. Onlar da bizim gibi insanlardır ve her zaman yeryüzünde bulunurlar. Önceki zamanlarda var oldukları gibi bizden sonra da deccâller var olacaktır. Bu değerlendirmeye göre kim eliyle ve diliyle tevhidi şirk, adaletin güzelliğini zulüm, iyiliği kötülük ile değiştirirse o kimse deccâldir. Yeryüzüne baktığımız zaman bu vasıflara sahip kişileri binlerle değil milyonlarla bile sınırlayamayız. Öyleyse hadiste söylendiği gibi deccâl tek bir kişi değildir.

2- Hadiste bahsedildiği gibi âhir zamanda –kendisiyle yeryüzünde fesadın çıkacağı, akaidin bozulup fitnenin artacağı– bir deccâl zuhur edecekse geçmiş dönemlerde hatta günümüzde fitne ve fesadın çıkmasına sebep olan deccâl kimdir? Zira dünyada fitne, fesat ve şirk her daim bulunmaktadır.

3- Şayet deccâl âhir zamandan önce gelmeyecek bir adamsa, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabını sakındırdığı deccâl hangisidir. Aynı şekilde bizler de günümüzde deccâli görememekteyiz. Öyleyse her namaz sonunda kendisinden sakınmak için dua ettiğimiz deccâl kimdir? (Nitekim hadislerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her namazdan sonra deccâlden sakınmak için dua edilmesini tembihlediği aktarılmaktadır.)

Seyyid Sâlih Ebû Bekir'in "el-Advau'l-Kur'âniyye" İsimli Eserinin Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri Çervevesinde Değerlendirilmesi, ss. 12-13, 15-16.

[175] Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 174.

[176] Yazar, eserin genelinde mevzû addettiği hadisleri Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine arz etmektedir. Ancak bu hadiste hiçbir âyet kullanmamış, kendi aklî çıkarımlarıyla hadisin uydurma olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Seyyid Sâlih Ebûbekir, *el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'ktisâhi'l-ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve tethîru'l-Buhârî minhâ*, y.y., t.y., s. 206.

4- Deccâlden bahseden diğer hadislerde onun zuhur ettiği zaman beraberinde cennet ve cehenneminin bulunacağı, cennet ve cehennemi sebebiyle insanların deccâle muhalefet etmekten korkacağı, ona tâbi olmak isteyecekleri anlatılmaktadır. Pekâlâ, Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu nebî ve resullerine bile vermediği bu olağanüstü hâlleri insanları ifsada uğratmak için ortaya çıkacağı söylenen deccâle verecek olmasını hangi akıl kabul edebilir?

5- Mezkûr hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.); "Deccâl tek gözlü bir adamdır. Sizin Rabbiniz ise tek gözlü değildir." buyurmaktadır. Bu sözlerin Resûlullah'ın (s.a.v.) dilinden döküldüğü nasıl düşünülebilir? Zira bu lafızlarla Allah Teâlâ'yı vasıflandırmak Allah'ın zatında zayıflık ve noksanlık olduğu fikrine götürür. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise Allah Teâlâ tarafından Kur'an mantığı ile eğitilmiştir. O, Rabbini anlatma hususunda insanların en üstünüdür.

6- Mezkûr hadiste zikredildiği gibi Hz. Nûh'un (a.s.) kavmini deccâle karşı uyarması mümkün müdür? Zira deccâl hakkında vârit olan hadislerin tamamında onun âhir zamanda zuhur edeceği ifade edilmektedir. Ne var ki Hz. Nûh (a.s.) ve kavmi âhir zamanda yaşamamışlardır. Hz. Nûh'un (a.s.) kavmini karşılaşmayacakları bir fitneye karşı uyarması nasıl izah edilebilir? Şüphesiz bütün bu deliller, mezkûr hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmiş bir uydurma olduğunun apaçık göstergesidir.[177]

Değerlendirme

Modern dönemde deccâl inancını reddeden müelliflerin bu konu hakkında ortaya koymuş oldukları görüşlere genel bir çerçeveden bakıldığında fikirlerini desteklemek için kullandıkları argümanların ortak olduğu göze çarpmaktadır. Bu yazarlar, deccâl hakkındaki rivayetlerin İsrâiliyat türü bilgiler içerdiğini ya da bu inancın Hristiyanlık ve Yahudilikten İslâm'a girdiğini ifade etmiş, konu ile ilgili hadislerin –her ne kadar sahih hadis kitaplarında geçse bile– birbirleri arasında çelişkiler bulunduğunu söylemişlerdir. Deccâl inancını reddeden müelliflerin kullanmış oldukları argümanlardan bir diğeri de deccâlin Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilmeyip sadece hadislerde anlatılmış olmasıdır. Onlara göre, şayet âhir zamanda deccâl diye bir varlık zuhur edecek olsaydı ilâhî kitapta bu hususta bahsedilmesi gerekirdi. Konunun Kur'an naslarında geçmemesi, İslâm'ın özünde böyle bir inancın olmadığının en açık göstergesidir. Zikredilen müelliflerin

[177] Ebûbekir, *el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'ktisâhi'l-ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve tethîru'l-Buhârî minhâ*, ss. 206-7.

ekseriyetinin, hadislere –özellikle fiten hadislerine– karşı tutumu da bu inancı kabul etmemelerinde önemli bir faktördür. Bu yazarlar, deccâl inancını reddetmiş olmalarıyla bu hususta İslâm dünyasının çoğunluğunun aksine bir tavır sergilemişlerdir. Bununla birlikte bu inancı reddetmelerinin Müslümanlığa aykırı bir durum teşkil etmediği de zikredilmelidir. Zira deccâl, zarûrât-ı dîniyye kapsamında değildir. Bu inancın reddedilmesi kişinin küfrünü gerektirmez.

İKİNCİ BÖLÜM

DECCÂLİ YORUMSUZ KABUL EDENLER

Modern dönem literatürüne ait bazı eserlerde deccâl meselesi ilk dönem İslâm âlimlerinin bakışıyla aynı şekilde ele alınmıştır. Bu bakışa sahip âlim ve müelliflere genel bir çerçeveden bakıldığında özetle; deccâlin gaybî bir mesele olarak kabul edildiğini, konuyla ilgili hadislerin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) mütevâtir bir şekilde nakledildiği kanısına ulaşıldığını, deccâlin hadislerde rivayet edildiği şekilde zuhur edeceğinin kabul edildiğini ve bu hususta herhangi bir te'vilde bulunulmadığını söylemek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında özellikle deccâli İslâmiyet'in ilk dönemlerindeki gibi kabul edip benimseyen ve yorumsuz olarak ele alan son dönem müelliflerinin kimler olduğu ve görüşlerinin mahiyeti ele alınacaktır.

II.1. Sıddîk Hasan Han – *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser*

Sıddîk Hasan Han (1832-1890), modern dönemde fikirleri ile ön plan çıkmış Hindistanlı âlimdir. XIII./XIX. yüzyıl Hindistan'ında fikrî bir oluşum hâline gelen Ehl-i hadis ekolünün önemli bayraktarlarından biri olmuştur. Dinî meselelerde selefî bir anlayışa sahip olan müellif, kelâm ilmine ve tasavvufa ihtiyatlı yaklaşmış, bu ilimlere ait bazı fikir ve uygulamalara birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Yazarın tefsir, hadis, akaid, edebiyat ve tarih gibi birçok alanda Arapça, Urduca ve Farsça telif etmiş olduğu iki yüz yirmiden fazla eseri bulunmaktadır.[178] Sıddîk Hasan Han'ın *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser* isimli kitabı da itikadî meselelerin ele alındığı ve müellifin bu hususlarda ortaya koymuş olduğu görüşlerini ihtiva eden eserdir.

Müellif, eserinde deccâle özel bir başlık açmamış, bu konuyu kıyamet alâmetleri bölümünde ele almıştır. Bölümün başında kıyamet alâmetlerinden bahsedilmeden evvel bir girizgâh yer almaktadır. Sıddîk Hasan Han, girizgâhın ilk cümlesinde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen her habere –haberin hakiki manasını anlayamasak bile– inanılması gerektiğini ifade etmiştir. Hemen akabinde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) deccâl ile ilgili rivayetlerine yer vermekte, Resûlullah'ın (s.a.v.), deccâlin Müslüman

[178] Abdülhamit Birışık – A. Cüneyt Eren, "Sıddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 2009, c. 37, ss. 92-95.

ümmetinde zuhur edeceğini ve yalancıların en yalancısı olduğunu ümmetine haber verdiğini dile getirmektedir.[179] Konuyu ele alış metodundan da anlaşıldığı üzere yazar, deccâl meselesi hakkında ayrıntılı ve yeni bir açıklamada bulunmamıştır. Eserindeki "Hakiki manayı anlayamasak bile" ibaresi göstermektedir ki Sıddîk Hasan Han, "Deccâl aklî olarak açıklanamasa bile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haber vermesi hasebiyle onun zuhur edeceği kabul edilmelidir." şeklinde bir düşünceye sahiptir. Konuyu hadislerde olduğu gibi kabul etmiştir.

II.2. Hüseyin el-Cisr – *el-Husûnü'l-Hamîdiyye li-muhâfazati'l-ʿakâʾidi'l-İslâmiyye*

Hüseyin el-Cisr (1845-1909), Suriye asıllı ilim adamı ve mütefekkirdir. Ömrü boyunca İslâmî ilimlerin birçoğu ile meşgul olmuş ve ilgilenmiştir. Dinî ilimlerin yanında tabî ve aklî ilimlere de önem vermiştir. Batı medeniyetinin gelişmesinin temel sebebinin mevcut eğitim sistemleri olduğuna inanan Cisr, İslâm âleminde de bir eğitim reformu yapılması gerektiğini ayrıca dinî ilimlerin yanında müspet ilimlerin de verilmesini savunmuştur. Müsteşriklerin İslâm'a karşı yapmış oldukları tenkitlere cevap verebilmek için Batı düşüncesiyle de ilgilenmiştir. Dinî alanlarda ictihad karşıtı bir tutum içinde olmasıyla ön plana çıkmıştır. Farklı ilmî alanlarda elliye yakın eser neşretmiştir.[180] *el-Husûnü'l-Hamîdiyye li-muhâfazati'l-ʿakâʾidi'l-İslâmiyye* adlı eser de yazarın, inançla ilgili konularda Müslümanların zihinlerindeki şüpheleri ortadan kaldırmak ve İslâm'a karşı olan görüşlere cevap vermek amacıyla neşrettiği kitabıdır. Üç babdan oluşan eserin ilk babında ilâhiyyât, ikinci babında nübüvvât ve sem'iyyât bahisleri ele alınmış, son babda ise bazı naslar hakkında ortaya atılmış olan şüpheler çürütülmeye çalışılmıştır.[181]

---

[179] Eserin iki yüz elli altıncı dipnotunda deccâl ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünden bahseden hadislerin mütevâtir olduğu zikredilmekte, âlimlerin de bu hususta mutabık olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu hadislerin *Sahîhayn*'da ve diğer hadis kitaplarında geçtiği vurgulanmaktadır. Sıddîk Hasan Han, *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser*, s. 118. Eserde deccâl konusuna "Haberî Sıfatlar" bahsinde de işaret edilmektedir. Allah Teâlâ'ya ait haberî sıfatlardan bir tanesi olan "el-Ayn" sıfatı'nın yüz on dört numaralı dipnotunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmetini deccâle karşı uyardığı bir hadis yer almaktadır. "Deccâlin tek gözü kördür, Allah Teâlâ ise kör değildir." Sıddîk Hasan Han, *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser*, s. 65.

[180] İlyas Çelebi, "Hüseyin el-Cisr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, ss. 537-40.

[181] İlyas Çelebi, "el-Husûnü'l-Hamîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, ss. 418-19.

Yazar, eserinin ikinci babı beşinci bölümünde âhiret gününe iman, kıyamet alâmetleri, kabir hayatı ve âhiret merhaleleri gibi konuları ele almıştır. Cisr, bu hususların sahih naslar ve hadisler ile sabit olduğunu ve bunlara inanılması gerektiğini ifade etmiştir. İlgili bölümün ilerleyen sayfalarında kıyamet gününün ve alâmetlerinin ayrıntılarına değinilmektedir. Küçük kıyamet alâmetlerinin birçoğunun günümüzde var olduğunu ifade eden Cisr, büyük alâmetlerin ise on tane olduğunu söylemiştir. Bu alâmetler arasında deccâli de zikretmektedir.[182] Yazar deccâlin zuhurunu eserinde şöyle açıklamıştır: "Deccâl, kırk gün yeryüzünde kalacaktır, kâfire vurduğunda (isabet ettiğinde) kâfirler sarhoş gibi olacak, müminler nezle olmuş gibi hissedeceklerdir. Kâbe, Hz. Îsâ'nın (a.s.) ölümünden sonra Habeşliler eliyle yıkılacak, Kur'ân-ı Kerîm mushaflardan ve kalplerden kalkacak, yeryüzündeki bütün insanlar kâfir olacaktır.[183]

II.3. Tâhir el-Cezâirî – *el-Cevâhirü'l-kelâmiyye*

Tâhir el-Cezâirî (1852-1920), selefî anlayışa sahip Suriyeli âlimdir. İslâm dünyasında bid'atlere karşı sert tutumu ve ıslahatçı kişiliği ile ön plana çıkmıştır. İslâm toplumunun ihyasının, dini saf ve temiz hâliyle algılayıp yorumlayan selefî anlayışla mümkün olacağını ifade etmiş, dinin bid'at ve hurafelerden temizlenip yeniden tesis edilmesi gerektiğini savunmuştur. Müellifin pek çok alanda neşretmiş olduğu iki yüzü aşkın eseri bulunmaktadır. *el-Cevâhirü'l-kelâmiyye* de yazarın, İslâm inancının temel meselelerini ana hatlarıyla soru cevap biçiminde ele almış olduğu eseridir.[184]

Müellif, deccâl inancına "Kıyamet alâmetleri nelerdir?" sorusunun cevabında değinmiştir. İlgili kısımda zikredilen ilk alâmet âhir zamanda bir deccâlin zuhur

---

[182] Hüseyin el-Cisr, *el-Husûnü'l-Hamîdiyye li-muhâfazati'l-ʿakâʾidi'l-İslâmiyye*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, y.y., 1351/1932, s. 135.

[183] Deccâlin zuhurundan bahseden paragrafta bazı dikkat çekici bilgi hataları bulunmaktadır. İlgili paragrafta yeryüzünde kırk gün kalması dışında deccâle nisbet edilen şeyler ya deccâlin eliyle olmayacak ya da deccâlin ölümünden sonra gerçekleşecek olaylardır. Nitekim rivayetlerde, kâfirlerin sarhoş, müminlerin ise nezle olmuş hâle gelmesinin, kıyamete yakın bütün dünyayı saran bir "Duhan"ın ortaya çıkmasıyla gerçekleşeceği belirtilmiştir. Diğer olaylar ise deccâlin ölümünden sonra gerçekleşecek merhalelerdir. Bu paragrafta yer alan hatalarla ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa şunları söylemek mümkündür: Ya eserin basımında bir yazım hatası bulunmaktadır yahut müellif, deccâlin zuhurundan sonra gerçekleşecek kıyamet alâmetlerini deccâl konusu içerisinde sırasıyla ele almıştır. Hüseyin el-Cisr, *el-Husûnü'l-Hamîdiyye li-muhâfazati'l-ʿakâʾidi'l-İslâmiyye*, s. 136. Metnin orijinali: وظهور الدجال: ويمكث في الارض أربعين يوما, يصيب الكافر حتى يصير كالسكران, ويصيب المؤمن منه كهيْئة الزكام, وخراب الكعبة على يد الحبشة بعد موت عيسى عليه السلام, ورفع القرآن من المصاحف و الصدور, ورجوع أهل الارض كلهم كافرا.

[184] Abdullah Emin Çimen, "Tâhir el-Cezâirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 39, ss. 395-98.

etmesidir. Yazar, deccâli hadislerde geçtiği şekilde tanımlamıştır. Onun bir gözünün kör olduğunu, tanrılık iddia edeceğini, bazı harikulade hâller göstereceğini ve imanında zayıflık olanların bu göstermiş olduğu olağanüstü hâller sebebiyle ona tâbi olacağını zikretmiştir. Müellif, deccâli hadislerde geçtiği üzere kabul etmiş, deccâl hakkında şahsî bir yorumda bulunmamıştır.[185]

II.4. Ömer Nasuhi Bilmen – *Muvazzah İlm-i Kelam*

Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971), Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde de bulunmuş olan İslâm âlimidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan önce değişik kurumlarda farklı görevler ifa etmiş, medreselerde hocalık yapmıştır. Ömrünün büyük bir kısmını İslâmî ilimler alanında çalışmalar yaparak geçiren Bilmen'in telif etmiş olduğu birçok eseri bulunmaktadır. *Muvazzah İlm-i Kelam* da yazarın itikadî meseleleri aldığı, bazı modern akımlara ve görüşlere tenkitlerde bulunduğu eseridir.[186]

Müellif, deccâl inancı hakkındaki görüşlerini "Kıyamet Alâmetleri" başlığı altında ele almış, bu alâmetlerin büyük ve küçük diye iki kısma ayrıldığını ifade etmiş ve bunların neler olduğunu dile getirmiştir. Kıyamete yakın bir zamanda ulûhiyyet iddiasında bulunacak ve olağanüstü hâller sergileyecek bir deccâlin ortaya çıkmasını da büyük alâmetler arasında zikretmiştir. Yazar, daha sonra bu alâmetlerin gerçekleşmesinin imkânı ile ilgili görüşlerini açıklamaktadır. Ona göre büyük kıyamet alâmetlerinin her birinin gerçekleşmesi mümkündür. Zira bunlar naklî delillere dayanmaktadır. Bu alâmetleri akla aykırı görmek ilâhî kudreti idrak edememe yahut kişinin kendi noksanlığı sebebiyledir.[187]

Bilmen, diğer kıyamet alâmetleri gibi, âhir zamanda zuhur edecek bir deccâli de mümkün görmektedir. Yazar, görüşünü delillendirmek için insanlık tarihine işarette bulunur. Hz. Âdem'den (a.s.) beri insanlara bela olan, yeryüzünde fesat çıkaran

---

[185] Eserin dipnot kısmında Enes b. Mâlik'ten rivayet olunan ve deccâlin bir gözünün kör olduğundan bahsedilen hadise yer verilmiştir. Aynı hadis Sıddîk Hasan Han'ın *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser* adlı kitabında da deccâle işarette bulunmak için iktibas edilmiştir. "Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün şöyle dedi: Gönderilen bütün peygamberler ümmetlerini bir gözü kör yalancıya karşı uyarmışlardır. Biliniz ki onun bir gözü kördür, lakin Rabbinizin gözü kör değildir. Onun alnında "kâfir" yazmaktadır." Tâhir el-Cezâirî, *el-Cevâhirü'l-kelâmiyye,* ss. 87-88; Buhârî, "Fiten", 24.

[186] Rahmi Yaran, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 162-63. Daha geniş bilgi için bkz. Adnan Bülent Baloğlu, "Muvazzah İlm-i Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 31, ss. 418-19.

[187] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam: Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri,* s. 336.

bozguncular ile tanrılık iddiasında bulunan firavunların her dönem var olduğunu söyleyen müellif, kıyamete yakın ortaya çıkacak, harikulade hâller gösterip insanları ifsada uğratacak ve bir süre sonra bu hâllerden âciz kalıp yok olacak bir varlığın da yeryüzünde ortaya çıkabilmesinin mümkün olabileceğini, bunun akla aykırı bir durum teşkil etmediğini ifade etmiştir.[188]

II.5. Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk el-Gumârî – *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân*

Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk el-Gumârî (1910-1993), Mısırlı muhaddis ve fakihtir. Gençlik yıllarında Ezher Üniversitesi'nde eğitim görmüş, dönemin farklı hocalarından İslâmî ilimlerde icâzet almıştır. İlerleyen yıllarda yine aynı üniversitede lisansüstü öğrencilere dersler vermiştir. Hasan el-Bennâ'ya olan yakınlığı sebebiyle birçok İslâmî cemiyette konuşma yapma ve ders verme imkânı bulmuştur. Başta hadis olmak üzere fıkıh, akaid ve tefsir gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirmiş, eserler neşretmiştir. *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân* da müellifin, kıyamete yakın bir zamanda Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünün doğruluğunu kanıtlamak üzere kaleme almış olduğu eseridir. Kitapta, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlü hakkında nakledilen hadisler ele alınmış, bu inancı reddedenlerin yahut farklı düşünenlerin görüşleri tenkit edilmiştir.[189]

Gumârî, eserinde deccâl inancına Hz. Îsâ (a.s.) hakkındaki görüşleri üzerinden dolaylı olarak değinmektedir. Ona göre Hz. Îsâ'nın (a.s.) kıyamete yakın yeryüzüne inmesi, deccâli öldürmesi haktır ve buna inanılması gerekmektedir. Zira bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) birçok sahâbe rivayetlerde bulunmuştur. Selef ve Ehl-i sünnet âlimlerinin ekseriyetinin bu görüş üzere olduğunu ifade eden yazar, bu âlim ve müelliflerin deccâl hakkındaki görüşlerine eserinde yer vermiştir.[190] Akabinde Hz. Îsâ'nın

---

[188] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam: Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri*, s. 337.

[189] M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. 21, ss. 206-7.

[190] Gumâri'nin eserinde iktibaslarda bulunduğu bazı âlimler: Ahmed b. Hanbel, İmam Eş'arî, İbn Rüşd (ö. 520/1126), İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Şehristânî (ö. 548/1153), Kurtubî, İmam Süyûtî, Şevkânî. Daha geniş bilgi için bkz. Gumârî, *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân*, ss. 99-108. Yazarın eserinde iktibasta bulunduğu Kâdî İyâz, Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünün bazı Mu'tezile ve Cehmiyye mensupları tarafından kabul edilmediğini ifade etmiştir. Onlara göre Hz. Peygamber (s.a.v.), hâtemü'n-nebiyyîndir ve bunu açıkça kendisi de söylemiştir. Ayrıca bu hususta nakledilen hadislerin merdud olduğunu iddia etmişlerdir. Gumârî, onların bu inancı reddederken ortaya koydukları istidlalin yanlış olduğunu söylemektedir. O, Hz. Îsâ'nın (a.s.) yeryüzüne inmesiyle İslâm

(a.s.) kıyametten önce inmesini reddeden bir kişinin kâfir olacağını zikretmiştir. Zira bu haberler mütevâtir seviyesindedir. Bu görüşünü ise İmam Süyûtî'nin "Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklolunmuş mütevâtir bir haberi inkâr eden kâfirdir." sözüne dayandırmaktadır.[191] Müellifin, Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlü hakkında ortaya koymuş olduğu görüşlere bakıldığında deccâle ve deccâl hakkındaki hadislere de aynı gözle baktığı söylenebilir. Zira âhir zamanda Hz. Îsâ'nın (a.s.) yeryüzüne ikinci defa inmesinin temel misyonu deccâli öldürmektir. Deccâlin zuhur etmediği bir senaryoda Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünü tasavvur etmek mümkün görülememektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Gumârî'nin, deccâlin zuhurunu Resûlullah'tan (s.a.v.) nakledildiği şekilde kabul ettiği ifade edilebilir.

II.6. Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil – *Eşrâtü's-sâʿa*

Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil (1910-2001), Suudi Arabistanlı âlim ve fakihtir. Gençlik yıllarında birçok ilmî yolculuk gerçekleştirmiş, dönemin meşhur âlimlerinden fıkıh ve hadis eğitimi almıştır. 1934 yılında Kral Faysal (ö. 1953) tarafından Hotat Benî Temîm bölgesine bağlı Hilveh kasabasına kadı olarak atanmış, yedi yıl burada görev yapmıştır. Daha sonra Arabistan'ın Abha şehrine giden Vâbil, burada da on bir yıl kadılık görevinde bulunmuş, ilerleyen yıllarda bu bölgede selefî bir anlayışla İslâmî ilimlerin öğretildiği bir medrese kurmuştur. Otuz yıl boyunca bu medresede Arabistan'ın farklı beldelerinden gelen öğrencilere eğitim vermiştir.[192] Vâbil'in İslâmî ilimler alanında birçok eseri bulunmaktadır. *Eşrâtü's-sâʿa* da yazarın en meşhur eserlerinden bir tanesidir. Yazar, mezkûr eserinde İslâm inancındaki kıyamet âlametlerini selefî bir bakış açısıyla kaleme almıştır.

Deccâl, bahsi geçen eserin "Büyük Kıyamet Alâmetleri" isimli babında ele alınmaktadır. Müellif, "Deccâlin Sıfatları ve Bu Hususta Vârit Olan Hadisler"[193], "Âlimlerin İbn Sayyâd Hakkındaki Görüşleri"[194], "Deccâlin Fitnesi"[195] gibi birçok müstakil başlık altında konuyla ilgili hadislere ve eski dönem âlimlerinin görüşlerine yer

şeriatını kendi şeriatı ile nesheden bir peygamberin kastedilmediğini ifade etmiş, hadislerin de sahih olduğu zikretmiştir. Gumârî, *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân*, ss. 103-4.

[191] Gumârî, *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âhiri'z-zamân*, s. 108.

[192] "Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil", *Wikipedia*, https://ar.wikipedia.org/wiki/عبد_الله_بن_يوسف_الوابل (03.02.2022)

[193] Vâbil, *Eşrâtü's-sâʿa*, ss. 277-83.

[194] Vâbil, *Eşrâtü's-sâʿa*, ss. 298-304.

[195] Vâbil, *Eşrâtü's-sâʿa*, ss. 313-15.

vermiştir. Eserde deccâl ile ilgili bölüme detaylıca bakıldığında, müellifin iktibas etmiş olduğu hadislere ve âlim görüşlerine aksi bir yorumda bulunmadığı daha ziyade bu fikirlerin ve hadislerin doğruluğunu kanıtlamaya çalışan bir tutum içerisinde olduğu ifade edilebilir.[196] Vâbil'in "Deccâlin Zuhurunu İnkâr Edenlere Cevap" isimli başlık altında söyledikleri yukarıdaki cümleyi destekler niteliktedir. Vârit olan hadislerin, âhir zamanda deccâlin ortaya çıkacağına, onun mücerred değil gerçek bir şahıs olduğuna ve Allah'ın kendisine birtakım olağanüstü hâller vereceğine delil teşkil ettiğini ifade eden yazar, deccâli kötülüğün sembolü gören Muhammed Abduh ve onunla aynı fikirde olan Muhammed Fehîm Ebû Ubeyt'i (ö. 2008) ilgili hadislerde te'vili gerektirecek bir karîne bulunmamasına rağmen böyle bir fikir ortaya atmaları hasebiyle eleştirmektedir. Zikredilen âlimlerin deccâl hakkındaki rivayetlerde birçok çelişki bulunduğuna dair açıklamalarının yersiz, yaptıkları te'vilin ise mesnetsiz olduğunu ifade eden Vâbil, bu görüşlere şöyle cevap vermektedir: "Şüphesiz ki deccâl hakkındaki rivayetlerde sarih bir şekilde deccâlin muayyen bir şahıs olduğu anlatılmaktadır. Vârit olan hadislerin hiçbirinde deccâlin kötülüğün ve hurafelerin sembolü olduğuna delâlet eden bir karîne yoktur. Ayrıca rivayetler arasında bir teâruz ve ihtilaf da bulunmamaktadır." Müellif, bu fikirlerini ifade ettikten sonra Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen bir hadis[197] ile mezkûr âlimler arasında ilişki kurarak konuyla ilgili görüşlerini sonlandırır.[198]

Müellifin ele aldığı hususlardan bir diğeri ise hadislerde deccâle atfedilen olağanüstü hâllerdir. Deccâlin yanında cennet ve cehennem bulunması, ölüyü diriltmesi gibi harikulade hâllerin hakikat olduğunu zira bunların hadisler ile açıkça nakledildiğini ifade eden Vâbil, bunların sünnetullaha aykırı olduğunu, böyle hâllerin peygamberlere bile verilmediğini söyleyen Reşîd Rızâ ile, Allah'ın kullarına merhametle yaklaştığını, kullarına böyle bir belayı musallat etmesinin mümkün olmadığını dile getiren Ebû Ubeyt'i tenkit etmiş, eleştirilerini maddeler hâlinde sıralamıştır:

---

196 Vâbil, *Eşrâtü's-sâʿa*, ss. 275-333.

197 "İbn Abbas'tan rivayet edilir ki; Hz. Ömer bir gün: «Sizlerden sonra recmi, deccâli, şefaati, kabir azabını ve bazılarının Cehennemde kömür oluncaya kadar yanıp daha sonra oradan çıkacağını yalanlayacak bir kavim ortaya çıkacaktır.» dedi." *Müsned*, I, 296.

198 Vâbil, Muhammed Abduh'u deccâli reddedenler arasında zikretmiş olsa da Abduh, *Tefsîrü'l-Menâr*'da deccâli açıkça reddetmemekte, hadislerde anlatılan deccâl mefhumunun şaibeli olduğunu düşünmektedir. Abduh'un deccâl telakkisi çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır. Vâbil, *Eşrâtü's-sâʿa*, ss. 315-16.

1- Şüphesiz ki deccâldeki harikulade hâller hakkında vârit olan hadisler sağlam ve sahihlerdir. Reddetmek yahut te'vil etmek câiz değildir. Rivayetlerde bir kapalılık, aralarında bir tezatlık bulunmamaktadır.

2- Deccâlin olağanüstü hâlleri hakikattir. Hayal yahut bâtıl değildir. Bütün bu harikulade hâller, Allah'ın kullarını imtihan etme vesilesiyle deccâle vereceği kudretlerdir. Ayrıca olağanüstü hâller verilmesi hususunda deccâlin durumu peygamberlerin hâline benzemez. Zira peygamberler, risâletlerini kanıtlamak üzere mucizeler gösterirlerken deccâl ulûhiyyet iddiasıyla harikulade hâller ortaya koyacaktır.

3- Deccâle verilecek olan olağanüstü hâller Allah'ın kevnî kanunlarına aykırı değildir. Şayet biz Reşîd Rızâ'nın dediğini doğru kabul edersek, peygamberlerin mucizelerini de reddetmek durumunda kalırız. Zira onların mucizeleri de Allah'ın koymuş olduğu sünnetullaha aykırıdır, kevnî kanunların kesintiye uğramasıdır.

4- Şayet deccâlin harikulade hâlleri Allah'ın sünnetullahına aykırı kabul edilirse, şöyle denilebilir: Deccâlin ortaya çıkış zamanı dünyanın zevale uğrayacağı, kıyametin yaklaştığı ve Allah'ın iradesiyle âdetullaha aykırı birçok olayın gerçekleşeceği bir dönemde olacaktır. Böyle bir dönemde deccâle atfedilen bu hâllerin gerçekleşmesi pekâlâ mümkündür.[199]

Hülasa yazarın mezkûr eserinde deccâl telakkisine bakıldığında, konuyla ilgili vârit olan hadislerin zâhirini referans aldığı, rivayetlerde anlatılanların gerçekleşeceğini kabul ettiği, mevzu hakkında te'vilde bulunmadığı hatta te'vilde bulunulmasına karşı çıkan bir tutum içinde olduğu ifade edilebilir.

II.7. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî – *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*

Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî (1914-1999), Arnavut asıllı muhaddis ve âlimdir. Çocukluk yıllarında ailesiyle birlikte Suriye'ye göç etmiştir. İslâmî ilimlerdeki ilk eğitimini, İstanbul'da eğitim görmüş bir âlim olan babasından almıştır. Gençlik yıllarında hadis ilmine merak salmış, selefî bir anlayışı benimsemeye başlamıştır. Hayatı boyunca muhtelif İslâm beldelerinde çeşitli ilmî heyetlerde görevler ifa etmiştir. Elbânî'nin ilmî anlayışına genel bir çerçeveden bakıldığında kitap ve sünneti ön planda tuttuğu, bid'atlere

[199] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a*, ss. 318-22.

karşı büyük bir çaba sarf ettiği ve İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi selefî anlayışın öncüsü olan âlimlerin görüşlerini benimsediği ifade edilebilir. Yazarın ekseriyeti hadis alanında olmakla beraber kaleme aldığı birçok eseri bulunmaktadır.[200] *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm* da yazarın deccâl hadislerini geleneksel hadis metodu ve tenkidi çerçevesinde ele almış olduğu bir eseridir.

Elbânî'nin mezkûr eseri, modern dönemde deccâl rivayetleri hakkında yazılan eserler arasında en kapsamlı ve teknik olanıdır.[201] Yazar, eserinde deccâl ile ilgili rivayetleri detaylı bir şekilde ele almakta, konuyla ilgili zayıf ve sahih rivayetleri birbirinden ayırmak amacıyla hadisleri cerh ve ta'dil etmektedir.[202] Müellif, deccâl ile ilgili hadisler hakkında te'vilde bulunmamış hatta deccâl rivayetlerini şüpheli bulan ve bunları te'vil eden Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ, Mahmûd Şeltût (ö. 1963) ve Ezher mezunu bazı âlim ve yazarları eserin giriş kısmında eleştirmiştir. Elbânî, Muhammed Abduh'un deccâl rivayetlerini âhâd seviyesinde gördüğünü, ilgili hadisleri râvilerin anladıkları kadarıyla naklettiklerini söylediğini ve deccâli gerçek bir kişi olarak değil de çirkinlik ve kötülüğün sembolü telakki ettiğini dile getirmektedir. Yazar, Abduh'un bu görüşünün garip olduğunu zira bu yorumun geçmiş yıllarda peygamberlik iddiasında bulunan ve iddiasını desteklemek için Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini kendine göre te'vil eden Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî (ö. 1908) tarafından da ortaya atıldığını zikretmekte, böyle bir telakkinin hatalı olduğunu vurgulamaktadır.[203] Abduh'un kendi sezgisine göre deccâl hadislerini zâhirî manasına hamletmeyip te'vil etmesinin, Bâtınîliğin ve Kâdiyânîliğin Kur'an âyetlerini kendilerine göre yorumlamasından farksız olduğunu ifade eden Elbânî, deccâl rivayetlerinin birçoğunu zayıf gören ve bunların mânen mütevâtir olduğunu dile getiren Abduh'un öğrencisi Reşîd Rızâ'yı da tenkit etmekte,

---

[200] İbrahim Hatiboğlu, "Nâsirüddin el-Elbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 32, ss. 403-5.

[201] Tottoli, "Son Zamanlarda Telif Edilmiş Bazı Kitaplarda Deccale Dair Hadis ve Rivayetler", s. 146.

[202] Elbânî, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm,* ss. 39-118. Ayrıca eserde geçen hadislerin hangilerinin zayıf hangilerinin sahih olduğu eserin fihrist kısmında belirtilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Elbânî, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm,* ss. 161-64.

[203] Elbânî, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm,* ss. 9-10. Ayrıca Elbânî başka bir eserinde deccâl hakkında birçok hadisin vârit olduğunu bu nedenle deccâle te'vilde bulunmaksızın inanılması gerektiğini dile getirmektedir. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdi's-sahîha,* Riyad: Mektebetü'l-Maʿârif, 1995, c. 4, s. 477

mânen rivayet edilen hadislerin reddedilip, reddedilmeyeceğini tartışmaktadır.[204] Müellif, akabinde deccâli sembol telakki etmenin hatalı olduğuna işaret etmeye çalışmaktadır. "Deccâl, etten ve kemikten olan, fesadı yayan, kulları dalâlete sürüklemede birtakım güçlere mâlik olan ve Hz. Îsâ (a.s.) tarafından öldürülecek bir insan mıdır? Yoksa şerrin ve fitnenin yayılmasını, faziletin ortadan kalkmasını temsil eden bir sembol müdür?[205]

Elbânî, ikinci görüşte olan Abduh ve Ezherli bazı âlim ve yazarların deccâl hadislerini –kendilerine yeterli gelmemesi hasebiyle– zâhirî manasına hamletmeyerek deccâli sembol kabul ettiklerini, asıl doğru anlayışın Ehl-i sünnet'e ait birinci görüş olduğunu söylemekte, okuyucuya Ehl-sünnet'in deccâl telakkisini daha tafsilatlı bir şekilde anlatabilmek için Kâdî İyâz'dan alıntı yapmaktadır. "Deccâl hakkında rivayet edilen hadisler, Ehl-i sünnet nazarında deccâlin varlığına delil teşkil eder. Deccâl muayyen bir şahıstır. Allah, kullarını sınamak için ona ölüleri diriltme, cennet ve cehennemden nehirler, yeryüzünün hazineleri, göğe emredince yağmur yağdırma, yere emredince bitki yeşertme gibi bazı kudretler vermiştir. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın emri altındadır. Bir zaman sonra deccâle verilen kudretler elinden alınacak, acziyeti ortaya çıkacak, akabinde Hz.Îsâ (a.s.) tarafından öldürülecektir. Bu, Ehl-sünnet'in görüşüdür. Ne var ki Hariciyye, Mu'tezile ve Cehmiyye'den bazı gruplar bu anlayışa aykırı davranmış, sahih hadislerle vârit olan deccâlin varlığını reddetmişlerdir."[206]

Müellifin deccâl anlayışına genel hatlarıyla bakıldığında deccâli hadislerde geçtiği üzere kabul ettiği anlaşılmaktadır. Mezkûr eserinin genelinde okuyucuya deccâl fikrini aşılamaktan ziyade deccâl hakkında vârit olan hadisleri tanıtma ve hangi hadislerin zayıf hangilerinin sahih olduğunu gösterme amacı güttüğü ifade edilebilir.

---

[204] Reşîd Rızâ'nın bu görüşünün hatalı olduğunu ifade eden yazar, mânen tevâtür hadislerin te'vil edilemeyeceğini dile getirmektedir. Bu görüşünü savunmak için şu delili ortaya atar: "Örneğin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insan etini haram kılması mânen tevâtür yoluyla aktarılmıştır. Sırf mânen tevâtür olduğu için bu hadisin reddedilmesi yahut te'vil edilmesi mi gerekir. Nitekim böyle bir te'vilde bulunulmasından ve mutlak manayı reddetmekten Allah Teâlâ bizleri korusun." Elbânî, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, s. 11.

[205] Elbânî, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, s. 12.

[206] Elbânî, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*, ss. 12-13.

II.8. Hammûd b. Abdillâh b. Hammûd et-Tüveycirî – *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân*

Tüveycirî (1916-1992), Suudi Arabistanlı, selefî İslâm âlimidir. Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve edebiyat gibi farklı İslâmî ilimlerde eğitim almıştır. Yapmış olduğu çalışmalar ve ortaya koyduğu eserlerinde selefî düşünceyi savunmuştur. Geniş bir ilmî donanıma sahip olmasına rağmen modern hayattan uzak, katı bir selefî anlayışa sahiptir. Dönemin birçok âlimi tarafından takdimler yazılan ve çoğu neşredilen elliyi aşkın eseri bulunmaktadır. *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân* adlı eseri ise Tüveycirî'nin mehdî, deccâl ve mesîh hakkındaki görüşlerini ihtiva eden küçük hacimli bir kitaptır.[207] Müellif, kendisini böyle bir eser yazmaya iten sebebin Abdülkerîm el-Hatîb'in bir dergideki yazısı olduğunu ifade etmiştir.[208]

Tüveycirî, âhir zamanda ortaya çıkacak bir deccâlin zuhurunu kabul etmektedir. Deccâl ile alakalı sahih ve hasen derecesinde yüz doksandan fazla hadis rivayet edildiğini eserinde zikretmiş, bunların tevâtür seviyesinde olduğunu söylemiştir. Ona göre bu hadislerin birçoğu vârit olmasa da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Her namazda deccâlin fitnesinden Allah'a sığının" uyarısı bile âhir zamanda deccâlin ortaya çıkacağına dair yeterli bir kanıttır.[209]

Müellif, eserin ilerleyen bölümlerinde Abdülkerîm el-Hatîb'in Ehl-sünnet anlayışına aykırı davrandığını, onun görüşünün İslâm felsefecilerinin görüşüyle mutabık olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünün akabinde Hatîb'in "Şayet mehdî, mesîh ve deccâlin âhir zamanda zuhur edeceği imanın aslından olsaydı bunların açıkça Kur'ân-ı

---

[207] Ahmet Özel, "Tüveycirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. EK-2, ss. 617-18.

[208] Tüveycirî, Abdülkerîm el-Hatîb'in *el-Müslimûn* adlı bir dergide âhir zamanda mehdî, mesîh ve deccâlin zuhurunu reddettiği bir yazısına denk geldiğini ifade etmiştir. Ona göre böyle bir inkârda bulunmak büyük ve tehlikeli bir işe cüret etmektedir. Zira Hatîb, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledildiği sabit olan hadisleri reddetmektedir. Tüveycirî'ye göre Hatîb'in böyle bir tavır sergilemesi, onun Resûlullah'ın (s.a.v.) sözlerini küçümsediğini ve Müslümanca bir yol tutmadığını göstermektedir. Tüveycirî, *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân*, s. 3.

[209] Müellif, bu hadisler hakkında geniş bir bilgi vermemektedir. Deccâl ile alakalı hadisleri *"İthâfü'l-cemâʿa bimâ câʾe fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâti's-sâʿa"* adlı eserinin 2. cildinde ele aldığını zikretmekte, konuya daha kapsamlı bakmak isteyenlerin bu esere müracaat etmesi gerektiğini dile getirmektedir. Tüveycirî, *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân*, s. 6.

Kerîm'de zikredilmesi gerekirdi." görüşüne eleştiride bulunmuş ve bu hususta şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gayb hakkında vermiş olduğu bütün haberler gelecekte gerçekleşecektir. Ona iman etmek de imanın kapsamı içerisindedir ve iman asıllarının en yücesidir. Nitekim Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman edilmesine dair Kur'ân-ı Kerîm'de birçok muhkem âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin her biri onun haberlerinin doğruluğuna ve dinin temelini oluşturduğuna delâlet etmektedir."[210] Görüldüğü üzere yazar, Hatîb'in aksine mehdî, mesîh ve deccâli Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haber vermesi hasebiyle tartışmasız bir biçimde kabul etmiş, bunları dinin temelinden saymış ve ilgili görüşleri sebebiyle Hatîb'e sert ithamlarda bulunmuştur.

II.9. Ebûbekir Câbir el-Cezâirî – *'Akîdetü'l-mü'min*

Ebûbekir Câbir el-Cezâirî (1921-2018), müfessir, vaiz ve İslâm âlimidir. Uzun yıllar boyu Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi'nde hocalık yapmış, Mescid-i Nebevî'de halka açık hadis ve tefsir dersleri vermiştir. Müellifin, tefsir, akaid, hadis, eğitim ve irşad alanlarında neşretmiş olduğu birçok eseri bulunmaktadır.[211] *'Akîdetü'l-mü'min* de yazarın İslâm inancının temel konularını ele aldığı ve görüşlerini açıkladığı eseridir.[212]

Müellif, deccâle müstakil bir başlık altında değinmemiş, konuyu "Kıyamet Alâmetleri" başlığı altında ele almıştır. Eserde kıyamet alâmetlerinin küçük ve büyük olmak üzere iki kısma ayrıldığını zikretmektedir. Cezâirî, büyük kıyamet alâmetlerini olağanüstü kozmolojik dönüşümler olarak telakki etmiş, bunların Kur'an ve sünnet ile sabit olduğunu söylemiştir. Akabinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen büyük kıyamet alâmetlerinin neler olduğunu açıklamıştır.[213] İlâhî kitapta geçen alâmetleri zikrettikten sonra, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet olunan alâmetlerden bahsetmektedir. Âhir

---

[210] Tüveycirî, *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân*, ss. 21-22.

[211] Abdullah b. Ahmed Allaf Gumâdî, "(İmâmü'l Mescid-i en-Nebeviyye) Fazîletü es-Şeyh Ebûbekir Cabir el-Cezâirî", *Saaid*, http://saaid.net/Doat/gamdi/31.htm (06.12.2021)

[212] Müellif, eserin mukaddime kısmında İslâm akîdesinin bir Müslüman için ne kadar önemli olduğunu vurgulamış ve bu eseri neşretme amacını açıklamıştır. Modern dönemde maddecilik ve benzeri çağdaş akımların, İslâm akîdesinde büyük bir sarsıntıya sebep olduğunu ifade etmiş, Kur'an ve sünnete ışık tutan, İslâm akîdesine mütenasip bir kitap ortaya konulması gerektiğini dile getirerek bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Ebûbekir Câbir el-Cezâirî, *'Akîdetü'l-mü'min*, 2. bs., Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1398/1978, ss. 3-4.

[213] Cezâirî, *'Akîdetü'l-mü'min*, ss. 323-25.

zamanda bir deccâlin zuhur etmesinin de bu alâmetlerden biri olduğunu ifade etmiştir.[214] Ona göre deccâlin zuhur etmesi ve diğer alâmetler kıyametin yaklaştığına delâlet eden kevnî hadiselerdir ve gerçekleşecektir.

II.10. Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî – *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk*

M. Saîd Ramazan el-Bûtî (1929-2013), Suriyeli âlim ve fikir adamıdır. Uzun yıllar Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde hocalık yapmış, cami ve benzeri alanlarda halka açık dersler vermiştir. Bunların yanı sıra yurtdışındaki bazı İslâmî kuruluşlarda farklı görevler ifa etmiştir. Fıkıh, kelâm, felsefe, hadis, siyer, tarih, edebiyat ve eğitim gibi birçok alanda eserler neşretmiştir. *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk* da yazarın kelâm alanında neşrettiği, İslâm itikadındaki konuları "usûl-i selâse" (ilâhiyyât, nübüvvât, sem'iyyat) çerçevesi içerisinde ele aldığı eseridir.[215]

Bûtî, deccâl hususuna "Kıyamet Alâmetleri" başlığı altında değinmiştir. Deccâl hakkında bilgi vermeden önce bu alâmetlerin bize kitap ve sünnet aracılığıyla bildirildiğini ifade etmiş, Müslüman'ın bu alâmetleri inkâr etmesinin yahut bunlardan şüphelenmesinin câiz olmadığını dile getirmiştir.[216] Müellifin, kıyamet alâmetleri arasında ilk olarak ele aldığı husus da deccâlin zuhurudur. Öncelikle yazar, deccâlin genel bir tanımını yapmakta, vasıflarının neler olacağından bahsetmektedir. Akabinde *Sahîhayn* ve diğer hadis kitaplarında geçen deccâl ile alakalı bazı hadisleri iktibas etmiştir.[217]

Yazar, deccâlin zuhurunun gaybî bir mesele olduğunu, haber verildiği üzere kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve şöyle demiştir: "Bilinmesi gerekir ki deccâl, bir insanın araştırmaları yahut düşünmesi yoluyla ortaya çıkmış değildir. Sahih naslar ile haber verilmiştir. Şayet deccâl hakkındaki rivayetler vârit olmasaydı onun varlığını

---

[214] Müellif, sünnetle sabit alâmetlerin neler olduğunu ifade etmek için Huzeyfe b. Üseyd el-Gıfârî'nin (ö. 42/662) rivayetini eserinde iktibas etmiştir. "Bir gün aramızda konuşuyorken Hz. Peygamber (s.a.v.) yanımıza geldi ve bize «Ne konuşuyorsunuz?» diye sordu. Oradakiler de «Kıyamet hakkında» dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): «Siz on alâmeti görmedikçe kıyamet kopmayacaktır» dedi ve şunları saydı: Duhân, deccâl, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu İsâ'nın yeryüzüne inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc, doğu, batı ve Arap Yarımadası'nda büyük bir çöküntü, son olarak da Yemen'den çıkıp insanları mahşere sürükleyecek ateş." Cezâirî, *'Akîdetü'l-mü'min*, ss. 325-26. Ayrıca bkz. Müslim, "Fiten", 39.

[215] Bayram Pehlivan, "Bûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, c. EK-1, ss. 221-24.

[216] Bûtî, *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk*, s. 318.

[217] Bûtî, *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk*, ss. 318-20.

tasavvur edemez, zuhur edeceğine inanmazdık. Ancak deccâlin zuhuru gerçekleştiğinde ve insanlara gözüktüğünde bu husus gaybî bir mesele olmaktan çıkar ve somut bir olay hâline gelir. İşte o zaman deccâl hakkındaki fikir ve yorumlar kabul edilebilir."[218] Bûtî'nin görüşlerine genel hatlarıyla bakıldığında müellifin, deccâl ile ilgili fikrî yorumlar getirenlerin görüşlerine –konuyu gaybî bir mesele olarak telakki etmesi hasebiyle– önem vermediği, deccâli anlatıldığı üzere kabul ettiği görülmektedir.

II.11. Muhammed Fuâd Şâkir – *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ*

Muhammed Fuâd Şâkir (1949-2011), Ürdünlü İslâm âlimi ve düşünürdür. Uzun yıllar boyunca Ayn Şems Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde İslâmî İlimler alanında hocalık yapmıştır. Hadis ilminde ihtisaslaşan ve modern dönemde hadis inkârcılarına karşı çabaları ile ön plana çıkan Şâkir, üniversitedeki derslerinin yanı sıra muhtelif Arap ülkelerinde farklı platformda da konuşmalar ve konferanslar icra etmiştir. Yazarın hadis alanında neşretmiş olduğu birçok eseri bulunmaktadır.[219] *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ* da yazarın deccâl ve mesîh ile alakalı rivayetleri ele almış olduğu eseridir. Eserin neşrindeki temel gaye deccâl ve mesîh ile alakalı rivayetlere karşı şüpheci tavrı eleştirmek ve bu düşüncenin yanlışlarını açığa çıkarmaktır.[220]

Şâkir, deccâlin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından rivayet edilmesi ve bu rivayetlerin sahih hadis kitaplarında geçmesi hasebiyle kıyamete yakın bir deccâlin zuhur edeceğine inandığını ifade etmektedir. Ona göre hadislerde geçen bu hususa inanmamak, Resûlullah'ın (s.a.v.) tebliğ misyonunu küçük görmek ve Ehl-i sünnet anlayışına aykırı davranmaktır.[221] Müellif aynı zamanda deccâl inancını reddeden ve deccâl hadislerinin metin ve isnadında birtakım problemler olduğu iddia eden müellifleri de eserinde tenkit etmektedir. Örneğin yazar, en meşhur deccâl rivayetlerinden biri olan Temîm ed-Dârî'nin "Cessâse" kıssası üzerinden deccâl inancını reddeden Mahmûd Ebû Reyye'ye eleştiriler

---

[218] Bûtî, *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk,* ss. 321-22.

[219] Meryem el-Rumeyhî, "Muhammed Fuâd Şâkir", *Vilâdü'l-Beled,* 4 Kasım 2017, https://weladelbalad.com/2017/11/04/محمد-فؤاد-شاكر-تفاصيل-حياة-نابغة-قنا/ (07.01.2020)

[220] Muhammed Fuâd Şâkir, *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ,* Kahire: Dâru'l-Basîr, 1993, s. 37.

[221] Eserde deccâlin Ehl-i sünnet tarafından kabul edildiğine vurguda bulunan yazar, deccâle inanmayanların Hâricî, Mu'tezilî ve Cehmîler olduğunu dile getirmektedir. Şâkir, *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ,* ss. 40-41.

getirmiştir.[222] Bunun yanında, İbn Sayyâd'ın deccâl olması hakkında vârit olan rivayetleri, aklî tezatlıklar içermesi sebebiyle reddedenleri de tenkit etmektedir. Şâkir, İbn Sayyâd'ın kıyamete yakın zuhur edecek deccâl olmasa da birçok deccâlden biri olduğunu bu sebeple sahih hadis kitaplarında geçen ilgili rivayetlerin reddedilmesinin hatalı bir tutum olduğunu dile getirmiştir.[223] Eserin genelinde deccâl rivayetleri hakkında şahsî bir yorumda bulunulmamakta, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledildiği şekilde kabul edilmektedir.

II.12. Mustafa el-Adevî – *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*

Mustafa el-Adevî (1954-), Mısırlı muhaddis, fakih ve yazardır. İslâmî ilimlere olan merakı lise yıllarında başlamış olup o yıllarda hafızlığını tamamlamıştır. İslâmî ilimlerin yanı sıra müspet ilimlere de önem veren Adevî, liseyi bitirdikten sonra mühendislik fakültesini kazanmış, mekanik mühendisliği bölümünden derece ile mezun olmuştur. İlerleyen yıllarda Nâsırüddin el-Elbânî ve Ebû Abdurrahmân Mukbîl b. Hâdî el-Vâdiî (2001) gibi dönemin meşhur Ehl-i hadis âlimlerinin görüşlerinden etkilenmiş hadis ilminde ihtisaslaşmak üzere çalışmalar ve yolculuklar gerçekleştirmiştir. İslâmî ilimlerde eğitimlerini tamamladıktan sonra doğmuş olduğu köye geri dönmüş, köyünde küçük bir mescit inşa ederek orada hadis, tefsir ve fıkıh dersleri vermiştir. Zamanla ders halkasının genişlemesiyle beraber ilmî çevreler ve Müslüman toplumu arasında meşhur olmaya başlamıştır. Adevî, hâlihazırda sosyal medya platformlarında online dersler ve sohbetler gerçekleştirmektedir. Müellifin hadis, tefsir ve fıkıh alanında kaleme aldığı ve tahkik ettiği birçok eseri bulunmaktadır.[224] *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd* ise yazarın deccâl rivayetlerini ele almış olduğu küçük hacimli bir eseridir.

Mezkûr esere genel çerçeveden bakıldığında müellifin deccâl ile ilgili rivayetleri te'vil etmeksizin iktibas ettiği görülmektedir. Eserde dikkat çeken hususlardan biri de Adevî'nin, modern dönemde deccâl hakkında eserler kaleme alan yazarların

---

[222] Yazar, hadislerde şüphe uyandırmak için *Edvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muhammediyye* adlı eseri neşreden ve deccâl rivayetlerine eleştiride bulunan Mahmûd Ebû Reyye'nin deccâl hususunda ortaya atmış olduğu aklî delillerin bir anlam ifade etmediğini dile getirmektedir. Nitekim Şâkir'e göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakil olunan bir konuyu eleştiren ve inanmayan kişinin idrakinde problem bulunmaktadır. Sıkıntı hadis metinlerinde değil, kişinin kendisindedir. Şâkir, *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ,* s. 20.

[223] Şâkir, *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ,* s. 35.

[224] "Terceme li-Fazîleti'l-Âlimi'l-Celîl eş-Şeyhu Mustafa el-Adevî", *Mostafaaladwy,* http://www.mostafaaladwy.com/pageother.php?catsmktba=1120 (15.01.2022)

ekseriyetinden farklı olarak rivayetleri tafsilatlı bir biçimde ele alması, hadislerin kaynaklarını ve sıhhat derecelerini belirtmiş olmasıdır. Yazar, eserinde kaynak olarak gösterdiği hadis kitaplarının ismini açıkça yazmamakla beraber bunları belli harfler ile ifade etmektedir. Kitabın ilk sayfalarında hangi harfin hangi kitaba işaret ettiğini gösteren bir tablo bulunmaktadır.[225] Müellif, deccâli tek bir başlık altında incelememiş, deccâlin vasıfları, fitnesi ve âkıbeti hakkında ayrı ayrı başlıklar açmıştır. Başlıkların altında da konuyla ilgili hadis ve hadisler iktibas edilmiştir.[226]

Deccâl ile ilgili hadisler eserin ilk bölümünde zikredildikten sonra diğer bölümde İbn Sayyâd'ın deccâl olup olmadığı tartışması ele alınmaktadır. Adevî, önceki bölümde olduğu gibi İbn Sayyâd ile ilgili kısımda da şahsî bir yorumda bulunmamış, belli başlıklar altında İbn Sayyâd hakkında rivayet edilen hadisleri iktibas etmiştir.[227] Hadisleri iktibas etmesinin akabinde İbn Sayyâd'ın deccâlliği hususunda selefî çizgide olan Beyhakî gibi âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Müellif, âlimlerin birçoğunun İbn Sayyâd hakkındaki rivayetlerde birçok müşkül bulunmasına rağmen kıssayı reddetmediğini, İbn Sayyâd'ın kıyamete yakın zuhur edecek meşhur deccâl olmasa da ortaya çıkacak deccâllerden biri kabul ettiklerini vurgulamaktadır.[228]

Hülasa Adevî'nin mezkûr eserini, deccâl ile ilgili şahsî yorumlarını dile getirmekten ziyade deccâli hadisler üzerinden tanıtmak ve Müslümanlara bu hadisleri ayrıntılı bir şekilde öğretmek amacıyla neşrettiği söylenebilir.

II.13. Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid – *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*

Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid (1963-), Mısırlı âlim ve yazardır. Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamakta kaynaklarda kendisinin Mısır'ın Tanta şehrinde doğduğu, Kahire Üniversitesi Dâru'l-ulûm Fakültesi mezunu olduğu ifade edilmektedir. Yazarın irşad ve eğitim alanında kaleme aldığı birçok kitabı bulunmaktadır. Müellifin, özellikle *Gençler için Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* isimli eseri farklı dillere çevrilmiş, birçok

---

[225] Mesela, "Sahîh-i Buhârî" ,"خ" "Sahîh-i Müslim" "م", Ebû Dâvûd'un "es-Sünen" adlı hadis kitabı "د" harfleriyle ifade edilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Adevî, *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*, s. 8.

[226] Eserde "Deccâl nerede çıkacak?", "Deccâlin vasıfları nelerdir?", "Deccâlin gözü", "Deccâlin alnında "Kâfir" yazması", "Fitnesinin büyüklüğü", "Giremeyeceği şehirler", "Deccâlden korunma yolları" gibi başlıklar bulunmakta başlıklarla ilgili hadisler te'vil yapılmaksızın iktibas edilmektedir. Adevî, *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*, ss. 10-31.

[227] Adevî, *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*, ss. 31-40.

[228] Adevî, *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*, ss. 40-41.

ülkede basılmıştır.[229] *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl* ise yazarın İslâm inancında deccâlin mahiyetini ortaya koymak ve konuyla ilgili hadisleri Müslümanlara öğretmek amacıyla neşretmiş olduğu küçük hacimli bir eseridir.

Mecdî Fethî es-Seyyid, deccâl hakkında bilgi vermeden evvel eserin "Mukaddime" kısmında gayba iman etmenin önemine vurguda bulunmaktadır. Akabinde İslâm akaidinde gayb ile nelerin kastedildiğini açıklamakta, kıyamet alâmetlerinin de gaybî bir mesele olduğunu dile getirmektedir. Müslümanların bu hususları tam olarak kavrayamasa dahi bunlara inanması gerektiğini zira gaybî konulara inanmanın imanı daha değerli ve daha kuvvetli kılacağını söylemektedir.[230]

Yazar, "Mukaddime" kısmından sonra deccâlin mahiyetini "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Deccâle Karşı Uyarması"[231], "Deccâlin Vasıfları"[232], "Deccâlin Yeryüzünde Kalacağı Süre"[233], "Deccâlin Giremeyeceği Beldeler"[234], "Deccâlin Ölümü"[235] gibi müstakil başlıklar altında incelemektedir. Müellif, eserin ekseriyetinde deccâl ile ilgili şahsî bir yorumda bulunmamış, konuyla ilgili hadisleri iktibas etmek ile yetinmiştir. Eserde iktibas edilen rivayetlerin hangi hadis kaynaklarında geçtiği, sıra numaraları ve sıhhat dereceleri açıkça belirtilmiş, hadislerde geçen bazı muğlak kelimelerin anlamları zikredilmiştir. Yazarın mezkûr eserine ana hatlarıyla bakıldığında Mustafa el-Adevî'nin *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd* adlı eseriyle muhteva ve metot açısından paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Mezkûr eserde dikkat çeken hususlardan biri müellifin "Deccâlin Çıkışı ve Hapis Olması Hususu" adlı başlık altında deccâlin hâli hazırda yeryüzünde olduğunu iddia etmesidir. İlgili başlığın altında "Deccâl, Şam ve Irak arasında bir yerde ortaya çıkacak, sağı solu fitne ve fesada boğacaktır. Ey Allah'ın kulları, dininiz üzerine sabit olunuz ve aldanmayınız"[236] hadisiyle Fâtıma bint Kays'tan rivayet edilen Temîm'in "Cessâse" kıssasını ele alan yazar, hadislerin zâhirî yorumunu benimsemiştir. Deccâlin günümüzde Şam denizindeki adalardan –yahut Şam ve Irak arasında bulunan adalardan– birinde hapis

[229] "Mecdî Fethî es-Seyyid", *IslamHouse*, https://islamhouse.com/ar/author/54473 (22.01.2022)
[230] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 3-4.
[231] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 7-9.
[232] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 10-13.
[233] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 17-19.
[234] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, s. 24.
[235] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, s. 28.
[236] Müslim, "Fiten", 110

hâlinde olduğunu, yerini yalnızca Allah Teâlâ'nın bildiğini, kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacağını dile getirmekte ve bulunduğu yerin bilgisinin insanlara gizli kalmasının Allah'ın kullarına olan rahmetinden ve şefkatinden olduğunu telakki etmektedir.[237]

Müellif, eserin "Hâtime" (Sonuç) kısmında deccâl hakkındaki rivayetlerin faydaları ve Müslümanların hadislerden almaları gereken ibretlerin neler olduğunu ifade etmiştir. Yazar, bu rivayetler sayesinde Müslümanların âhir zamandaki en büyük fitneye sahip varlığın deccâl olduğundan, deccâlin kıyamet alâmetlerinden biri sayıldığından, onun elinde âdetullaha aykırı bazı olağanüstü hâllerin zuhurundan ve âkıbetinden haberdar olduklarını söylemektedir. Rivayetlerden alınması gereken ibretleri ise şu şekilde sıralamaktadır:

1- İnsanların en güçlü imana sahip olanları gayba inananlardır. Onlar takvâ ve namaz ehlidir.

2- Hz. Peygamber (s.a.v.), ümmetine olan şefkati hasebiyle Müslümanları deccâle karşı uyarmış, deccâlin vasıflarını insanlara anlatmıştır.

3- Kur'ân-ı Kerîm âyetleri müminleri deccâlin fitnesinden korumaktadır.

4- Bu rivayetler iman ehli için deccâlin var olduğuna delâlet etmektedir. Deccâl soyut bir varlık değildir. Sıfatları bilinmektedir. Allah Teâlâ kullarını sınamak üzere deccâle ölüyü diriltmek, yeryüzü hazinelerine mâlik olmak, göğe emrettiğinde yağmur yağdırmak, yere emrettiğinde bitki yeşertmek gibi bazı olağanüstü güçler verecektir. Daha sonra Allah Teâlâ onu âciz bırakacak, zayıflığı ortaya çıkacak ve Hz. Îsâ (a.s.) tarafından öldürülecektir.[238]

Hülasa Mecdî Fethî es-Seyyid'in deccâl hakkında ortaya koymuş olduğu görüşlere bakıldığında konuyu selefî bir anlayışla ele aldığı ifade edilebilir. Eserinde iktibas etmiş olduğu hadislerin isnadlarını açıkça vermesine rağmen rivayetlerin muhtevası hakkında hiçbir kelam etmemiştir. Deccâlin gaybî bir mesele olduğunu ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen rivayetler dışında mahiyetinin tam anlamıyla bilinemeyeceğini telakki eden yazar, ilgili hadisleri olduğu üzere kabul etmiş, hadislerde anlatılanlar dışında konuyla alakalı şahsî bir yorumda bulunmamıştır.

---

[237] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 14-16.
[238] Mecdî Fethî es-Seyyid, *Kıssatü hurûci'l-mesîhi'l-deccâl*, s. 32.

II.14. Ahmet Mahmut Ünlü – *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*

Ahmet Mahmut Ünlü (1965-), kamuoyunda Cübbeli Ahmet Hoca adıyla tanınan vaiz ve yazardır. Ünlü, merkezi İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan İsmailağa Cemaati'nin önde gelen şahsiyetlerinden bir tanesidir. Ehl-i sünnet anlayışına sahip olan yazar, modern dönemde İslâm akaidi hakkındaki yenilikçi yorumlara ve anlayışlara karşı bir tutum sergilemektedir. Günümüzde aktif olarak Türkiye'nin muhtelif birçok şehrinde ve medya kuruluşlarında konuşmalar yapmakta, vaazlar vermektedir. Müellifin *Resâil-i Ahmediyye* adıyla neşredilmiş birçok eseri bulunmaktadır.[239] *Nüzûl-i Mesih Risalesi* de yazarın Müslüman toplumu Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlü hakkında bilgilendirmek amacıyla neşrettiği eseridir.[240]

Ünlü, mezkûr eserinde deccâl rivayetlerini vârit olduğu şekliyle te'vil etmeksizin kabul etmektedir. Nitekim müellif, deccâlin fitnesinin büyüklüğü[241], deccâlin giremeyeceği mukaddes beldeler[242], Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmetini deccâle karşı uyarması[243] ve deccâlin ortaya koyacağı fitneler[244] gibi hususlarda rivayet olunan hadisleri eserinde iktibas etmekle yetinmiştir. Yazarın, mehdî, mesîh ve deccâli reddedenlerin durumu hakkında Câbir b. Abdullâh'tan (ö. 78/697) nakledilen hadise eserinde yer vermesi, deccâl meselesine bakış açısının mahiyetini açıkça göstermektedir. Ünlü, bunu yanı sıra Ehl-i sünnet'e ait akaid kitaplarının tamamında Hz. Îsâ'nın (a.s.) kıyamete yakın yeryüzüne inip deccâli öldüreceğinin zikredildiğini ifade etmektedir.[245]

Hülasa müellifin eserinde deccâli ele alış biçimine bakıldığında kendisinin, deccâlin hadislerde anlatıldığı şekilde zuhur edeceğine inandığı söylenebilir.

---

[239] "Hakkında", *C.A.H Cübbeli Ahmet Hoca*, https://www.cubbeliahmethoca.com.tr/tr/hakkinda (07.02.2022)

[240] Ahmet Mahmut Ünlü, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, İstanbul, 1997, ss. 11-18.

[241] Ünlü, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, s. 114.

[242] Ünlü, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, s. 107.

[243] Ünlü, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, s. 143.

[244] Ünlü, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, s. 144.

[245] "Câbir b. Abdullâh'tan rivayet edildiğine göre: Kim mehdî'nin çıkışını inkâr ederse Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilene küfretmiş olur. Kim Meryem oğlu Îsâ'nın tekrar nüzûl etmesini inkâr ederse kâfir olmuştur. Deccâlin ortaya çıkacağını reddeden de kâfirdir." Ünlü, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, ss. 120-21. Müellifin eserinde zikretmiş olduğu mezkûr rivayet, temel hadis literatüründeki kaynaklarda geçmemektedir. Modern dönem muhaddislerinden Nâsirüddin el-Elbânî, ilgili hadisi zayıf ve mevzû hadisleri topladığı *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme* adlı eserinde ele almakta, hadisin bâtıl olduğunu ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme*, Riyad: Mektebetü'l-Maʿârif, 1992, c. 3, s. 201.

II.15. Muhammed b. Abdurrahman el-Arefî – *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*

Muhammed b. Abdurrahman el-Arefî (1970-), Suudi âlim, vaiz ve yazardır. Bir dönem İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmış olan yazar, 2006 yılından beri Riyad el-Bâverdî Cami'sinde vaizlik görevini ifa etmektedir. Sosyal medya platformlarında milyonlarca takipçi kitlesi bulunan Arefî, yukarıda zikredilen görevlerinin yanı sıra bu mecralar aracılığıyla dinî tebliğ ve sohbetlerde gerçekleştirmektedir. Günümüzde İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde bulunan dinî kuruluşlarda üyelik ve görevleri bulunmaktadır. Dinî irşada büyük bir ihtimam gösteren müellif, yurtiçi ve yurtdışında halka açık yüzlerce konferans ve konuşma gerçekleştirmiştir. Yazarın, İslâm akaidi başta olmak üzere çeşitli alanlarda neşretmiş olduğu yirmiyi aşkın eseri bulunmaktadır.[246] *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ* ise yazarın, İslâm dünyasında kıyamet hakkında doğru bilinen yanlışların neler olduğunu anlatmak ve Müslümanlara kıyamet hakkındaki dinî hakikatleri öğretmek amacıyla neşrettiği eseridir.

Deccâl, eserde "Büyük Kıyamet Alâmetleri" bölümünde ele alınan ilk meseledir. Müellif, mezkûr eserinde deccâli, "Deccâl Kimdir?"[247], "Deccâlin İddiası Nedir?"[248], "Deccâlin Zuhurundan Önceki Olaylar"[249], "Deccâlin Fiziksel Özellikleri"[250], "Deccâlin Yeryüzünde Kalacağı Süre"[251] gibi başlıklar altında incelemektedir. Yazar, bu başlıklar altında deccâl ile ilgili şahsî bir yorumda bulunmamış, konuyla ilgili hadisleri iktibas etmekle yetinmiştir. Bunu yanı sıra deccâli reddedenler ile deccâl hakkında te'vilde bulunanlar, müellif tarafından tenkit edilmektedir. Muhammed el-Arefî, evvela deccâlin naslarda geçmemesi hasebiyle varlığının şüpheli olduğunu ifade edenleri eleştirmekte, deccâl lafzen Kur'an'da geçmese de En'am 6/158 gibi bazı âyetler ile Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünden bahseden âyetlerin aynı zamanda deccâle de işaret ettiğini dile getirmektedir.[252] Ayrıca deccâl ile alakalı vârit olan ve *Sahîhayn*'da geçen hadislerin de

[246] "es-Sîretü'z-Zâtiyye li fazîleti'ş-Şeyh", *Arefe*, https://arefe.ws/ar/index.php?com=content&id=1 (29.01.2022)
[247] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, s. 218.
[248] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, s. 219.
[249] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, ss. 226-30.
[250] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, ss. 230-31.
[251] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, s. 257.
[252] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, ss. 223-24.

deccâlin zuhurunun kıyamet alâmetlerinden biri olduğuna delâlet ettiğini ifade etmektedir.[253]

Arefî'nin eleştirdiği bir diğer husus modern dönemde ortaya atılmış olan, deccâlin Bermuda Şeytan Üçgeni'nde bulunduğu iddiasıdır. Son yıllarda bazı yazarların Temîm ed-Dârî rivayetinde bahsi geçen adayla Bermuda Şeytan Üçgeni arasında ilgi kurduğunu ifade eden müellif, bu anlayışın mesnetsiz bir hurafeden öteye gidemeyeceğini ifade etmekte, dünya haritası üzerinden bu fikrin yanlışlığını okuyucuya anlatmaya çalışmaktadır. Bermuda Şeytan Üçgeni'nin Atlas Okyanusu'nda Karayip Adaları'nın yakınında bulunduğunu, Temîm ed-Dârî ve kafilesinin ise o dönemde bu bölgeye gitmesinin mümkün olmadığını söyleyen Arefî, bu fikrin ayrıca deccâlin doğudan yahut Horasan bölgesinden çıkacağını anlatan hadislerle tenâkuz hâlinde olduğunu da dile getirmektedir.[254]

Mezkûr eserin deccâl bölümünde ele alınan son başlık "Deccâl İnancını Reddedenler"dir. Eski zamanlardan beri Mu'tezile ve Cehmiyye gibi bazı dalâlet fırkalarının deccâli reddettiğini dile getiren yazar, modern dönemde de deccâlin varlığını reddedenler olduğunu söylemekte ve bunların kimler olduğunu zikretmektedir. Muhammed Abduh'un deccâli kötülüğün sembolü olarak telakki ettiğini, Muhammed Fehîm Ebû Ubeyt'in ise "Deccâl, şer ve fesadın yayılmasından ibarettir." dediğini ifade eden müellif, bu fikirlerin yanlış olduğunu dile getirmektedir.[255] Arefî, yukarıdaki mezkûr âlimlerin yanı sıra Reşîd Rızâ'yı da tenkit etmektedir. Evvela onun ne kadar büyük bir ilme ve fazilete sahip olduğunu zikretmekte ancak deccâl hakkındaki rivayetlerde geçen birçok şeyi kabul etmemesi hasebiyle hata ettiğini söylemektedir. Son olarak Ahmed b.

---

[253] Müellifin, ilgili bölümde Müslim'den iktibas ettiği hadisler: 1. Hadis: "Huzeyfe b. Üseyd el-Gıfârî'den nakledilir: Bir gün kendi aramızda konuşurken Hz. Peygamber (s.a.v.) yanımıza geldi ve bize «Ne hakkında konuşuyorsunuz?» diye sordu. Biz de: «Kıyamet hakkında konuşuyoruz.» dedik. O, daha sonra şöyle buyurdu: Sizler bu on alâmeti görmedikçe kıyamet kopmayacaktır; Duhan, deccâl, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması, Hz.Îsâ'nın (a.s.) nüzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc'un ortaya çıkması, biri doğuda, biri batıda ve diğeri Arap Yarımadası'nda olmak üzere üç büyük yer çöküntüsü, ve son olarak Yemen'de çıkacak ve insanları mahşere sürükleyecek ateş." 2. Hadis: "Ebû Hüreyre'den nakledilir: Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün «Üç şey ortaya çıktıktan sonra daha önce inanmamış yahut imanından hayır kazanmamış kimselere imanı fayda sağlamayacaktır; Güneşin batıdan doğması, deccâlin zuhuru ve dâbbetü'l-arzın çıkışı.» dedi." Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, s. 225.

[254] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, ss. 237-38.

[255] İlgili başlık detaylıca incelendiğinde Arefî'nin açıklamalarının ve kullandığı argümanların, çalışmanın daha önceki kısımlarında ele alınan ve Abduh ile Ebû Ubeyt'i eleştiren Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, s. 270.

Hanbel'in *Müsned*'inde geçen bir hadis[256] ile zikretmiş olduğu âlimler arasında ilişki kurarak konuyu noktalamıştır.[257]

Eserin deccâli ele alan bölümüne ana hatlarıyla bakıldığında yazarın hadislerde anlatılanları sorgulamaksızın benimsediği, hadislere te'vilde bulunulmasını yahut mevzû gözüyle bakılmasını hatalı bir anlayış telakki ettiği söylenebilir.

II.16. Abdüllatif Âşûr – *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl*

Abdüllatif Âşûr (?-2021), Mısırlı yazardır. Hayatı hakkında geniş bilgi bulunmamakla beraber Arap ve Mısır menşeli bazı basın ve yayın organlarında kendisinin 1992 yılında Kahire'de kurulan "Dârü't-Talâi'" isimli yayınevinin kurucusu olduğu ve bir dönem "Arap Çocuk Kitabı Yayıncıları Platformunda" yöneticilik yaptığı ifade edilmektedir.[258] Yazarın ekseriyeti çocuklara olmak üzere dinî eğitim ve irşad alanlarında kaleme aldığı birçok eseri bulunmaktadır. *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl* ise yazarın, deccâl başta olmak üzere kıyamet alâmetlerini ele aldığı eseridir.

Esere ilk bakıldığında –ismi ve dış kapağı hasebiyle– deccâl hakkında monografik bir kitap olduğu izlenimi oluşsa da deccâl eserde yalnızca ilk bölümde ele alınmakta, diğer bölümlerde ise Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlü, Ye'cûc-Me'cûc ve diğer kıyamet alâmetleri incelenmektedir. Deccâl, mezkûr eserde tek bir başlık altında anlatılmamış, "Deccâl niçin böyle isimlendirilmiştir?"[259], "Ne zaman ortaya çıkacak?"[260], "Deccâlin vasıfları nelerdir?"[261] gibi müstakil başlıklar altında ele alınmıştır. Yazar, bu başlıklar altında ilgili hadisleri kaynaklarıyla beraber iktibas etmiş, eski âlimlerin deccâl hakkındaki görüşlerine yer vermiş ancak rivayetlerin muhtevası hakkında hiçbir yorumda bulunmamıştır. Müellif, deccâl hakkında ihtilaflı meseleler olduğunu itiraf etse bile eserinde bu konuları detaylıca incelememiş, hadislerde bahsedilen deccâlin varlığını hakikat kabul etmiştir. Âşûr'un "Deccâl Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanı mevcut mudur?" başlığı altında söyledikleri onun deccâl meselesini ele alış şeklini açıkça göstermektedir.

---

[256] *Müsned*, I, 296.

[257] Arefî, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, ss. 270-71.

[258] Şeymâ Muhammed, "en-Nâşirîne'l-Arab yen'î rahîli Abdillatif Âşûr", *el-Mawq3*, 12 Ağustos 2021, https://www.almawq3.com/الناشرين-العرب-ينعي-رحيل-عبد-اللطيف-عا/ (01.02.2022); Abdülcebbâr el-Atâbî, "Abdüllatif Âşûr" *Elaph*, 7 Haziran 2013, https://elaph.com/Web/Culture/2013/6/816474.html (01.02.2022)

[259] Abdüllatif Âşûr, *el-Mesîhü'd-deccâlü akîkatün lâ hayâl*, Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, 1988, ss. 9-10.

[260] Âşûr, *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl*, ss. 14-15.

[261] Âşûr, *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl*, ss. 18-20.

O, mezkûr bölümde Fâtıma bint Kays'tan rivayet edilen Temîm ed-Dârî'nin "Cessâse" kıssasını anlatmakta akabinde konu ile ilgili görüşlerini ifade etmektedir. "Bu tafsilatlı hadis, yani "Cessâse" kıssası, deccâlin Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında, Temîm'in işaret ettiği üzere, tutuklu hâlde bir adada var olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca deccâl ister Temîm'in bahsettiği adadaki adam ister hadislerde bahsedilen İbn Sayyâd olsun, ikisi de deccâlin Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında bulunduğuna delâlet etmektedir."[262]

Âşûr'un mezkûr eserindeki başlıklardan bir diğeri de "Deccâlin Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmemesinin hikmeti"dir. Eserin ekseriyetinde olduğu gibi ilgili başlıkta da müellifin şahsî yorumu bulunmamakta, İbn Hacer el-Askalânî ve İmam Sirâcüddîn el-Bulkînî'den (ö. 805/1403) iktibaslar yer almaktadır. İbn Hacer'in, *Fethu'l-bârî* adlı eserinde En'âm sûresinin 158. âyetinde geçen "بعض ايات" ibaresinin deccâle işaret ettiğini ve Hz. Îsâ'nın (a.s.) nüzûlünden bahseden âyetlerin aynı zamanda deccâlin varlığına delil olduğunu ifade etmesi, Âşûr'un ilgili başlıkta kullandığı argümanlardandır. Yazarın referans aldığı bir diğer âlim ise Bulkînî'dir. Eserde, Bulkînî'nin deccâlin naslarda açıklanmamasının hikmetini "Kur'ân-ı Kerîm'de geçmişte kötülükler yapan müfsidler anlatılmaktadır. Gelecekte ortaya çıkacak fâsidler zikredilmemektedir." şeklinde açıkladığı dile getirilmektedir.[263]

Yazarın deccâl telakkisine genel çerçeveden bakıldığında, deccâli –hakkındaki tartışmalara değinmeksizin– hadislerde anlatıldığı üzere benimsediği söylenebilir. Zira mezkûr eserinin ekseriyetinde, hadisleri şüphe izhar etmeksizin iktibas etmiş, deccâl hakkındaki yorumlarında sünneti referans almıştır.

---

[262] Görüldüğü üzere müellif, İbn Sayyâd hakkındaki rivayetler ile Temîm'in "Cessâse" kıssası arasındaki tenâkuzlara değinmemekte, iki rivayeti bütüncül bir anlayışla ele alarak ortak bir çıkarımda bulunmaktadır. Âşûr, *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl*, ss. 19-24.

[263] Âşûr, Bulkînî'nin yukarıdaki ifadesi hakkında İbn Hacer'in görüşünü de iktibas etmektedir. "Bulkînî'nin bu görüşü, Ye'cûc ve Me'cûc ile örtüşmemektedir. Ne var ki Begavî (ö. 516/1122) tefsirinde deccâlin Kur'ân'da zikredildiğini ifade etmektedir. "«Elbette ki yer ve göğün yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir lakin insanların birçoğu bunu bilmezler.» (el-Mü'min 40/58) âyetinde «insanlar» ibaresiyle kastedilen deccâldir. Kül –yani insanlar– zikredilerek cüz ifade edilmiştir. Bu açıklama Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beyanına güvenen için en güzel cevaptır." Âşûr, *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl*, ss. 16-18. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hacer Askalanî, *Fethu'l-bârî*, c.13, s.92.

Değerlendirme

Modern dönem literatüründe deccâli rivayetlerde anlatıldığı üzere yorumsuz kabul eden yazarların hayatları ve ilmî anlayışları incelendiğinde ekseriyetinin, dinî meselelerde te'vilci bir bakış açısını reddedip Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten nakledilene bağlı olan Selefiyye mezhebine mensup olduğu, selefî bir anlayışla yetiştikleri ve Arap kökenli oldukları görülmektedir. Selefiyye mezhebinde, muğlaklık içeren ve gayb ile ilgili meseleler hakkında konuşulmaz, tartışılmaz ve te'vilde bulunulmaz. Bu hususlar Kur'an ve hadislerde olduğu üzere kabul edilir. Çalışmanın bu bölümünde eserleri ele alan yazarlar da muğlak bir mesele olan deccâl hakkında yorumda bulunmamış, konuyu hadislerde anlatıldığı üzere kabul etmişlerdir. İncelenen eserlerde dikkat çeken husus, müelliflerin deccâl rivayetlerini ele alış biçimleridir. Deccâli olduğu üzere kabul eden müelliflerin birçoğu, deccâl rivayetlerinin isnadlarını tafsilatlı bir biçimde incelemekle beraber bu rivayetlerin metinlerini yüzeysel olarak ele almakta hatta içeriğine neredeyse değinmemektedirler. Hülasa bu yazarlar nezdinde rivayetlerin isnad ve sıhhat derecelerinin içeriğinden daha evleviyetli olduğu ifade edilebilir. Şayet deccâl ile ilgili bir hadisin isnadında eksiklik yoksa ve sıhhat derecesi sahih ise bu rivayet kabul edilir. İçerikteki muğlaklık ve aklî teâruzlar, hadisin reddedilmesi için bir sebep teşkil etmezler. Bu kapalılık ve zıtlıklar hakkında da tartışmamak ve susmak evlâdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DECCÂL HAKKINDA YORUMDA BULUNANLAR

Deccâl fikrinin açıkça reddedilmesine ilaveten, modern dönem deccâl telakkilerini klasik anlayıştan ayıran bir diğer yaklaşım, deccâlin –her ne kadar doğrudan reddedilmese de– farklı bir şekilde yorumlanmasıdır. Modern dönemde Müslüman yazar ve âlimlerden bazıları hadislerde anlatılan deccâli yahut ona atfedilen olağanüstü hâlleri, somut bir gerçeklikten ziyade, Arap belâgatinin temsilî anlatımından mütevellit, sembol olarak telakki etmiştir. Bazıları ise deccâli müşahhas bir şahıs olarak kabul etmekle beraber birtakım rivayetler üzerinden deccâlin Yahudilerin beklediği kurtarıcı olduğunu ve onların deccâle hizmet ettiğini iddia ederek spesifik yorumlarda bulunmuş, deccâl ile Yahudilik arasında bir ilişki kurmuştur. Bu anlayışa sahip olan yazarlar özellikle Yahudilerin dünya sahnesinde daha fazla ön plana çıkması ve İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte bu iddiayı destekleyecek daha tafsilatlı yorumlarda bulunmaya başlamışlardır. Çalışmanın bu bölümünde ele alınacak konular modern döneme özgü deccâl anlayışlarıdır. Dolayısıyla mezkûr bölümün konuları da deccâl kavramı hakkında yorum yapan müelliflerin kimler olduğu, sahip oldukları görüşler ve ortaya koydukları deliller şeklinde ele alınacaktır.

III.1. Deccâli Yahudiler ile İlişkilendirenler

III.1.1. Reşîd Rızâ – *Tefsîrü'l-Menâr*

Reşîd Rızâ (1865-1935), modern İslâm düşüncesinin önder şahsiyetlerinden biri olan ıslahatçı âlim ve yazardır. Müellif, döneminin meşhur âlimleri Cemâleddîn Efgânî ve Muhammed Abduh'un fikirlerinden etkilenmiştir. Gençliğinde Muhammed Abduh ile tanışma fırsatı bulan Reşîd Rızâ, Abduh'un yakın öğrencisi olmuş, kendisinin ders halkalarına katılmış ve onun tesiriyle ıslahatçı düşünceyi benimsemiştir. İlerleyen yıllarda ilmî faaliyetlerini sürdürmek üzere Beyrut'tan Mısır'a giden Rızâ'nın, burada gerçekleştirmiş olduğu ilk ve en meşhur faaliyeti *el-Menâr* dergisini çıkarmasıdır. Islahatçı anlayışın insanlara anlatılması için bir dergi çıkarılmasının elzem olduğuna

inanan müellif, hocası Abduh'u mezkûr dergiyi çıkarma konusunda ikna etmiştir. Dergiyi ilk kurduğu yıllardan Abduh'un vefatına kadar geçen sürede derginin muhtevasının ana eksenini –hocasının isteği doğrultusunda– dinin doğru anlaşılması, toplumun ıslahı gibi konular oluştururken, Abduh'un vefatından sonra daha çok siyasî konular ön plana çıkmıştır. Yazarın siyaset düşüncesine genel bir perspektiften bakıldığında, kendisinin merkeziyetçi yönetim anlayışına karşı bir tavır takınmış olduğu göze çarpar. Toplumun ıslah edilmesini kendisine misyon edinmiş bir şahsiyet olan Reşîd Rızâ, ömrü boyunca ilmî ve siyasî görüşlerini Müslümanlara anlatabilmek için İslâm dünyasının muhtelif beldelerine ziyaretler ve geziler düzenlemiş, gittiği yerlerde konuşmalar yapmış ve konferanslar düzenlemiştir. Gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetler ve çalışmalar neticesinde modern İslâm dünyasının meşhur şahsiyetlerinden biri hâline gelmiştir.[264]

Reşîd Rızâ'nın ilmî anlayışına ve düşünce yapısına ana hatlarıyla bakıldığında, kendisi akılcı bir selefî olarak nitelendirilebilir. Nitekim o, modern dönemde İslâmî ilimlerin tekrardan canlandırılması, mezhep taassubunun terkedilmesi ve dinin modern dönemin ihtiyaçlarına uygun biçimde tekrardan tesis edilmesi gerektiğini savunmuştur. İctihad kavramına büyük bir önem atfeden müellif, İslâm'daki temel meseleler haricindeki mevzularda ictihadı her daim ön planda tutmuştur. Ayrıca, döneminde sayıları epey artan Batı yanlısı İslâm düşünürlerine karşı da sert bir tutum içerinde olmuştur. Yazarın neşretmiş olduğu eserlere gelince kendisinin İslâmî ilimler, ıslahat, siyaset, dinler, fikrî akımlar, mezhepler ve edebiyat gibi muhtelif birçok alanda eser kaleme aldığı görülmektedir.[265] *Tefsîrü'l-Menâr* da kendisinin en meşhur eserlerinden biridir. Asıl ismi *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm* olan eser Reşîd Rızâ'nın kurucusu olduğu *el-Menâr* dergisinde yayınlaması hasebiyle bu isim ile şöhret bulmuştur. Dönemin şartlarına uygun ve modern problemlere cevap veren bir tefsirin ortaya konmasını elzem gören yazar, uğraşları sonucu hocası Abduh'u tefsir dersleri vermeye ikna etmiştir. Muhammed Abduh, vefatına kadar gerçekleştirmiş olduğu tefsir derslerinde Fatiha sûresinden Nisâ sûresinin 126. âyetine kadar olan kısmı tefsir etmiş, bu ders notları Reşîd Rızâ tarafından dikte edilmiştir. Eserin ilgili âyete kadar olan kısmı Reşîd Rızâ'nın yazmış olduğu ders notlarından oluşmaktadır. Hocasının vefatından sonra eseri kaldığı yerden yazmaya devam eden müellif, Yûsuf sûresinin 52. âyetine kadar çalışmayı sürdürmüştür. Kitabın

[264] M. Sait Özervarlı, "Reşîd Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 14.
[265] Özervarlı, "Reşîd Rızâ", ss. 15-17.

ilk bölümü Abduh'un ders notlarından oluşmasından dolayı eserin kime ait olduğu hususunda tartışmalar yaşanmış olsa da ekseriyet görüş eserin tamamının Reşîd Rızâ tarafından kaleme alınmış olması ve hocasından sonra da yazmaya devam etmesi sebebiyle eserin Reşîd Rızâ'ya ait olduğu yönündedir. Çoğunluğun bu görüşe sahip olmasındaki temel etkenlerden biri de müellifin bazı meselelerde hocasından farklı düşünmesi hatta onu eleştirmesidir.[266]

Müellifin deccâl ile ilgili düşüncelerine bakıldığında kendisinin konuyu A'râf sûresinin 187. âyetinin[267] tefsiri altında ele aldığı görülmektedir. Yazar, mezkûr âyetin tefsirinde deccâl hakkındaki rivayetleri tafsilatlı bir biçimde incelemiş, vârit olan hadisleri metin ve isnad açısından değerlendirmiştir. Deccâl hususunda meşhur olan Temîm ed-Dârî'nin "Cessâse" kıssası ve İbn Sayyâd'ın deccâl telakki edilmesinden bahseden rivayetlerde birtakım teâruzlar bulunduğunu dile getirmiştir.[268] Reşîd Rızâ, deccâl hakkında nakledilen meşhur hadisleri ele almasının akabinde Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbü'l-Fiten* isimli eserinde Ka'b el-Ahbâr'dan nakledilen rivayetleri ele almakta ve bunları eleştirmektedir. Eserde geçen rivayetlerden bir tanesi şudur: "Deccâl, Şam'ın doğu kapısına inecektir. İnsanlar deccâli bulmaya çalışacak ancak bulamayacaktır. Deccâl daha sonra Kisve nehrinin yakınlarında görülecek, insanlar yine onu aramaya çıkacak ancak nereye giderlerse gitsinler bulamayacaklardır. Bir zaman sonra doğuda tekrar ortaya çıkacak ve kendisine hilafet verilecektir. Deccâl, sihir ortaya koyacak ve akabinde nübüvvet iddiasında bulunacak bundan dolayı insanlar tefrikaya düşeceklerdir. Deccâl, ırmağa «ak» deyince akacak, emrettiğinde ırmağın yönünü değiştirebilecek ve kurumasını emrettiğinde ise ırmak kuruyacaktır. Tur dağına ve Ziyta (Zeytin) dağına çarpışmalarını emrettiğinde bunlar çarpışacaktır. Rüzgâra emrettiğinde rüzgâr denizden bir yağmur bulutu getirip yeryüzüne yağmur yağdıracaktır. Deccâl her gün denize dalacaktır. Lakin denizin suyu onun beline dahi ulaşmayacaktır. Bir eli diğerinden daha uzundur. Elini denize daldırdığında denizden büyük balıklar

[266] M. Suat Mertoğlu, "Tefsîrü'l-Menâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 297-98.

[267] "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyamet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır! Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler." el-A'râf 7/187.

[268] Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, c. 9, ss. 410-15.

çıkartacaktır...” Reşîd Rızâ, bu ve bunun gibi hurafelerin Ka‘b el-Ahbâr tarafından Müslümanların dinlerini bozmak için uydurulduğunu ifade etmektedir.[269]

Reşîd Rızâ, deccâl rivayetlerinin birçoğunu eleştirmekle beraber âhir zamanda bir deccâlin var olduğunu kabul etmektedir. Rivayetlerde müşterek beş temel hususun varlığına dikkat çeken yazar, bunlar dışında –deccâl hakkında detaylı tasvirlerde bulunan– hadislerin sıhhatinden şüphe duymaktadır. Müellife göre bu beş temel husus; âhir zamanda olağanüstü hâller ortaya koyacak bir deccâlin zuhur etmesi, insanların birçoğunun ona aldanması, deccâlin Yahudiler arasından çıkacak olması, Müslümanların kutsal topraklarda deccâl ve Yahudiler ile savaşacağı ve Müslümanların onlara karşı galip geleceğidir. Ona göre bu hususlar Hz. Peygamber’e (s.a.v.) icmâlî bir biçimde keşif yoluyla bildirilmiştir. Yazar, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) keşif yoluyla öğrendiği deccâli, insanlara anlattığını ancak hadisleri lafzî değil manevî şekilde nakleden râvilerin birçoğunun rivayetlerde hata ettiğini, bazı kötü niyetli kişilerin ise dine İsrâiliyât katmak için bunu bilerek yaptığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Reşîd Rızâ, deccâl rivayetlerindeki müşterek hususlarda Yahudilerin ön planda olması hasebiyle deccâli Yahudiler ile ilişkilendirmiştir. Ona göre siyonist Yahudi krallara tâbi olanların bu manada bir fitneyi organize edebilir olmaları uzak bir ihtimal değildir. Bu derece bir fitneyi ortaya koymada pozitif ilimleri ve modern sanatları kullanabilirler.[270]

III.1.2. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır – *Hak Dini Kuran Dili*

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942) II. Meşrutiyet döneminde mebusluk ve bir dönem de Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan müfessir ve ilim adamıdır. Tefsirciliği ile ön plana çıksa da birçok ilim dalı ile meşgul olmuş, hat, mûsiki ve şiir gibi sanatlarla ilgilenmiştir. İlmî şahsiyetine bakıldığında dönemindeki bazı âlimler gibi salt Batıcı bir yol izlemediği, aksine İslâmî vicdanı muhafaza ederek Batının yalnızca ilminden ve fenninden yararlanılması gerektiğini savunduğu söylenebilir. Yazır, fıkıh alanında ictihad kavramına büyük önem vermiş, ictihada dayanan bazı hükümlerin dönemin şartlarına göre tekrardan tesis edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Müellifin İslâmî ilimlerde ve eğitim alanında yazmış olduğu

[269] Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-Menâr*, c.9 ss. 415-16. Hadisin tam metni için bkz. Nuaym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu’l-Fiten,* c. 2, s. 524.

[270] Reşîd Rızâ, deccâlin yanı sıra fiten ile ilgili bahislerin de Hz. Peygamber’e (s.a.v.) icmâlî bir şekilde keşif yoluyla bildirildiğini ifade etmektedir. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-Menâr*, c.9 s. 416.

birçok eseri ve muhtelif dergilerde yayınlanan yirmiyi aşkın makalesi bulunmaktadır.[271] *Hak Dini Kuran Dili* adlı Kur'ân-ı Kerîm tefsiri ise yazarın en meşhur eseridir. Eserin yazılması, dönemin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kararlaştırılmıştır. Dokuz ciltten müteşekkil olan tefsir, İslâmî değerler ile modern hayat arasındaki problemlere Kur'an ve tefsiri yoluyla cevap verilebilmek amacıyla müellif tarafından kaleme alınmıştır.[272]

Müellif, deccâl hakkındaki görüşlerini "Kendilerine gelmiş bir "sultan", bir yetki ve delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden kimseler…"[273] âyetinin tefsirinde dile getirmektedir. Âyetin nüzûl sebeplerinden bir tanesinin Yahudiler olduğunu ifade eden yazar, konu hakkında Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ve Âlûsî'den iktibaslarda bulunmaktadır. İktibaslarda âyetin iniş sebebi şöyle açıklanmaktadır: "Yahudiler, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek «Sen bizim Tevrat'ta zikrolunan efendimiz değilsin. O Mesîh b. Dâvûd –yani deccâl– âhir zamanda inecek, yeryüzüne hâkim olacak ve hükümranlık bize geçecektir» demişlerdir. Bunun akabinde Allah Teâla bu âyetleri indirerek onların emellerinin gerçekleşmeyeceğini haber vermiştir." Yazır, Yahudilerin peygamberin kendilerinden çıkmaması sebebiyle kıskançlık içinde bulunduklarını bu sebeple Hz. Muhammed (s.a.v.) yerine deccâli kendilerine kurtarıcı seçtiklerini iddia etmektedir.[274] Müellif, bu iktibasları eserinde zikrettikten sonra deccâlin mahiyeti hakkında bilgiler vermekte onun sahtekârlığına vurguda bulunmaktadır. Daha sonra Yahudilerin, asıl mesîh Hz. Îsâ (a.s.) ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) yerine deccâli kurtarıcı olarak görmelerinin ve ona bel bağlamalarının bedbahtlık olduğunu dile getirmektedir. Eserde konu ile ilgili dikkat çekici hususlardan biri de yazarın İngilizler ile deccâl arasında benzerlik kurmasıdır: "Bu son senelerde Yahudilere Filistin'de bir hükümet yapıvermek isteyen İngiltere acaba onlara gözledikleri yalancı mesîh (deccâl) rolünü oynayıverecek midir?"[275] Müellifin böyle bir teşbihte bulunmasının sebebinin yaşadığı dönemde İngilizlerin Filistin'de Yahudilere nüfuz kazandırmak için yaptıkları

---

[271] Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 11, ss. 57-62.

[272] Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. 15, s. 153. 1982 yılında Suat Yıldırım başkanlığındaki bir heyet tarafından hazırlanan fihrist esere onuncu cilt olarak ilave edilmiştir. Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", s. 163.

[273] el-Mü'min 40/56.

[274] Yazır'a göre Yahudilerin mesîh olarak bekledikleri kişi aslında rivayetlerde bahsedilen deccâldir. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, ss. 530-31.

[275] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 532.

faaliyetler olduğu söylenebilir. Zira İngilizlerin bu uğraşları gerçekleştiğinde Yahudilere vadeliden topraklarda kısmî de olsa bir hükümranlık verilecektir.

III.1.3. Seyyid Sâbık – *el-'Akâidü'l-İslâmiyye*

Seyyid Sâbık (1915-2000), Mısırlı âlim ve mütefekkirdir. Hasan el-Bennâ'nın kurmuş olduğu İhvân-ı Müslimîn teşkilatının önemli temsilcilerinden birisidir. Muhtelif beldelerde ve platformlarda teşkilatın eğitim faaliyetlerinde etkin rol oynamıştır. İsrail'in Filistin'i işgal ettiği yıllarda bölgedeki Müslüman halka yardım etmek için çalışmalar yürütmüştür. İlerleyen dönemde Suudi Arabistan'a giderek üniversitelerde hocalık yapmış, İslâmî kuruluş ve cemiyetlerde farklı görevler ifa etmiştir. Müellifin fıkıh ve irşad alanında kaleme aldığı birçok eseri bulunmaktadır. *el-'Akâidü'l-İslâmiyye* de yazarın İslâm'ın inanç esasları hakkındaki görüşlerini ihtiva eden eseridir.[276]

Müellif, deccâl hakkındaki görüşlerine eserindeki "Mesîh-i Deccâlin Zuhuru" başlığı altında yer vermiştir. Deccâlin zuhurunun büyük kıyamet alâmetlerinden biri olduğunu ifade eden yazar akabinde deccâlin vasıflarının neler olduğunu zikretmekte, Hz. Nuh'tan (a.s.) itibaren bütün peygamberlerin ümmetlerini bu fitneye karşı uyardıklarını dile getirmektedir. "Deccâl ulûhiyyet iddia edecek, göstereceği bazı olağanüstü hâller ile insanları dinlerinden saptıracaktır. Bu hâller hasebiyle insanların bazıları fesada uğrayacakken, Allah'a iman edenler onun dalâletine aldanmayacaktır. Daha sonra ise deccâl, Hz. Îsâ'nın (a.s.) komutası ve liderliği altında Müslümanların eliyle öldürülecektir." Eserde bu tanımlamanın yanı sıra deccâl hakkındaki rivayetlerden biri olan İbn Ömer'den nakledilen hadis de iktibas edilmektedir.[277] Yazar, deccâl tanımını yapmasının akabinde Reşîd Rızâ'nın deccâl hakkındaki görüşlerine eserinde yer vermekte, onunla aynı görüşü paylaştığını ifade etmektedir. Seyyid Sâbık da deccâli Yahudiler ile ilişkilendirmiş, deccâlin fitnesinin siyonistler tarafından vuku bulabileceğini iddia etmiştir. Görüşünü ortaya koymasının ardından iki tane hadis iktibas etmekte ve bu rivayetlerin Reşîd Rızâ'nın görüşlerine delil teşkil ettiğini söylemektedir. Ebû Hüreyre'den nakledilen ilk hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sizler Yahudiler ile savaşmadıkça kıyamet kopmaz. Hatta taş, arkasına saklanan

[276] Ahmet Özel, "Seyyid Sâbık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. EK-2, ss. 499-501.

[277] İbn Ömer'in deccâl hakkındaki rivayeti Mahmûd Ebû Reyye'nin eserinde deccâli reddetmek için delil olarak kullanılmışken bu rivayetin Seyyid Sâbık tarafından deccâlin varlığını kanıtlamak üzere kullanılması dikkat çekicidir. Sâbık, *el-'Akâidü'l-İslâmiyye*, s. 253.

Yahudi'yi Müslümana haber verir ve şöyle der: Ey Müslüman! Yahudi arkamdadır. Gel ve onu öldür."[278] Diğer hadisteki ifadeler ise şöyledir: "Beytülmakdis'in imarı Yesrib'in yıkılmasıdır. Yesrib'in yıkılması da savaş çıkmasıdır. Savaşın çıkması ise Konstantiniyye'nin fethidir. Konstantiniyye'nin fethi de deccâlin çıkmasıdır."[279]

III.1.4. Muhammed el-Gazzâlî – *'Akîdetü'l-müslim*

Muhammed el-Gazzâlî (1917-1996), Mısırlı ilim adamı ve mütefekkirdir. Gençlik yıllarında İhvân-ı Müslimîn hareketine katılmış ve teşkilatta aktif rol oynamıştır. Hasan el-Bennâ'nın vefatından sonra teşkilattan ayrılmış ve ömrünün sonuna kadar bir yere intisap etmeksizin irşad faaliyetleri yürütmüştür. Yaşadığı dönemde revaç bulan Batı hayranlığına ve taklitçiliğine karşı durmuş, İslâm dünyasının yeniden yükselişe geçip ıslah olmasının, İslâm'ın temel kaidelerine dönülmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir. Müellifin, dinî meselelerde salt akıl ve salt nakilci bir anlayış yerine ikisi arasında mutedil bir yol izlediği ifade edilebilir. Yazarın, irşad, siyaset, ekonomi ve İslâmî ilimler gibi alanlarda neşretmiş olduğu birçok eseri bulunmaktadır.[280] *'Akîdetü'l-müslim* de yazarın İslâm itikadının temel meselelerini ve bazı modern inanç problemlerini ele aldığı kitabıdır.

Gazzâlî, deccâl inancı hakkındaki görüşlerini mezkûr eserin "Kıyamet Alâmetleri" başlığı altında ele almaktadır. Alâmetlerden birinin de deccâlin zuhuru olduğunu ifade eden yazar, onun vasıflarını şöyle anlatmaktadır: "Deccâl, tek gözlü dâhi bir adamdır. Ona atfedilen mezkûr sıfatlar göstermektedir ki o pozitif ilimlerde maharetlidir. Birtakım parlak icatlara vâkıftır. Bu vukufiyeti sayesinde insanları aldatır. Bu tek gözlü deccâl, tanrılık iddiasında bulunacak Yahudi dâhilerinden birisidir. Bununla beraber sünnet –yani deccâl hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bize ulaşan rivayetleri– bizi onun yapıp

---

[278] Müellif, taşın haber vermesinin mecazî manada kullanıldığını ifade etmektedir. Burada kastedilenin Müslüman ve Yahudiler arasında cereyan edecek savaşta Yahudilerin kaçacak ve saklanacak hiçbir yerinin olmayacağıdır. Sâbık, *el-'Akâidü'l-İslâmiyye*, s. 254. Rivayetin asıl kaynağı için bkz. Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 93; Müslim, "Fiten", 79.

[279] Müellif burada kastedilen fethin birinci fetih yani Fatih Sultan Mehmet'in fethi olmadığını ifade etmiştir. Sâbık, *el-'Akâidü'l-İslâmiyye*, s. 254. Rivayetin asıl kaynağı için bkz. Ebû Dâvûd, "Melâhim", 3.

[280] Muhammed 'İmare, "Muhammed el-Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 531-33.

edeceklerine karşı uyarmış, onun ecelinin nasıl olacağını bildirmiştir."[281] Müellif, zikredilen eserinin dışında başka bir kitabında da deccâl mefhumuna değinmekte, *es-Sünnetü'n-nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-hadîs* adlı eserinin "Fiten Hadisleri" başlığı altında görüşlerini ortaya koymaktadır. Yazar, deccâlin pozitif ilimlere vâkıf olan Yahudi bir lider olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu lider Allah'tan uzaklaşmış ve ona düşman olmuş Yahudi vicdanını temsil etmektedir. Eserde bu görüşlerin yanı sıra deccâlin zuhurunda Yahudi ve Müslümanlar arasında gerçekleşecek bir savaştan da bahsedilmektedir. Gazzâli, kıyamete yakın gerçekleşecek bu savaşta Hristiyanların, Yahudilerin cephesinde yer alacağını ifade etmektedir.[282]

III.1.5. Muhammed Alî el-Bârr – *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd*

Muhammed Alî el-Bârr (1939-), Suudi asıllı doktor ve yazardır. Kahire Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olan yazar, günümüze kadar birçok sağlık kuruluşunda ve tıp fakültesinde muhtelif görevlerde bulunmuş, dünyanın farklı beldelerinde, sağlık alanında konuşma ve konferanslar icra etmiştir. Müellifin ekseriyeti tıp alanında olmakla birlikte edebiyat, tarih ve din alanlarında neşretmiş olduğu doksanı aşkın eseri bulunmaktadır.[283] *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd* ise yazarın kaleme aldığı, Yahudiliğin şifahî kitabı olan Talmud hakkında bilgiler ihtiva eden eserdir. Eser altı bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Talmud'un genel bir tanımı yapılmakta, ikinci bölümde Talmud'un ilk metni olan "Mişna", üçüncü bölümde ise Talmud'un ikinci metni ve şerhi olan "Gemera" ele alınmaktadır. Eserin geri kalan üç bölümünde de Müslüman

---

[281] Müellifin, deccâle atfedilen olağanüstü hâllerin modern ve parlak icatlar ile gerçekleşeceğini söylemesinin sebeplerinden birisinin de ilgili rivayetleri insanların akıllarında daha anlaşılır kılmak olduğu söylenilebilir. Gazzâlî, *'Akîdetü'l-müslim,* s. 229.

[282] Müellif, deccâlin zuhurunda gerçekleşecek bu savaşı şöyle anlatmaktadır: "Kıyamete çok yakın bir zamanda üç din arasında büyük bir çatışma gerçekleşecektir. Yahudiler, kendilerinden çıkmış olan deccâl komutası altında Müslümanlara karşı hâkimiyet kurmaya uğraşırlar. Bu çaba esnasında Hristiyanlar üç uknuma ve geleneklerine bağlı kalarak Araplara karşı Yahudilerin safında yer alırlar. Dinî çatışmaların artmasıyla beraber, Kızıl Ordu doğudan bir ordu gönderir. Askerî alaylar şeklinde gelen bu orduya kimse karşı duramaz. Bu dehşetli kaos ortamında Hz. Îsâ (a.s.), tevhid inancını güçlendirmek için yeryüzüne iner. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatını tasdik ederek Yahudilerin ilahını –yani deccâli– öldürür. Ye'cûc ve Me'cûc'un oluşturduğu Kızıl Orduya karşı Müslümanlarla birlikte savaşır." Muhammed el-Gazzâlî, *es-Sünnetü'n-nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-hadîs,* Kahire: Dâru'ş-Şurûk, t.y., ss. 150-51. Bununla birlikte Gazzâli'nin, iddia ettiği savaşta Hristiyanları Yahudilerin safında göstermesi düşündürücü olarak nitelendirilmiştir. Zira Hristiyanların üç uknumlarından biri olan ve tanrılık atfettikleri Hz. Îsâ'ya (a.s.) karşı Yahudilerin cephesinde olması, aklen tezat bir durum teşkil etmektedir. Sarıtoprak, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal*, s. 121.

[283] "Siretü Dr. Muhammed Alî el-Bârr", *drmohammedalbar,* https://www.drmohammedalbar.com/malwmat-an-aldktwr (22.12.2021)

ve Yahudiler nezdinde mesîh inancının ne olduğu anlatılmakta, bazı Talmud öğretilerinden örnekler verilmektedir.[284]

Muhammed Alî el-Bârr, Yahudilerin bekledikleri kurtarıcının, yani mesîhin, aslında mesîh-i deccâl olduğunu iddia etmektedir. Yazar, Yahudilerin bahsi geçen mesîhin Dâvûd soyundan geldiğine, dünyaya hükmedecek bir kral olduğuna inandıklarını ifade etmektedir. Onların nezdinde beklenen mesîh, yakut işlemeli altından bir taç takacak, dünyanın tamamına yakını ona tâbi olacak ve Yahudi halkı için büyük Yahudi devletini kuracaktır. Müellif, Yahudilerin kurtarıcı olarak gördükleri mesîhin – Müslümanlar nezdinde deccâlin– zuhur etmesi için bazı alâmetlerin gerçekleşmesi gerektiğine inandıklarını dile getirmekte ve bu alâmetlerin neler olduğunu açıklamaktadır. Eserde konu ile ilgili zikredilen ilk alâmet şudur: "Mesîh-i deccâl, Yahudiler kutsal Filistin topraklarına yerleşmeden zuhur etmeyecektir." Müellif, Yahudilerin bunu gerçekleştirmek için büyük bir çaba harcadıklarını ifade etmekte, İsrail Devleti'nin de bu misyonla kurulduğunu iddia etmektedir. Müellif, her ne kadar bazı hahamların İsrailoğulları'nın mesîh zuhur etmeden bir devlet kuramayacaklarına dair görüşleri bulunduğunu zikretse de siyonizm hareketiyle birlikte bu fikrin geri planda kaldığını ve unutulduğunu, günümüzdeki hahamların mesîhin Yahudiler mukaddes Filistin topraklarında toplandıktan sonra ortaya çıkacağı yorumu üzerinde birleştiklerini dile getirmektedir.[285]

Eserde ele alınan ikinci alâmet ise; her Yahudi'nin, yeryüzündeki diğer halkların mülk edinmelerini engellemek için büyük bir çaba sarf etmesi gerektiğidir. Dünyadaki bütün servet Yahudilerin elinde olmalıdır. Zira mesîh, Yahudiler çok zengin olmadıkça zuhur etmeyecektir. Yazar, Yahudilerin bu misyon doğrultusunda dünyadaki birçok serveti ve zenginliği cebren ve hile ile elde ettiklerine, tefecilik ve sahtecilik yaparak insanları aldattıklarına vurguda bulunmaktadır. Yahudilerin küresel ekonomide de büyük pay sahibi olduğunu ve dünya bankalarını kontrol altında tuttuklarını dile getiren müellif, onların bankacılık ve kredi sistemi ile diğer milletleri ekonomik açıdan nasıl zor durumda bıraktıklarını da anlatmaktadır.[286]

---

[284] Muhammed Alî el-Bârr, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd,* Cidde: Dâru'l-Suûdiyye, 1987, ss. 171-74.

[285] Bârr, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd,* ss. 120-21.

[286] Bârr, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd,* ss. 121-22.

Yazarın zikretmiş olduğu üçüncü alâmet ise; Talmud öğretilerinde anlatılan, mesîhin ortaya çıkması için dünya nüfusunun üçte ikisinin yok olacağı korkunç bir savaşın çıkması gerektiğidir. Yahudilerin diğer toplumlara üstünlük kurup onları hâkimiyet altına almaları için savaşların çıkması, dünyaya kaosun egemen olması elzemdir. Müellif, Yahudilerin bu misyon bağlamında I. ve II. Dünya Savaşları'nın çıkmasında belirgin rol oynadıklarına vurguda bulunmakta, Irak ve İran arasındaki savaşın patlak vermesinde de onların parmağı olduğunu iddia etmektedir. Bu savaşların yanı sıra müellife göre, Yahudiler mesîhin yeryüzüne inmesi için III. Dünya Savaşını da planlamakta ve bu yönde adımlar atmaktadırlar. Bu savaş insanlık tarihi boyunca görülmemiş bir dehşette olacak, insanlığın büyük bir bölümü hayatını kaybedecek ve bunun akabinde Yahudilere dünya hâkimiyetini verecek olan kurtarıcı zuhur edecektir.[287]

Eserde konu edilen bir diğer alâmet ise şudur: "Yahudiler, mesîhin yeni mâbed inşa edilmeden zuhur etmeyeceğine inanmaktadırlar. Bu sebeple Mescid-i Aksâ'yı yıkıp yerine kendi mâbedlerini yapmak için büyük bir çaba göstermektedirler." Müellif, Yahudilerin bunu gerçekleştirmek üzere birçok bağış ve destek kampanyası düzenlediklerini ifade etmekte, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki milyonlarca Hristiyan'dan para topladıklarını dile getirmektedir.[288] Bu alâmetlerin yanı sıra eserde, Yahudilerin mesîhi karşılamak için hazırlık içinde oldukları da zikredilmekte, Yahudilerin mesîhi insanların aklında mümkün kılabilmek ve normalleştirmek için

[287] Bârr, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd,* ss. 123-24.

[288] Bârr, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd,* s. 128. Konu hakkında yapılan incelemeler neticesinde Yahudilerin bu hususta görüş farklılıklarının bulunduğu göze çarpmaktadır. Anadolu Ajansı'nın 2021 yılında Kudüs'te İsrailli Yahudiler ile gerçekleştirmiş olduğu röportajda kendilerine yöneltilen "Mescid-i Aksâ'yı yıkmak istiyor musunuz?" sorusuna vermiş oldukları cevaplar yukarıdaki cümleye delil teşkil etmektedir. Nitekim röportaja katılanlardan biri olan Raziella Harpaz isimli İsrailli kadın aktivist, Yahudilerin böyle bir çaba içerisinde olmadıklarını zira Mescid-i Aksâ'nın Tanrı tarafından yıkılacağını ve Tanrı'nın kendilerine üçüncü tapınağı indireceğini dile getirmektedir. Üniversite öğrencisi olan Nina Shelanski ise Mescid-i Aksâ'nın bütün kontrolünün Yahudilerde olması gerektiğine inanmadığını, İsraillilerin birçoğunun hâli hazırdaki durumdan memnun olduğunu ve yalnızca aşırı dindar kesimlerden bazı grupların bu tarz emelleri olduğunu ifade etmektedir. Ravay Moyal Mikhael isimli bir haham da kendisine yöneltilen bu soru karşında böyle bir düşünceyi desteklemediğini, İsraillilerin bu tarz bir amacının olmadığını söylemektedir. Yeşiva olarak adlandırılan Yahudilere ait bir din okulunda öğrencilik yapan Moti Khouyzag ise Yahudi halkının bu hususta hiçbir çaba içerisinde olmadığını çünkü Mescid-i Aksâ yerine inşa edilecek tapınağın, içinde mesîhle beraber geleceğine inandıklarını belirtmekte bundan dolayı Mescid-i Aksâ'yı yıkmalarının yahut kapatmalarının söz konusu olmayacağını ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Turgut Alp Boyraz, "İsrailli Yahudilere sorduk: Mescid-i Aksâ'yı yıkmak istiyor musunuz?", *AA,* 02.03.2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilli-yahudilere-sorduk-mescid-i-aksayi-yikmak-istiyor-musunuz/2161676# (10.03.2022)

iletişim araçlarını ve sanatı vasıta olarak kullandıkları, bu hususta irşad faaliyetleri gerçekleştirdikleri belirtilmektedir.[289]

Müellifin eserindeki görüşlerine ana hatlarıyla bakıldığında kendisinin, Yahudiler ile deccâl arasında doğrudan bir ilişki kurduğu görülmektedir. Yahudilerin beklediği mesîhin aslında deccâl olduğunu söyleyen yazar, Talmud'da mesîh ile ilgili bazı hususlar ile modern dönemdeki olaylar arasında alaka kurmakta ve Yahudileri deccâlin zuhurunu gerçekleştirmeyi çabalamakla itham etmektedir.

III.1.6. Saîd Eyyûb – *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân*

Saîd Eyyûb (1944-1997), Mısırlı mütefekkir ve yazardır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatını takip eden dönem ve fiten hadisleri hakkında yapmış olduğu araştırmalar ve kaleme aldığı eserler ile İslâm dünyasında meşhur olmuştur.[290] *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân* adlı eser de yazarın dinlerdeki deccâl mefhumunu ele alıp incelediği kapsamlı çalışmasıdır. Eserde Hristiyanlık ve Yahudilik'te deccâl anlayışı detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bununla birlikte deccâl ile ilgili rivayetler de eserde zikredilmiş ve tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır.

Saîd Eyyûb'un nezdinde deccâl, yeryüzünde şerrin yayılmasına sebep olanları temsil etmektedir. Bu görüşüne rağmen deccâli bir sembol olarak kabul edenler arasında değil de deccâli Yahudiler ile ilişkilendirenler başlığı altında ele alınmıştır. Bunun temel sebebi, Eyyûb'un Yahudileri ve siyonizmi –fitnesini yayma hususunda– deccâlin en büyük yardakçısı telakki etmesidir. Eserin muhtelif birçok yerinde Yahudilerin, masonların ve siyonizmin deccâlin yardımcıları olduğu vurgulanmaktadır.[291] Bununla birlikte yazar, Yahudilere ve masonlara destek sağladığını iddia ettiği Amerika, İngiltere ve Avrupa'nın güçlü devletlerinin isimlerini de eserinde zikretmektedir.[292] Saîd Eyyûb, Yahudi asıllı bazı yazar, bilim adamı ve düşünürlerin de deccâlin fitnesinin yayılmasında

---

[289] Müellif bu hususta şahit olduğu bazı anılarını anlatmaktadır. "Yetmişli yıllarda radyoda İngilizce bir şarkı duydum. Şarkıda «O, Jesus Come» denilmekteydi. İlginç olan ise Müslüman bir Arap ülkesinde İngilizce yayın yapan bir radyoda bu şarkı Müslüman Araplar tarafından istek parça olarak çaldırılıyordu. Yaşamış olduğum bir diğer olay ise 1971 yılında İngiltere'nin Hyde Park isimli bahçesinde tallit giymiş iki Yahudi görmemdi. Bu adamlardan bir tanesi çevredeki insanlara Ahd-i Atîk'te bahsedilen mesîhin zuhurunun yakın olduğunu anlatıyordu." Bârr, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd*, ss. 127-28.

[290] "Nebze an hayâti'l müstebsiri'l Mısrıyyi'l-merhûmi'l-meğfûr lehû Saîd Eyyûb", *Merkezü'l Müstebsirîn*, 8 Mart 2018, http://al-mostabserin.com/arabic/4783 (06.01.2022)

[291] Eyyûb, *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân*, ss. 44, 46, 50, 52, 58, 62, 73, 76, 78, 81, 275, 587.

[292] Eyyûb, *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân*, ss. 73, 78, 83, 575, 585.

rol üstlendiğini söylemektedir. Ona göre; K. Marx (ö. 1883), S. Freud (ö. 1939), E. Durkheim (ö. 1917), J. P. Sartre (ö. 1980), A. Einstein (ö. 1955), Voltaire (ö. 1778), Denis Diderot (ö. 1784), J. J. Rousseau (ö. 1778), A. Comte (ö. 1857) gibi Yahudi asıllı kişiler deccâlin yardakçılarıdır.[293] Müellif, mezkûr kişilerin asıl hedefinin ve düsturunun – gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler ve ortaya koydukları fikrî akımlar ile– insanları Allah'ın yolundan uzaklaştırmak, onları şirke sürüklemek ve Allah'ın dininden başka bir din üzerinde kılmak olduğunu iddia etmiştir.[294]

III.1.7. Mansûr Abdülhakîm – *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)*

Mansûr Abdülhakîm (1955-), Mısırlı avukat, tarihçi ve yazardır. 1978 yılında Kahire'de bulunan Ayn Şems Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan yazar, avukatlığın yanı sıra Arap dünyasının muhtelif gazete ve dergilerinde yazılar da yazmıştır. Kendisinin yayınlanmış birçok makalesi, araştırması ve farklı TV kanallarında gerçekleştirdiği röportajları bulunmaktadır. Müellifin İslâm ve dinler tarihi, Arap edebiyatı, cin ve sihir dünyası, gayb âlemi gibi farklı alanlarda neşrettiği iki yüze yakın eseri bulunmaktadır. Kaleme aldığı kitaplardan bazıları İngilizce, Malayca, Kürtçe ve Endonezyaca'ya çevrilmiştir. *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)* de müellifin neşretmiş olduğu on yedi ciltten oluşan *Gizli Dünya Hükümeti* serisinin yedinci kitabıdır. Serinin genelinde ve mezkûr eserde, masonlardan ve onlar ile ilgili muhtemel teorilerden bahsedilmektedir.[295]

Müellifin bahsi geçen eserine genel bir çerçeveden bakıldığında kendisinin deccâl ile dünyayı yöneten gizli bir mason örgütü arasında ilişki kurduğu görülmektedir. Bu örgüt müellifin nazarında deccâle hizmet eden, insanları fitne ve kaosa sürükleyen, kendi emellerini gerçekleştirmek için her şeyi mubah sayan ve dünyanın muhtelif ülkelerinde büyük nüfuza sahip olan bir topluluktur. Yazarın bu bağlamda ele aldığı ilk husus Amerika kıtasının keşfi ve ABD'nin kurulmasıdır. Ona göre Amerika kıtasının keşfi, dünyaya hâkim olma amacıyla deccâlin yardımcıları tarafından gerçekleşmiştir. Amerika kıtasını keşfeden Kristof Kolomb'un (ö. 1506) bir mason kardeşliğine üye olduğunu ifade eden yazar, Amerika kıtasını keşfetmek için yola çıkan Vasco da Gama'nın da (ö. 1524),

---

293 Eyyûb, *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân*, s. 150.
294 Eyyûb, *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân*, s. 152.
295 "Mansûr Abdülhakîm", *Abjjad*, https://www.abjjad.com/author/6803031/منصور-عبد-الحكيم (14.03.2022)

Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesinden sonra masonluğunu duyurduğunu, dönemin meşhur mason şahsiyetlerinin de bu keşiflere siyasî ve malî destek sağladığını iddia etmektedir.[296]

Eserde ortaya atılan iddialardan bir diğeri deccâlist anlayışa sahip masonlardan oluşan bu örgütün, yeni kurulan devletin, yani ABD'nin, ekonomisine hâkim olduğu yönündeki görüştür. Abdülhakîm'e göre bahsi geçen gizli örgütün Amerikan ekonomisini yönetmeye çalışmasının temel gayesi bütün dünyayı globalleştirme ve yeryüzüne hâkim olma isteğidir.[297] Örgütün ileri gelen zenginleri, ekonomik güçleri ve nüfuzları sayesinde Amerikan siyasetini ve medyasını yönetmekte, emellerini gerçekleştirmek için Amerika'yı bir paravan olarak kullanmaktadır.[298] Aynı şekilde deccâle bağlı bu mason örgütün Amerika'yı gizli bir şekilde yönetiyor olmasının doğal bir sonucu olarak Amerika, kendi çıkarlarını İsrail Devleti uğruna feda etmekte, Yahudilerin menfaatlerini kendilerininkinden öncelikli kabul etmektedir.[299] Yukarıda zikredilen hususların yanında eserde, masonlardan oluşan bu gizli örgüte bağlı olduğu iddia edilen dünyaca ünlü siyasetçiler, fikir adamları ve yazarların kimler olduğu açıklanmaktadır. *Sherlock Holmes* serisinin yazarı Arthur Conan Doyle (ö. 1930), Amerikan Milli Marşının bestecisi John Stafford Smith (ö. 1836), ABD'nin yirmi yedinci başkanı olan William Howard Taft (ö. 1930), Amerika'nın kurucu babalarından olan Benjamin Franklin (ö. 1790), İngiltere'nin eski başkanı Winston Churchill (ö. 1965), ABD'nin yirmi altıncı başkanı Theodore Roosevelt (ö. 1919) ve sosyalizmin kurucu Karl Marx eserde zikredilen isimler arasındadır.[300]

Hülasa yazarın eserindeki iddialar incelendiğinde kendisinin Yahudiler ile deccâl arasında bir alaka kurduğu göze çarpmaktadır. Ona göre, dünyaya hükmetmeye çalışan ve çıkarlarını korumak için her türlü çabayı gösteren gizli mason örgütü, düsturları ve gerçekleştirdikleri faaliyetler bakımından deccâlin hizmetkârıdır. Müellifin ortaya attığı iddiaların bazılarının doğru olma ihtimali olsa bile eserin ilmî bir kaygı taşımaması ve iddiaların teoriden öteye gidememesi göz önüne alındığında eserde anlatılanları,

[296] Abdülhakîm, *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)*, c. 7, ss. 99-109.
[297] Abdülhakîm, *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)*, c. 7, ss. 113-23.
[298] İlgili bölümde kamuoyunda bilinen Rockefeller ve Rothschild ailelerinin isimleri zikredilmektedir. Abdülhakîm, *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)*, c. 7, ss. 123-29.
[299] Abdülhakîm, *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)*, c. 7, ss. 221-22.
[300] Abdülhakîm, *Hukûmetü'l-'âlemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd-deccâl)*, c. 7, ss. 236-40.

doğruluğu kanıtlanmış bilgiler olarak görmek yerine yazarın şahsî yorumları ve görüşleri şeklinde ele almak daha isabetli bir tutumdur.

III.1.8. Muhammed Îsâ Dâvûd – *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*

Muhammed Îsâ Dâvûd (1957-), Mısırlı gazeteci ve yazardır. Beş yaşındayken ailesi ile Kahire'ye taşınan yazar, ilkokuldan üniversiteye kadar bütün eğitim merhalelerini burada tamamlamıştır. Kariyeri boyunca *al-Ahbâr* gibi gazetelerde gazetecilik yapmış, farklı medya platformlarında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Din, dil, edebiyat ve sosyoloji gibi alanlarda yazmış olduğu, muhtelif gazete ve dergilerde yayınlanan yüzlerce makalesi ve araştırması bulunmaktadır. Müellifin ayrıca telif ettiği altmışa yakın kitabı vardır.[301] *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda* da yazarın, Müslüman toplumu deccâlin zuhurunun yaklaştığına ve emârelerinin gözüktüğüne dair uyarmak için kaleme aldığı eseridir.[302]

Müellif, eserin ilk bölümünde "Mesîh-i Deccâl Kimdir?" başlığı altında deccâl tanımında bulunmakta, deccâlin mücerred (soyut) olmadığını, etten ve kemikten oluşan bir insan olduğunu ifade etmektedir. Yazar, deccâl tanımının akabinde deccâlin Yahudi soyundan geldiğini iddia etmekte, deccâl ve Yahudiler arasında bağlantı kuran, deccâl hakkında kaleme aldığı eserler ile meşhur olan Saîd Eyyûb'un bazı görüşlerini eserinde iktibas etmektedir.[303] Eserin muhtelif yerlerinde de Yahudilerin ve masonların deccâl hizmetine çalıştığı vurgulanmakta, siyonizmin yeryüzünde deccâlin fitnesini yaymaya çalıştığı zikredilmektedir. [304]

---

[301] "Muhammed Îsâ Dâvûd", *Wikipedia,* https://ar.wikipedia.org/wiki/محمد_عيسى_داود (10.01.2022)

[302] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* s. 8.

[303] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* ss. 14-16. Müellif, eserin ilerleyen sayfalarında deccâlin miladî XVII. yüzyılda doğduğunu iddia etmekte, yaşlı olmasına rağmen bir genç gibi gücü kuvveti bulunduğu söylemektedir. Ayrıca deccâlin zuhur ettiği zaman elli altmış yaşlarında göstereceğini ifade etmektedir. Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* s. 20.

[304] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 100, 105, 126. Eserin yüzüncü sayfasında Rus yazar Sergei Nilus'un (ö. 1929) kaleme almış olduğu *Protocols of the Elders Zion (Siyon Liderlerinin Protokolleri)* adlı eserden bahsedilmektedir. Eser, modern dönemde Yahudi karşıtı yayınların başlıcalarından biridir. Kitapta, Yahudiler yeryüzündeki kötülüklerin suçlusu olarak lanse edilmektedir. Yazar da bu kitabın Yahudilerin deccâl vasıtasıyla dünyaya hükmetmeye çalışacaklarının esas delillerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. "Siyon Liderlerinin Protokolleri", *Holokost Ansıklopedısı,* https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/protocols-of-the-elders-of-zion (10.01.2022)

Yazarın, eserde dikkat çekici iddialarından bir diğeri, deccâlin Bermuda Şeytan Üçgeni[305] yahut Formosa adalarında[306] bulunabileceğini söylemesidir. Bunun yanı sıra UFO'ların da var olduğunu iddia eden[307] yazar bunların birçoğunun deccâlin hükmü altında olduğunu ifade etmektedir.[308] Dâvûd, deccâl hakkındaki görüşlerini zikrettikten sonra deccâlin zuhurunun yakın olduğunu ifade etmekte ve Müslümanları buna karşı uyarmaktadır. Müellif, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen bazı hadisleri deccâlin zuhuru ile ilişkilendirmiş ve birtakım alâmetlerin ortaya çıkmasının deccâlin zuhurunun yaklaştığına delâlet ettiğini dile getirmiştir.[309] Eserde yazarın zikrettiği alâmetler şunlardır:

1. Deccâlin unutulması: Dâvûd, Müttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* adlı eserinde deccâlin insanların zihinlerinde unutulmadan ortaya çıkmayacağını bahseden hadisi[310] iktibas etmektedir. Müellif, bu hadise işarette bulunarak deccâlin günümüz insanları tarafından unutulduğunu dile getirmekte, bunun da deccâlin zuhurunun yaklaştığının bir alâmeti olduğunu söylemektedir.[311]

2. Yeryüzünde fesadın ve bozgunculuğun yayılması, insanlığın dini yaşantıdan uzaklaşması: Eserde, deccâlin zuhuruna yakın, insanlardaki ahlakî çöküşün bahsedildiği

[305] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* s. 47.

[306] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* s. 89.

[307] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, s. 71. UFO'ların var olduğunu iddia eden yazar, bu görüşünü güçlendirmek için bazı argümanlar sunmaktadır. Eserde, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı Jimmy Carter'ın, UFO'ların görüldüğüne ve teyit edildiğine dair açıklamasına yer verilmiştir. Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* s. 79.

[308] Dâvûd'a göre deccâl, zeki ve kurnaz bir hırsızdır. Bu teknolojiyi elde etmek için bilim adamlarını kaçırmış ve onların fikirlerini çalmıştır. Bilim adamlarını korkutarak onları boyunduruğu altına almıştır. Öyle ki onun elindeki imkânlar günümüz teknolojisinin katbekat üzerindedir. Yazar, bu imkânların "Su ve Uzay Teknolojisi" olarak isimlendirilebileceğini ifade etmektedir. *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, s. 97.

[309] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 141-43.

[310] "Deccâl insanların zihinlerinde unutulmadan ortaya çıkmayacaktır. Öyle ki deccâl minberler de dahi zikredilmeyecektir." Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Savfât el-Sakkâ, Bekrî el-Hayânî, 5. bs., Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1981, c. 14, s. 323. (Hadis No: 38817)

[311] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 143-44. İlgili bölümde iktibas edilen diğer rivayetler: Tirmizî "Tefsir" 7; İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim,* c. 1, s. 26.

hadisler[312] zikredilmektedir. Müellif, günümüzde bu çöküşün fazlasıyla gerçekleştiğini belirtmektedir.[313]

3. Kuyruklu Yıldızın Görülmesi: Yazar, Nuaym b. Hammâd'dan rivayet edilen bir hadisle, 1986 yılında görülen Halley kuyruklu yıldızı arasında alaka kurmuş, bu yıldızın gözükmesinin deccâlin zuhurunun yaklaştığına delil teşkil ettiğini ifade etmiştir. Eserde Halley kuyruklu yıldızı hakkında bilgiler verilmektedir. İsminin gök bilimci Edmond Halley'in (ö. 1742) soyadından geldiği ve her yetmiş altı yılda bir dünyanın yakınından geçtiği zikredilmektedir. Müellif, bu genel geçer bilgileri aktarmanın yanı sıra bu yıldızın Batılılar tarafından uğursuz sayıldığını, zira onların bu yıldızı 1456[314] yılında Müslümanlar tarafından alınan Konstantiniyye ile ilişkilendirdiklerini belirtmekte ve Batının bu yıldızı gözlemlemek için büyük bir çaba harcadığını ifade etmektedir.[315]

4. Taberiye Gölü'nün Kuruması: Deccâlle ilgili meşhur "Cessâse" hadisinde, Temîm'in adaya gittiğinde karşılaştığı Cessâse adlı varlığın, adaya gelenlere sorduğu sorulardan birisi de Taberiye Gölü'nün kuruyup kurumadığı sorusudur. Yazar, günümüzde Taberiye Gölü'nün yavaş yavaş kuruduğuna ve sularının çekildiğine işaret ederek bu durumun deccâlin zuhur etmesinin yaklaştığına delâlet eden alâmetlerden biri olduğunu iddia etmektedir. Müellif ayrıca bu gölün kurumasının sebebinin siyonistler olduğunu zikretmektedir. Zira bu göl İsrail'in kontrolünde ve istifadesindedir.[316]

5. Filistin'de İntifada hareketinin başlaması: Müellif, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen ve Ebû Ümâme'den (ö. 86/705) rivayet olunan bir hadiste[317],

---

312 *Müsned,* XXI, 23; Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, c. 14, s. 231. (Hadis No: 38518-19)

313 Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* ss. 145-47.

314 Eserde dikkat çekici hususlardan birisi de İstanbul'un fethinin 1453 yerine 1456 olarak belirtilmesidir. Yazarın, İstanbul'un fethi ile Belgrad Kuşatmasının tarihini karıştırmış olması kuvvetle muhtemeldir.

315 Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* s. 148. Yazar, Batılıların bu yıldızı uğursuz görmesinin sebebini eserinde açıklamamaktadır. Ancak bazı kaynaklarda bu yıldızın Osmanlı'nın 1456 yılında Belgrad'ı kuşattığı veya İstanbul'un fethine yakın bir zamanda ortaya çıktığı, bu sebeple Hristiyanlar tarafından uğursuz kabul edildiği ve dönemin Papası III. Callixtus (ö. 1458) tarafından aforoz edildiği anlatılmaktadır. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. William F. Rigge, "An Historical Examination of the Connection of Calixtus III with Halley's Comet", *Popular Astronomy*, sy. 18 (1910), ss. 214-19.

316 Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda,* ss. 148-49.

317 "Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: Ümmetimden bir grup, din üzere galip olmaya devam eder. Düşmanlarına karşı muzafferdirler. Muhaliflere de onlara bir zarar veremezler. Ancak onların başına bazı sıkıntılar gelir. İşte onlar o hâldeyken Allah'ın emri gelir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunları söyledikten sonra sahâbeler «o grup neredir» diye sorduklarında Resûlullah (s.a.v.); «Beytülmakdis ve çevresinde» diye cevap verdi." *Müsned,* XXXVI, 657.

Filistin'de İsrail'e karşı bir başkaldırı olan İntifada hareketinden bahsedildiğini iddia etmiş, bu hareketin başlamasının kıyametin ve deccâlin zuhurunun yaklaştığına delâlet ettiğini dile getirmiştir.[318]

6. Irak-İran Savaşı: Yazar, *Sahîhayn* da geçen bir hadisin[319] 1980 yılında cereyan eden, Arap dünyasında Birinci Körfez Savaşı olarak da bilinen Irak-İran savaşına işaret ettiğini iddia etmiş, bu savaşın deccâlin zuhurunun yakın olduğunu gösteren emârelerden biri olduğunu dile getirmiştir. Zira her iki tarafın da Müslüman olduğu ve birçok kişinin hayatını kaybettiği bu savaş, müellife göre hadiste anlatılan savaşla örtüşmektedir.[320]

7. Melâhim (Kargaşa) dönemi (Irak'ın Kuveyt'i işgali): Yazar, Taberânî'nin (ö. 360/971) eserinde geçen ve Ebû Zer el-Gıfârî tarafından rivayet edilen bir hadis[321] ile 1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi arasında bir ilişki kurmuş, bu savaşın deccâlin zuhuruna bir alâmet olduğunu iddia etmiştir.[322]

8. Yahudilerin Filistin'de toplanması: Müellif, 1948 yılından itibaren aşamalı olarak Yahudilerin Filistin topraklarına yerleştiğine ve zamanla bu beldelere göç edip toplanmalarına vurgu yapmaktadır. Yazara göre Yahudilerin Filistin'de toplanıyor olmaları âhir zamanın ve deccâlin zuhurunun yakın olduğuna işarettir.[323]

9. Ekonomik krizin, açlığın ve yoksulluğun yaygınlaşması: Yazar, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen ve deccâlin zuhurundan evvel ortaya çıkacak kuraklıktan bahseden bir hadisi[324], modern çağdaki fakirlik ve ekonomik buhranlar ile bağdaştırmıştır. Müellif,

---

318 Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 149-50.

319 "Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün şöyle dedi: Müslümanlardan iki büyük taife savaşmadıkça kıyamet kopmaz. Onların arasında büyük bir savaş olacaktır. Ancak iki tarafında davaları birdir. Öyle ki bu savaştan sonra otuza yakın deccâl ortaya çıkacak ve her biri «Ben Allah'ın resûlüyüm» diyecektir. Bu gerçekleştikten sonra yeryüzünde ilim azalacak, depremler çoğalacak, fitne yayılacak, kıyamet vakti yaklaşacak ve kargaşa artacaktır." Buhârî, "Fiten", 23; Müslim, "Fiten" 17.

320 Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 150-51.

321 "Benî Ümeyye'den bir adam Mısır'a sultan olacak, daha sonra ona galebe çalınacak ve kendisinden saltanat alınacaktır. Akabinde o Rum diyarına (müellife göre Rum ile kastedilen Amerika ve Avrupadır) kaçacak ve onları İslâm ehlinin üzerine getirecektir. Bu da melhamelerin ilki olacaktır." Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. İvâzullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415, c. 8, s. 110. (Hadis No: 8121)

322 Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 151-52.

323 Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 152-54.

324 "Ebû Ümâme'den rivayet olunur ki Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün şöyle dedi: Deccâl çıkmadan evvel şiddetli üç yıl bulunur. O yıllarda insanların başına büyük bir açlık gelecektir…" Hadisin tam metni için bkz. İbn Mâce, "Fiten" 33.

günümüzde yeryüzünde artan ekonomik krizlerin ve açlık probleminin, deccâlin zuhuruna delâlet ettiğini ifade etmiştir.[325]

III.1.9. Hişâm Kemâl Abdülhamîd – *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*

Hişâm Kemâl Abdülhamîd (1962-), Mısırlı araştırmacı ve yazardır. Mısır'ın Gize şehrinde doğan müellif, 1984 yılında Kahire Üniversitesi Ticaret Fakültesi Muhasebe Bölümü'nden mezun olmuştur. 1992 yılında yazarlığa başlayan Abdülhamîd, 1997 yılında ilk kitabını kaleme almıştır. Eserlerinin ve araştırmalarının ekseriyeti fiten bahisleri, kehanetler, siyonizm ve Yahudilik hakkında olan yazar, günümüzde kendi web sayfası üzerinden fikirlerini ve yapmış olduğu araştırmalarını okuyucuları ile paylaşmaktadır. *Helâkü ve dimârü Amerîka el-müntazar* (*Amerika'nın Beklenen Yıkımı), Esrâru sûreti'l-Kehf (Kehf Sûresi'nin Sırları)* ve *11 Sebtember sınâ'atün Amerikiyyetün (11 Eylül Amerikan Ürünüdür)* gibi kitaplar yazarın kaleme almış olduğu eserlerden bazılarıdır.[326] *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl* de Abdülhamîd'in deccâl hakkında kaleme aldığı monografik bir eserdir.

Mezkûr eserin dış kapağında bulunan "Siyonizm ve şeytanın kulları Bermuda Şeytan Üçgeni'nde bulunan ve uçan dairesi olan deccâlin zuhuruna hazırlanıyor." ibaresi müellifin deccâl telakkisi hakkında bilgi vermekte, deccâli Yahudiler ile ilişkilendirdiğini açıkça göstermektedir. Eserin ilk bölümünde İslâm'daki deccâl anlayışı ile Tevrat ve İncil'deki deccâl mefhumu ana hatlarıyla anlatılmaktadır. Eserin birinci bölümünde dikkat çekici hususlardan birisi, müellifin deccâlin binlerce yıl önce doğduğunu ve İslâm'daki deccâl mefhumunun meşhur şahsiyeti İbn Sayyâd'ın deccâl olamayacağını iddia etmesidir. İbn Sayyâd'ın Medine'de doğmasının, ilerleyen yıllarda Müslüman olmasının, Ebû Saîd el-Hudrî'ye deccâl olmadığını kanıtlamaya çalışmasının ve Temîm ed-Dârî'nin "Cessâse" kıssasının onun deccâl olmadığına delil teşkil ettiğini ifade eden yazar, Yuhanna İncili'nde de deccâlin Hz. Îsâ (a.s.) zamanında var olduğunun anlatıldığını zikretmektedir.[327]

---

[325] Dâvûd, *İhzârü'l-mesîhi'd-deccâl yağzü'l-âlem min müselles Birmûda*, ss. 155-56.

[326] "Hişâm Kemâl Abdülhamîd", *el-İslâmü's-sahîh*, http://heshamkamal.3abber.com/content/links (07.02.2022)

[327] Müellif, Buhârî'nin Fâtıma bint Kays'tan nakledilen "Cessâse" rivayetini kitabında tahrîc etmediğini belirtmekle beraber bunun bir tercih meselesi olduğunu, kimi muhaddislerin eserlerinde İbn Sayyâd rivayetlerine, kimilerinin ise "Cessâse" kıssasına yer verdiğini ifade etmektedir. Hişâm Kemâl Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 45-48.

Eserin ikinci bölümünde Bermuda Şeytan Üçgeni ele alınmaktadır. Abdülhamîd, Bermuda Şeytan Üçgeni'nin sırlarla dolu olduğunu vurgulamakta, bu bölgenin deccâlin araştırma merkezi olduğunu ifade etmektedir.[328] Yazar, burada birçok gemi ve uçağın battığını, kazalardan sonra kimseye ulaşılamadığını, bölgeye yaklaşan pilotların sürekli sebebini bilmedikleri bir sis veya kara bulutla karşılaştıklarını ve günümüzde gelişmiş uyduların bile bölgenin iyi bir resmini çekemediğini belirtmekte, bu olayları deccâlin orada bulunmasıyla bağdaştırmaktadır.[329] Müellif, ikinci bölümün akabinde UFO'ların deccâl ile ilişkisi üzerinde durmaktadır. Eserde, UFO'lar hakkında bilgi verilmeden evvel deccâlin UFO'lar ile bağlantılı olduğunu iddia eden bazı yazarların isimleri zikredilmektedir.[330] Modern dünyada muhtelif birçok beldede UFO'ların görüldüğünü belirten Abdülhamîd, yakalanmış bazı UFO resimleriyle, UFO'larla gezen varlıkların temsili çizimlerini göstermekte, bunların varlığını okuyucuya kanıtlamaya çalışmaktadır.[331] İlerleyen sayfalarda ise UFO'lardaki varlıkların insan ve cin türünde olmadığını, deccâlin emrinde ve ordusunda bulunan şeytanlar olduğunu dile getirmektedir.[332]

Abdülhamîd'in eserinde ele aldığı diğer bir mesele de deccâlin ne zaman zuhur edeceğidir. O, deccâlin zuhurunun yakın olduğunu zira onun zuhurunun yaklaştığını gösteren birçok alâmetin gerçekleştiğini ifade etmektedir. Zikredilen alâmetler şunlardır:

1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatı
2. Deccâlin unutulması
3. İslâmî fetihler
4. Peygamberlik iddiasında bulunacak otuz deccâlin ortaya çıkması
5. Dinî yaşantının azalıp ilmin ortadan kalkması
6. Aldatıcı yıllar
7. Taberiye Gölü'nün kuruması

---

328 Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 60-62.
329 Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 65-70.
330 Bu bağlamda zikredilen müellifler: Abdülgaffâr el-Azîz (ö. 1998), Ömer Süleyman el-Eşkâr (ö. 2012), Muhammed Îsâ Davûd'dur. Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 79-82.
331 Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 87-90, 114, 128-39.
332 Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 162-63.

8. Yahudilerin Filistin'de toplanması

9. Müslümanların iki fırkaya ayrılması

10. Deccâl zuhur etmeden önce yeryüzünü saracak açlık

11. Müslümanlar ve Rumlar (Batı Devletleri) arasında ateşkes yapılması[333]

Deccâl ile Yahudiler arasındaki ilişki eserin sekizinci bölümünde ele alınmaktadır. Yahudilerin deccâlin tâbileri olduğunu ifade eden Abdülhamîd, onların yeryüzünde dinleri ortadan kaldıracak, savaş ve fesadı yaygınlaştıracak mesîhin –aslen deccâlin– zuhuruna hazırlık yaptıklarını iddia etmekte ve bu hususta gerçekleştirdikleri çalışmalardan bahsetmektedir. Yazar, Yahudilerin bu çerçevede gerçekleştirdikleri en büyük planın I. ve II. Dünya Savaşı olduğunu, bu savaşların siyonizm etkisiyle başladığını dile getirmektedir. Müellif, I. Dünya Savaşı ile Çarlık Rusya'nın yıkıldığını ve dinlere karşı olan komünist anlayışın yaygınlaşmaya başladığını, II. Dünya Savaşı ile de siyonizmin siyasî gücünün arttığını böylece Filistin'de İsrail Devleti'nin kurulduğunu ifade etmektedir.[334] Abdülhamîd, Yahudilerin yeryüzüne hâkim olmak için yapmış olduğu faaliyetleri anlatmak ve ortaya koyduğu iddialarını güçlendirmek için *Protocols of the Elders Zion (Siyon Liderlerinin Protokolleri)* kitabından bazı pasajlar da iktibas etmiştir.[335] Eserde ayrıca Yahudilerin Mescid-i Aksâ'yı yıkıp yerine deccâle itaat etmek için bir mâbed inşa etme emelleri taşıdığı belirtilmekte, eserin ilerleyen sayfalarında Yahudilerin yeni bir mâbed inşa etme çabalarından bahseden muhtelif kişi, dergi ve kuruluşların ifadelerine de yer verilmektedir.[336] Yazarın dikkat çekici iddialarından bir diğeri ise satanizmin Yahudi menşeli bir inanç olduğudur. Satanizmin Müslüman gençlerin din mefhumunu yıkmak için siyonistler tarafından üretildiğini iddia eden

[333] Zikredilen alâmetlerin tamamına yakını çalışmada Muhammed Îsâ Dâvûd'un eserinde ayrıntılı olarak ele alındığı ve iki yazar da neredeyse aynı argümanları kullandığı için mevcut alâmetler başlıklar hâlinde verilmiş detaya tekrar girilmemiştir. Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 205-16. Eserde mezkûr alâmetlerin yanı sıra on sekiz tane küçük alâmet zikredilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 200-205.

[334] Abdülhamîd'in, deccâlî Yahudilerin beklediği mesîh olarak telakki etmesi bakımından Muhammed Alî el-Bârr ile aynı görüşü paylaştığı söylenebilir. Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 226-30.

[335] Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 232-36, 245-54.

[336] Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 259-67.

müellif, siyonizmin, gençleri bu batağa sürüklemede rock ve metal müziğini kullandığını dile getirmektedir.[337]

Abdülhamîd, eserin dokuzuncu bölümünde deccâlin siyonistlerin lideri olduğunu, siyonizmin Birleşmiş Milletleri (BM) ve dünyadaki büyük devletleri hâkimiyeti altına aldığını anlatmaktadır. Yazar, Arthur Cherep Spiriodovich'in (ö. 1926), *The Secret World Government (Gizli Dünya Hükümeti)* ile William Guy Car'ın (ö. 1956) *Pawns in the Game (Satrançtaki Piyonlar/Oyundaki Taşlar)* isimli kitaplarında dünyanın gizli bir Yahudi heyet tarafından yönetildiğinden bahsettiklerini dile getirmekte, kendisi de bu görüşü kabul etmektedir. Bu örgütün "İlluminati" adıyla bilindiğini, XXI. yüzyılda üç yüz Yahudi üyesinin bulunduğunu, eski zamanlardan beri dünyayı yönetmek için adımlar attığını ve deccâlin gelişini insanlara kabul ettirmek için hazırlıklarda bulunduğunu ifade eden müellif, dünyanın muhtelif ülkelerindeki birçok büyük şirket ve bankanın onların elinde olduğunu ve bu örgütün malî güç ile hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştığını söylemektedir.[338] Amerikan dolarının üstündeki tek göz ve piramidin bu örgütün sembolü ve güçlerinin göstergesi olduğunu söyleyen müellif, eserinde bu sembolün mahiyetini açıklamaktadır.[339] Bölümün son kısmında ise spor müsabakalarının, uyuşturucunun, sinema filmlerinin ve kitle iletişim araçlarının yeni nesilleri ahlakî açıdan zehirlemek ve emellerini gerçekleştirmek için siyonistlerin kullandığı en etkili yöntemler olduğu zikredilmektedir. Abdülhamîd, spor müsabakaları hasebiyle insanların –tuttukları takımlardan dolayı– birbirlerine nefret duygusu beslediğine, sinema ve çizgi filmler aracılığıyla siyonizmin kendi propagandasını yaptığına, gençleri uyuşturucu ve keyif verici maddelerle zehirlediğine ve yeryüzünde kaosun yaygınlaşıp deccâlin zuhuruna uygun bir ortam oluştuğuna vurgulamakta, bütün bu faaliyetlerin arkasında deccâle hizmet eden siyonistlerin bulunduğunu iddia etmektedir.[340]

Hülasa eserin genel ekseriyetine bakıldığında Abdülhamîd, dünyadaki kötülüklerin arkasında Yahudilerin parmağı olduğunu, siyonizmin deccâli mesîh telakki ettiğini ifade etmekte ve "İlluminati" ile siyonizm arasında ilişki kurmaktadır. Ne var ki müellifin görüşlerini desteklemek için kullandığı argümanların birçoğu ilmî kaygı ve değerden

[337] Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, s. 274.
[338] Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, s. 298.
[339] Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 315-16.
[340] Abdülhamîd, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, ss. 318-21.

uzak, komplo teorilerdir. Bu sebeple müellifin dile getirdiği görüşleri, kesinliği kanıtlanmış bilgiler yerine şahsî yorumlar olarak görmenin daha isabetli bir tutum olduğu ifade edilebilir.

III.2. Deccâli Sembol Kabul Edenler

III.2.1. Muhammed Abduh – *Tefsîrü'l-Menâr*

Muhammed Abduh (1849-1905), Mısırlı âlim, mütefekkir ve ıslahatçıdır. Çocukluğu ve eğitim hayatının ilk merhaleleri Tanta şehrinin yakınlarında geçen Abduh, ilerleyen yıllarda dinî ve pozitif ilimleri öğrenme gayesiyle Mısır'ın muhtelif şehirlerine yolculuklar gerçekleştirmiş, dönemin meşhur âlimlerinden birisi olan Cemâleddîn Efgânî'den ders almıştır. 1878 yılında Ezher Üniversitesi'nde hocalık yapmaya başlayan yazar, bunun yanı sıra muhtelif eğitim kurumlarında da ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Kelâmî mezhepler arasındaki, pratikte faydası olmayan ihtilaflar üzerinde durmanın yanlışlığını savunması, kavraması güç gaybî meseleleri entelektüel kişilerin te'vil etmesinin yanlış bir davranış olmadığını iddia etmesi, kutsiyet atfetmemek şartıyla resim ve heykel sanatlarının icrasının câiz olduğunu ifade etmesi ve modern kıyafetler giymenin Müslümanlar açısından bir sakıncasının olmadığını belirtmesi müellifin düşünce dünyasında ön plana çıkan hususlardan bazılarıdır. Abduh'un siyasî anlayışı ve ıslahatçı kimliğine de genel bir perspektiften bakıldığında kendisinin adalet ilkesine büyük bir önem atfettiği, toplum ile yöneticiler arasında uçurum olmasını doğru bulmadığı ve klasik eğitimin yenilenerek modern hayatın ihtiyaçlarını karşılayan bir eğitim formatına geçilmesini savunduğu görülmektedir. Yazar, gelişmiş İslâm toplumunun inşası için Batı dünyası ile sıkı bir ilişki kurulmasını elzem görmekte ancak Batının dine aykırı olan yönlerinden uzak durulması gerektiğini de vurgulamaktadır.[341]

Muhammed Abduh'un deccâl telakkisi, öğrencisi Reşîd Rızâ tarafından "Âl-i İmrân" sûresinin Hz. Îsâ'nın (a.s.) ref'inden bahseden, 5. âyetinin tefsirinde anlatılmaktadır. Reşîd Rızâ'nın belirttiğine göre Muhammed Abduh, Hz. Îsâ'nın (a.s.) Allah katına yükselmesinin ruhen gerçekleştiğine inanmaktadır. Nitekim Abduh'un nezdinde insanın aslını ruh oluşturmaktadır. Beden ise giydiği elbise mesabesindedir. Dolayısıyla niceliğinde değişiklik gerçekleşebilir. Zikredilen bu görüşünün akabinde

[341] M. Sait Özervarlı, "Muhammed Abduh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 482-85.

Abduh'un, Hz. Îsâ'nın (a.s.) ref'i ve nüzûlü hakkında vârit olan hadislere nasıl baktığı hususuna yer verilir. Ona göre bu hususta hadisler mütevâtir değil, âhâd seviyesindedir. Gaybî meseleler oldukları içinde itikadî meseleler arasında sayılmazlar. Zira bir meselenin itikada konu olabilmesi için yakînî bilgi ile sabit olması gerekir. Bununla birlikte gayb hakkındaki hadisler, hadislerin ekseriyetinde olduğu gibi mana yoluyla rivayet edilmiştir. Râviler, hadisleri anladıkları şekilde aktarmıştır. Abduh, deccâl hakkındaki rivayetleri de bu çerçevede değerlendirmekte, hadislerde bahsedilen deccâlin râviler tarafından anlaşılandan ibaret olduğunu dile getirmektedir. Ona göre deccâl, şeriatin kabulü ile ortadan kalkan hurafelerin, hilenin ve kötülüğün bir sembolüdür.[342]

III.2.2. Kâmil Miras – *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*

Kâmil Miras (1875-1957), Afyonkarahisar doğumlu âlim ve siyasetçidir. İlk eğitimini babasından alan müellif, ibtidâiye ve rüşdiyeyi memleketinde bitirdikten sonra ilâhiyat eğitimi almak üzere İstanbul'a gitmiş, 1903 yılında Dârülfünûn-ı Şâhâne'den mezun olmuştur. Miras, İstanbul'un muhtelif eğitim kurumlarında İslâm tarihi, fıkıh, kelâm ve mantık dersleri okutmuştur. Bunun yanı sıra siyasî bir kimliğe de sahip olan yazar, Cumhuriyet'in ilanından sonra Afyonkarahisar mebusluğu görevinde bulunmuş ancak ilmî faaliyetlerden de kopmamıştır. Nitekim vekilliği döneminde TBMM tarafından gerçekleştirilen tefsir ve tercüme çalışmalarına büyük katkılar sağlamıştır. Yazarın bu çalışmalar yanında fıkıh, hadis ve kelâm alanlarında neşrettiği eserleri de bulunmaktadır.[343] *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* de Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin bir muhtasarı olan *et-Tecrîdü's-Sârîh* adlı eserine Babanzâde Ahmed Nâim (ö. 1934) ile Kâmil Miras'ın yapmış oldukları on iki ciltten oluşan tercüme ve şerhtir. Türkçe bir hadis kitabı olmasını elzem gören TBMM, bunun için yukarıda geçen mezkûr eseri seçmiş, tercüme ve şerh görevini de Ahmed Nâim'e vermiştir. Nitekim eserin ilk iki cildi Ahmed Nâim tarafından yazılmıştır. Ancak Ahmed Nâim'in üçüncü cildi yazarken vefat etmesiyle bu görevi Kâmil Miras üstlenmiş, geri kalan kısımlar müellif tarafından ikmal edilmiştir.[344]

---

342 Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, c.3, ss. 260-61.

343 Nesimi Yazıcı, "Miras, Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 145-46.

344 Çalışmada kullanılan *Tecrîd-i Sarîh* tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığının 2019 yılında neşrettiği yeni baskı olup sekiz ciltten müteşekkildir. Eski baskılarda dördüncü ciltten on ikinci cilde kadar olan kısım

Kâmil Miras, deccâl hakkındaki görüşlerini Buhârî'nin *Sahîh*'inde "Benî İsrâil Kıssaları" babında geçen Huzeyfe b. Yemân rivayetinin[345] şerhi altında anlatmaktadır. Müellif, hadisin izahında deccâlin, hak ile bâtılı birbirine karıştıran kimse olduğunu ifade etmektedir. Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye* adlı eserinde âhir zamanda birçok deccâlin ortaya çıkacağını iddia ettiğini söyleyen Miras, insanlık tarihinde şahit olunan olayların bu iddiaya delil teşkil ettiğini, kendisinin de bu görüşe katıldığını zira yeryüzünde insanların düzenini ve huzurunu bozan sayısız deccâlin var olduğunu zikretmekte ve yukarıdaki hadiste bahis konusu olan deccâlin de –fitnesi bakımından– deccâllerin en büyüğü olacağını dile getirmektedir. Yazarın konu ile ilgili en dikkat çekici yorumu ise hadiste geçen su ve ateş hakkındaki te'vilidir. Müellif, deccâlin yanında bulunan bu su ve ateşin hakikat olmadığını, bunların cennet ve cehennemin remzi olduğunu ifade etmiştir. Onun nezdinde deccâl, cennet ve cehennemi temsil eden olağanüstü hâller ortaya koyacaktır. Allah Teâlâ bu fitne ile kullarını sınayacak, akabinde hakikati izhar, bâtılı ilga ederek deccâlin aczini ve fitnesini insanlara gösterecektir.[346]

Miras'ın ortaya koymuş olduğu fikirlerin genel bir değerlendirmesi yapıldığında kendisinin deccâli müşahhas bir şahıs görmekle beraber rivayetlerde deccâle atfedilen hâlleri somut bir gerçeklik olarak kabul etmediği, bunları temsilî birer anlatım olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Yazarın rivayette geçen ateş ve suyu, deccâlin insanları fitneye sürüklemek için elinde bulunan imkânlar olarak değerlendirdiğini söylemek de mümkündür.

III.2.3. Said Nursi – *Şuâlar, Lem'alar, Mektubat* ve *Sözler*

Said Nursi (1878-1960), Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşayan, Kürt asıllı İslâm âlimi ve yazardır. Bitlis'in Nurs köyünde dünyaya gelen Nursi, eğitim hayatına kendi

---

Kâmil Mîras'a aitken, yeni baskıda üçüncü cilt beş yüz yetmiş beşinci hadisten sekizinci cildin sonuna kadar olan kısım Kâmil Miras'a aittir. Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Hansu, "et-Tecrîdü's-Sarîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 251-52.

345 Huzeyfe b. Yemân'ın rivayet ettiğine göre: "Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini duydum: Deccâl ortaya çıktığı zaman yanında bir su ve ateş bulunacaktır. Ancak insanların ateş sandığı soğuk bir sudur. Soğuk su sandığı ise yakıcı bir ateştir. Sizden her kim deccâlin zuhuruna yetişirse, ateş suretinde görünen tarafta dursun." Buhârî, "Enbiyâ", 51.

346 Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim – Kâmil Miras, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019, c. 7, ss. 137-38. Miras, burada bahsedilen su ve ateşi, cennet ve cehennemin remzi görmesinin, Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayetin veçhiyle olduğunu ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Müslim, "Fiten", 109.

köyünde başlamış, ilerleyen yıllarda civar beldelerdeki medreselerde dinî tahsilini tamamlamıştır. XX. yüzyılın başlarında, Van Valisi olan Tahir Paşa (ö. 1913) ile tanışması ve yakınlık kurması vesilesiyle valiye ait olan zengin kütüphaneyi kullanma fırsatı bulmuş, burada okumuş olduğu fennî ilimler ile alakalı kitaplar, kendisinde medrese eğitiminin ıslah edilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Bu fikir çerçevesinde "Medresetüzzehra" ismini verdiği modern medreseler projesini dönemin padişahı II. Abdülhamid'e (ö. 1918) sunmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Ne var ki İstanbul'a geldiğinde birçok sıkıntı ile karşılaşmış, bu isteğini gerçekleştirememiştir. İlerleyen yıllarda bu hususta büyük bir çaba göstermesine rağmen muhtelif sebepler ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi neticesinde projesi tekrardan sekteye uğramıştır. Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra bazı öğrencileri ile doğudaki çeşitli cephelerde Ermeni ve Ruslarla savaşmıştır. Said Nursi, Bitlis'te girilen bir çatışmada yaralanmış, Ruslar tarafından esir alınarak Volga nehri yakınlarına hapsedilmek için götürülmüştür. İki yıllık bir esaret hayatının ardından buradan kaçarak 1918 yılında İstanbul'a dönmüştür. Esaretten kurtulduktan sonra yazmış olduğu yazılarda kendisinde zühd ve takvâ ile bir ömür sürme ve dünya hayatından uzlete çekilme isteği görülmektedir. Said Nursi bu olayı kendisi için bir milat saymış, hayatını eski Said ve yeni Said dönemi olarak ikiye ayırmıştır. Yeni Said döneminde kendini ilme ve topluma daha fazla adamış, maneviyatı ön planda tutan bir hâletiruhiyeye bürünmüştür. Şeyh Said İsyanı'nın patlak vermesiyle beraber 1925 yılında Burdur'a sürgün edilmiştir. Bu tarihten Demokrat Parti'nin başa geçtiği 1950 yılına kadar bütün hayatı sürgün, hapis ve mahkemelerde geçmiştir. *Risâle-i Nûr* isimli külliyatı da bu zamanlarda kaleme almıştır. Said Nursi'nin neşrettiği kitaplar incelendiğinde, Arapça olanlar hariç eserlerinin çoğunu *Risâle-i Nur* olarak isimlendirdiği külliyatta topladığı görülmektedir. *Şualar, Lem'alar, Mektubat* ve *Sözler* de bu külliyatın temelini teşkil eden ve Said Nursi'nin muhtelif dinî meselelerdeki görüşlerini içeren eserlerdir.[347]

Said Nursi'nin deccâl telakkisi ele alınmadan evvel kendisinin dindeki gaybî meselelere bakışının zikredilmesi konunun daha iyi anlaşılması için önemlidir. Onun nezdinde zarûrât-ı dîniyye kabilinden olmayan gayb hakkındaki bilgiler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) icmâlî olarak bildirilmiş, iman konusuna girmeyen bu hususları Resûlullah (s.a.v.)

[347] Alparslan Açıkgenç, "Said Nursi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2018, c. 35, ss. 565-70.

kendi anlatımı ve temsilleriyle sırr-ı teklifin hikmetine uygun bir biçimde tasvir etmiştir. Deccâl de Hz. Muhammed'e (s.a.v.) icmâlî olarak bildirilen meseleler arasındadır. Deccâl ve gayb hakkındaki rivayetlerin akıl ve gerçekle tenâkuz hâlinde bulunması da bundan dolayıdır. Zira avam, bu teşbihleri hakikat gibi kabul etmiştir.[348] Bu telakkinin yanı sıra ilgili rivayetlere râvilerin kendi yorumları da girmiştir. Deccâlin çıkacağı yer hakkındaki rivayetlerin neredeyse tamamına yakınında Şam ve Arabistan bölgesinin ön planda olması, bu görüşe delil teşkil etmektedir. Nitekim "Merkez-i hilafet, eski zamanlardan beri Irak, Şam ve Medine'de bulunduğundan; râviler kendi ictihadlarıyla daimî öyle kalacak gibi mana verip deccâlin zuhur edeceği yeri "merkez-i hükûmet-i İslâmiye" yakınlarında tasavvur etmişlerdir."[349] Lakin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayetlerde bulunan râvilerin hadisleri nakletmek suretiyle yapmış oldukları yorumlarda hata ihtimali bulunmaktadır.[350] Said Nursi yukarıda zikredilen görüşlerinin yanı sıra râvilerin deccâl ile ilgili rivayetlerde yapmış oldukları bir hataya da dikkat çekmiştir. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v.), aslen iki deccâlden bahsetmiştir. Bunlardan biri "Süfyan" olarak isimlendirilen, İslâm âleminde ortaya çıkarak insanları aldatacak İslâm deccâli, diğeri ise kâfirler üzerine zuhur edecek büyük deccâldir. Konuyla ilgili rivayetlerde bulunanlar bu iki deccâli birbiriyle karıştırmış ve hata etmişlerdir.[351] Süfyan yani İslâm deccâli, nefsî ve şeytanî birtakım desiseler ile şerîat-ı Muhammediyye'yi tahrip etmeye çalışacak, münafıkların başına geçecek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâletini reddedecek ve şiddetli bir kaosa sebebiyet verecektir.[352] Büyük deccâl ise Said Nursi nezdinde Hristiyan âleminde zuhur edecek tabiatçı ve materyalist felsefeden tevellüd eden Nemrûdî bir cereyandır. Kıyamete yakın bir zamanda materyalist felsefenin kendisine bahşetmiş olduğu güç ve kuvvet ile Allah'ı inkâr edecektir. Bu Nemrûdî cereyana kapılanlar bir padişahın hükmünü tanımayan vahşi bir adam gibi kendi nefislerine rubûbiyet yüklerler. Onların liderliğini yapacak en azgın kişide, yani deccâlde ise ispiritizma ve manyetizma nevinden olağanüstü hâller bulunacak, haddini aşarak ulûhiyyet iddia edecektir. Bu

348 Bediüzzaman Said Nursi, *Şuâlar*, İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007, ss. 564-65.

349 Said Nursi, *Şuâlar,* s. 571.

350 Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, ed. Adnan Kayıhan – İlhan Atılgan, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014, ss. 427-28.

351 Said Nursi, *Şuâlar,* s. 571.

352 Said Nursi, *Şuâlar,* s. 580. Müellif, İslâm deccâli olan Süfyan'ın mehdî tarafından öldürüleceğini ifade etmektedir. "Peygamberimizin âl-i beytinin nûrânî silsilesine bağlı, velayet ve kemal ehlinin başına geçecek Muhammed Mehdî isimli nûrâni bir zât ise o Süfyan'ın manevisi olan münafıklık cereyanını öldürüp dağıtacaktır." Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, ed. Adnan Kayıhan – İlhan Atılgan, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014, s. 72.

cereyanın revaç bulduğu bir dönemde ise Hz. Îsâ'nın (a.s.) manevî şahsiyeti yani gerçek Hristiyanlık zuhur edip, Allah'ın semasından nüzûl edecektir. Tahrif edilmiş olan günümüz Hristiyan akîdesi ise nâzil olan hakikat karşısında bünyesindeki bütün muharreflerden arınacak, İslâmî hakikatler ile uyumlu hâle gelecek, bir bakıma –manevî açıdan– Hristiyanlık İslâmiyet'e dönüşecektir.[353]

Said Nursi'nin eserlerindeki deccâl telakkisine genel bir çerçeveden bakıldığında kendisinin deccâli temsilî olarak kabul ettiği görülür. Muhtelif eserlerinde Rusya'da ortaya çıkan Bolşevizm ile deccâl arasında alaka kurması[354] ve Hristiyanlıktan uzaklaşan Avrupa medeniyeti hakkında "Deccâl gibi tek gözlü kör deha"[355] ifadesini kullanması da yukarıdaki yargıyı destekler mahiyettedir.

III.2.4. René Guénon – *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*

René Guénon (1886-1951), aslen Fransız ve Katolik olan, ilerleyen yıllarda Müslümanlığı kabul edip Abdülvâhid Yahya ismini alan mutasavvıf ve İslâm düşünürüdür. İslâm tasavvufu ile Hint ve Çin mistik öğretileri ve anlayışları hakkında yapmış olduğu araştırmalar ve modern dünya ile ilgili görüşleriyle meşhur olan yazar, modern Batı medeniyetini her yönüyle tenkit etmiştir. Müellifin nezdinde Doğu ve Batı arasındaki en büyük fark, Batı'nın geleneğini kaybetmiş olmasıdır. Zira Doğuda örf ve gelenekler, zâhir ve bâtınıyla tasavvuf vesilesiyle korunmuşken, Batıda geleneğin zâhirî yönü asgarî düzeyde kalmış, bâtın tarafı ise tamamen yok olmuştur. Nitekim Batı, Aydınlanma Çağı'yla birlikte maneviyatı yok sayan, maddeyi biricik gören ve dünyevî bilgi üzerine kurulu bir medeniyet inşa etmiş, ilâhî ilkelerden uzaklaşmıştır. Bundan dolayı Batı, medeniyetini ve insanlarını tamamen yitirme noktasına gelmiştir. Guénon, yapmış olduğu çalışmalar ve ortaya koyduğu görüşler ile modern dönemde birçok fikrî çevreyi ve düşünürü etkilemiştir. Müellifin ekseriyeti tasavvuf alanında ve medeniyetler

---

[353] Said Nursi, deccâli ortadan kaldıracak gücü Hz. Îsâ'nın (a.s.) manevî şahsiyeti olarak görmekle birlikte Hz. Îsâ'nın (a.s.) cismanî olarak da nüzûl edeceğini kabul etmektedir. "Ayrı ayrıyken dinsizlik cereyanına karşı mağlup olan Hristiyanlık ve İslâmiyet, birleşmeleri neticesinde dinsizliğe üstün gelip onu dağıtma yolunda olduğu sırada, göklerde beşerî cismiyle bulunan Îsâ'nın (a.s.) o hak dini cereyanının başına geçeceğini, Muhbir-i Sadık (s.a.v.) kudreti her şeye yeten Cenâb-ı Hakk'ın vaadine dayanarak haber vermiştir. Madem haber vermiş, o hâlde haktır." Said Nursi, *Mektubat,* ss. 72-73.

[354] Said Nursi, *Şuâlar,* ss. 573-74.

[355] Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar*, ed. Adnan Kayıhan – İlhan Atılgan, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013, s. 164.

hakkında olmak üzere birçok makalesi ve kitabı bulunmaktadır.[356] *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri* ise asıl ismi *Le Régne de la Quantité et les Signes Des Temps* olan ve müellif tarafından kaleme alınan, *La Crise du Monde Modern (Modern Dünyanın Bunalımı)* adlı eserinin devamı niteliğinde bir kitaptır.[357]

Guénon'un deccâl telakkisine bakıldığında kendisinin deccâli karşı-inisiyasyona sahip karşı-geleneğin yayılması olarak gördüğü ifade edilebilir. Eserde karşı-inisiyasyon ile kastedilen, insanın hiçbir kılavuza ihtiyaç duymaksızın aklı mutlak hakikat kabul etmesidir. Karşı-gelenek ise en temel manada bilimci bakış açısıyla geleneğe düşman olmak, bilimin açıklayamadığı hususları bâtıl kabul etmektir. Bununla beraber karşı-gelenek kavramı modern dönem sonrası gelişen, maneviyatı ve niteliği yok sayan, nicelin biricik kabul edildiği her türlü akım, görüş ve ideoloji olarak da yorumlanabilir. Yazara göre bu karşı-gelenek hareketinin egemenliği aslında deccâlin egemen olmasıdır. Deccâl, karşı-inisiyasyon anlayışının bütün güçlerini toplayacak ve bunları bir sentez hâline getirecektir. Deccâlin birey yahut topluluk addedilmesi önem arz etmemektedir. Zira Guénon'un nezdinde deccâl bir anlamda hem bir birey hem de bir topluluktur. Çünkü karşı-inisiyatik anlayışın tezahürü olacak bir topluluğa ve bu topluma liderlik edecek bir şahsa ihtiyaç vardır. Bu kişi karşı-geleneği oluşturan zararlı etkileri kendisinde topladıktan sonra bütün bunları dünyaya musallat edecektir.[358] Müellife göre "Bu varlık, belli bir şahıs kılığında gözükmüş olsa bile, gerçekte bir birey olmaktan ziyade bir sembol olacaktır. Ve karşı-inisiyasyon hareketinin amaçlarına uygun olarak kullanılan tersine çevrilmiş bütün simgelerin bir sentezi, bir toplamı olacaktır."[359]

Eserde dikkat çekici hususlardan bir diğeri mesîh ve deccâl kelimeleri üzerinden gelenek ve karşı-gelenek tasviri yapılmasıdır. Guénon, mesîh ile mesîkh (deccâl)[360] kelimeleri arasında bir benzerlik olduğunu ifade etmekle beraber ikinci lafzın birinci

---

[356] Mustafa Tahralı, "Abdülvâhid Yahyâ (René Guénon)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 279-82.

[357] René Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul: İz Yayıncılık, 1990, s. 8.

[358] Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, s. 319.

[359] Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, s. 320.

[360] Alıntılanan eserin tercümesinde bu şekilde yazılmaktadır. Guénon'un burada vurgulamaya çalıştığı husus "مسيح" ile "مسيخ" arasındaki farktır. Yeri gelmişken; "mesikh" kelimesinin eserin orijinalinde bu şekilde yazılmışken kullandığımız çeviride –muhtemelen bir dizgi hatası neticesinde– "mesihk" şeklinde yazıldığını hatırlatalım. Réne Guénon, *Le Règne de la Quantité et les Signes des Temps*, y.y.: Gallimard, 1945, s. 364

lafzın bozulmuş formu olduğunu dile getirmekte, gelenek ve karşı-gelenek arasında da aynı durumun söz konusu olduğunu söylemektedir. Yazarın üzerinde durmuş olduğu diğer bir konu ise deccâlin biçimsiz ve asimetrik olmasıdır. Deccâl hakkındaki rivayet ve tasvirlerde onda bulunacak şekilsel bozuklukların ön planda olduğuna işaret eden Guénon, deccâlin formsuz olması sebebiyle her toplumda farklı tezahür edeceğini, toplumun karşı geleneğini oluşturup tersine maneviyat üreteceğini ve akabinde bütün bu karşı-geleneklerin birleşimiyle biçimsiz bir forma kavuşacağını ifade etmektedir. Ayrıca karşı-gelenek hareketi, her şeye rağmen modern dünyanın tüm ürünlerine ait olan mekanik özelliği de taşıyacak; karşı-gelenek modern dünyanın son eseri olacaktır.[361]

Yazarın deccâl anlayışının genel bir değerlendirmesi yapıldığında kendisinin deccâli, dinlerin ve geleneğin asimetrik hâli olan karşı-geleneğin sembolü olarak gördüğü ifade edilebilir. Guénon'a göre modern dünyanın son iki yüzyılda ortaya koymuş olduğu pek çok anlayış, dinleri ve gelenekleri yok saymakta ve bunlara karşı bir tutumda bulunarak –tam bir gelenek olmasalar da– karşı-gelenek oluşturmaktadır. Deccâl de bu karşı-gelenekleri kendisinde toplayacak temsilî bir varlıktır.

III.2.5. Ömer Rıza Doğrul – *Tanrı Buyruğu (Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi)*

Ömer Rıza Doğrul (1893-1952), Kahire şehrinde doğan, dinî konulardaki araştırmaları ve eserleri ile meşhur gazeteci ve yazardır. Müellifin yazı hayatı Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı esnasında Mısır'da bir gazetede yazmış olduğu edebî metinler ile başlamıştır. Neşrettiği yazılar münasebetiyle İstiklal şairi Mehmet Akif (ö. 1936) ile tanışmış, ilerleyen yıllarda Akif'in damadı olmuştur. Hayatı boyunca muhtelif gazetelerde İslâm dünyası hakkında yazılar kaleme alan Doğrul, bilhassa başta Türkiye olmak üzere İslâm âleminin çeşitli beldelerinin sosyal ve siyasî sorunlarıyla yakından alakadar olmuş, kalemini bu sıkıntıların çözümü için kullanmıştır. Ömrünün son demlerinde yayımcı kişiliğiyle ön plana çıkan yazar, *Selâmet Mecmuası* isimli haftalık bir dergi çıkartmıştır. Ekseriyetini dinî, felsefî ve fikrî yazıların oluşturduğu mecmuada Ahmed Hamdi Akseki (ö. 1951), Mûsa Cârullah (ö. 1949) ve Muhammed İkbal (ö. 1938) gibi dönemin öne çıkan yerli ve yabancı müelliflerinin yazıları bulunmaktadır. Yazarın eserleri incelendiğinde kendisinin muhtelif alanlarda telif ve tercüme ettiği ayrıca neşre

[361] Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri,* ss. 320-22.

hazırladığı elliyi aşkın eseri bulunmaktadır.[362] *Tanrı Buyruğu* adlı eser de Doğrul'un Latin harfleriyle yazmış olduğu Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesi ve tefsiridir. İlâhî kitabın anlatım gücünü yansıtan bir tercüme ve tefsiri elzem gören müellif, kırk yıllık bilgi birikimiyle ve bu misyon çerçevesinde mezkûr eseri kaleme almıştır. Eserde, her sûrenin muhtevası hakkında genel bilgiler verilmekte, açıklama kısımlarında Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) gibi âlimlerden iktibaslar yapılmaktadır. Yazar, eserin herkes tarafından anlaşılması için sade ve akıcı bir üslup tercih etmiş, Arapça lafızlara alternatif kelimeler kullanmaya çalışmıştır.[363]

Doğrul, deccâl hakkındaki görüşlerini Kehf sûresinin tefsirinde ele almıştır. Ona göre deccâl, Hristiyan inançlarının yaygınlaşmasıdır. Yazar, sûrenin ilk dört âyetini tercüme etmiş deccâl hakkındaki intibaını ilgili âyetlerin[364] açıklamasında ortaya koymuştur. Bazı hadis rivayetlerinde[365] Kehf sûresinin ilk on âyeti ile son on âyetinin deccâlden koruduğunun anlatıldığını zikreden Doğrul, sûrenin ilk ve son on âyetinde Hristiyanların temel akîdelerinden bahsedildiğine dikkat çekmekte ve deccâl ile kastedilenin aslında günümüz Hristiyan inançları olduğunu iddia etmektedir.[366] Müellif, görüldüğü üzere deccâlden korunma yollarıyla ilgili vârit olan hadisler ile sûrenin muhtevası arasında alaka kurmuş, deccâli Hristiyan akîdelerinin sembolü telakki etmiştir.

III.2.6. Muhammed Esed – *Mekkeye Giden Yol*

Muhammed Esed (1900-1992), eski adıyla Leopold Weiss, Yahudi asıllı seyyah, âlim, gazeteci ve siyasetçidir. Yahudi bir ailede doğan Esed, gazeteci olarak dünyanın farklı coğrafyalarına yaptığı seyahatler esnasında Kahire'de Muhammed Abduh'un öğrencisi olan Şeyh Muhammed Mustafa el-Merâgî (ö. 1945) ile tanışması neticesinde İslâm'a ilgi duymaya başlamış, 1926 yılında İslâmiyet'i kabul ederek Muhammed Esed ismini almıştır. Müslüman olduktan bir yıl sonra hacca giden Esed, Arap Yarımadası'nda altı yıl geçirmiş, bu süre zarfında İslâmî alanlarda kendini ilerletmiş ve dönemin

---

362 Mustafa İsmet Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 9, ss. 489-92.

363 Ali Akpınar, "Tanrı Buyruğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 39, s. 571.

364 "O Allah'a hamdolsun ki, kuluna hiç de iğriliği (büğrülüğü) olmıyan, (inanmayanları) şiddetli bir ceza ile korkutmak, en doğru dürüst işleri işleyen inananlara da içinde ebedi kalacakları (en) güzel mükâfatı müjdelemek, «Allah bir oğul edindi» diyenleri korkutmak için dosdoğru kitabı gönderdi." el-Kehf 18/1-4.

365 Müslim, "Salât", 257; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 14; Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 6; İbn Mâce, "Fiten", 33.

366 Doğrul, *Tanrı Buyruğu (Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi)*, c. 2, ss. 475-76.

Arabistan Kralı olan İbn Suud ile yakın bir dostluk kurmuştur. İlerleyen yıllarda Hint alt kıtasına giderek bölgede sosyal, siyasî ve ilmi faaliyetler gerçekleştirip aktif bir rol oynayan müellif, 1959 yılında Pakistan'daki siyasî kargaşalar sebebiyle bölgeyi terk edip Avrupa'ya geri dönmüş, vefatına kadar ilmî çalışmalarına yoğunlaşmıştır. Düşünür kimliği ile İslâm dünyasının meşhur şahsiyetlerinden biri olan Esed, İslâm âlemindeki aşırı akımları eleştirmiş, Âyetullah Humeyni (ö. 1989) tarafından gerçekleştirilen İran İslâm Devrimi'ne karşıt bir tutum sergilemiş ve İslâm beldelerindeki kadınların haklarını savunmuştur. Yazarın neşriyatına bakıldığında kendisinin farklı edebî türlerde kaleme aldığı birçok eserinin olduğu görülmektedir. *Mekkeye Giden Yol* da Esed'in 1932 yılında Arap Yarımadası'nda gerçekleştirdiği yolculukları merkeze almasıyla birlikte, yapmış olduğu diğer gezileri ve izlenimleri de ihtiva eden otobiyografik bir kitaptır. Eser, Müslüman topluma bir Avrupalının İslâmiyet'i seçme ve keşfetme sürecinin hikâyesini sunmaktadır.[367]

Esed, deccâl hakkındaki görüşlerini, Şeyh Abdullah İbn Buleyhid (ö. 1957) ve Harb kabilesinden genç bir bedevi ile olan sohbeti üzerinden nakletmektedir. Esed'in sonradan İslâm'ı kabul eden bir Batılı olduğunu öğrenen genç bedevinin kendisine yönelttiği "Batılılar niçin Allah'a karşı bu kadar kayıtsızlar?" sorusu üzerine Esed: "Çünkü Batılılar deccâlin, yani göz kamaştıran tağutun dünyasında yaşamaktadırlar." diye cevap vermekte ve genç bedeviye rivayetlerde deccâle atfedilen olağanüstü hâlleri anlatmaktadır. Akabinde deccâl hakkındaki rivayetlerde anlatılanların büsbütün Batı medeniyetini tasvir ettiğini ifade etmektedir. Zira onun nezdinde modern Batı medeniyeti de dünya hayatının maddî yönünü görüp manevî tarafını yok sayması hususunda deccâl gibi tek gözlüdür. Batı, teknolojik gelişmeleri sayesinde deccâl gibi gökyüzünden yağmur yağdırıp, yeryüzünden muhteşem zenginlikler çıkarabilmektedir. Deccâlin insanları öldürüp dirilttiği gibi Batı da savaş endüstrisiyle insanları öldürmekte, tıp alanındaki gelişmeleriyle insanlara hayat bahşetmektedir. İmanı zayıf olan insanlar da –maddi alanda– bu alt edilemez güce karşı âciz hissetmekte, ona hayranlık duymakta hatta onu

[367] Kemal Kahraman, "Muhammed Esed (Leopold Weiss)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 526-27.

sonsuz güce sahip bir mâbud telakki etmektedir. İmanı kuvvetli olan insanlar ise bu deccâlsi gücün peşinden gitmenin Allah'a şirk koşmak olduğunun farkındadır.[368]

III.2.7. Muhammed el-Behî – *Reʾyü'd-dîn beyne's-sâʾil ve'l-mücîb*

Muhammed el-Behî (1905-1982), Mısırlı siyaset adamı ve mütefekkirdir. Felsefe ve psikoloji alanında ihtisas sahibi olan müellif, 1965 yılına kadar Ezher Üniversitesi'nin muhtelif fakülte ve birimlerinde akademisyenlik ve yöneticilik yapmıştır. Bununla birlikte Kanada, Cezayir, Katar ve BAE'de bulunan bazı üniversitelerde misafir öğretim üyesi olarak dersler vermiştir. Behî'nin düşünce hayatına bakıldığında kendisinin Cemâleddîn Efgânî'nin fikirlerinden etkilendiği görülmektedir. Eserlerinde materyalizme ve materyalist anlayışlara tenkitlerde bulunmuş, Batı emperyalizmini Müslüman dünyasının geri kalmışlığının temel sebebi addetmiştir. Yazar, Müslümanların tekrar ayağa kalkması ve Batı'ya karşı üstün olması için İslâm'ın kendi bünyesinden çözüm yolları bulması gerektiğini savunmuş, diğer medeniyetlerin kurtuluş reçetelerinin İslâm dünyasını ileriye taşıyamayacağını ifade etmiştir. Müellifin, İslâm medeniyeti, düşünce tarihi ve Batı toplumu ile alakalı kaleme aldığı birçok eseri bulunmaktadır. *Reʾyü'd-dîn beyne's-sâʾil ve'l-mücîb* de Behî'nin, modern çağda İslâm dünyasında ortaya çıkmış sosyal ve kültürel beş yüz probleme cevap verdiği eseridir. Dört ciltten müteşekkil olan eserin ilk iki cildi 1971 yılında yazılmış olup son cilt 1983 yılında tamamlanmıştır.[369]

Behî, deccâl hakkındaki görüşlerini eserinin birinci bölümünde "Deccâlin Zuhuru" isimli başlık altında ele almaktadır. İlgili başlık altında deccâlle birlikte onun bir nevi antitezi olarak gördüğü mehdî kavramını da incelemekte, konu hakkındaki görüşlerini ifade etmeden evvel bu iki kavramın genel bir tanımını yapmaktadır. "Deccâlin zuhuru – anlatılana göre– yeryüzünde insanlar arasında fesadın ve beyhude işlerin yayılmasıyla alakalıdır. Mehdî'nin zuhuru ise insanlığın ıslah olması, toplumsal düzenin yaygınlaşması ile ilişkilidir. Bu manada insanlar arasında fesadın ve boş işlerin artması, ahlakî bozulmanın başlaması ve kutsalın çiğnenmesi deccâlin zuhurunun alâmetidir. Nitekim

---

[368] Esed, *Mekkeye Giden Yol*, ss. 386-87. Deccâli hadislerde olduğu üzere kabul eden Elbânî, Muhammed Esed gibi deccâli Batı medeniyeti telakki edenleri eleştirmekte, böyle bir yorumda bulunmanın vârit olan hadislere aykırı olduğunu söylemektedir. Zira hadislerde deccâlin bir insan olduğu açıkça anlatılmaktadır. Elbânî nezdinde bu gerçekliği bir kenara bırakıp deccâli sembol olarak görmek yanlıştır. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdi's-sahîha*, c.3, s.191.

[369] Muhammed Masum Şenburç, "Behî, Muhammed Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, c. EK-1, ss. 176-78.

deccâl, insanları kaosa sürüklemeye çalışan ve doğudan zuhur edecek bir adam olarak tasvir edilmektedir. Ahlakî değerlerin revaç bulması, insanların birbiriyle olan bağının güçlenmesi ve adaletin hüküm sürüp kutsala hürmet edilmesi ise mehdînin zuhurunun emâreleridir. Zira mehdî, peygamberler gibi insanları hakka davet eden bir adam olarak tasvir edilmektedir. Hülasa bu ikisinin de zuhur etmesi kıyamet alâmetlerinden sayılmaktadır."[370]

Yazar, yukarıdaki tanımları yaptıktan sonra deccâlin materyalizmin, mehdînin ise maneviyatın ve ruhçuluğun (modern tanımıyla spiritüalizmin) sembolü olduğunu iddia etmektedir. "Görüldüğü üzere deccâl, materyalizmin zirvesini sembolize etmektedir. Mehdî ise toplumlarda materyalizm yerine spiritüalizmin vücut bulmasının remzidir. Zira toplumlar bu iki durum arasındadır; maddeci toplum ve insanî yahut maneviyatçı toplum. Materyalizm bir toplumda revaç bulmaya başladığında, orada kaos ve kutsala saygısızlık artmaya, beyhude işler ile iştigal yaygınlaşmaya, madde ve gücün peşinden koşulmaya, insan ilişkileri zayıflamaya başlar. O vakitte –yani materyalizmin yapmış olduğu yıkım revaç noktasına ulaştığında– bu kötü gidişatın her şeyi silip süpüren bir savaş veya o toplumun bütün medeniyetini ortadan kaldıran felaketler ile yok olması beklenir. Bununla beraber ruhçuluğun, materyalizmin yerini alması da temenni edilir. Zira spiritüalizm, bu hayattaki zevklerden faydalanmayı istemekle beraber insanî değerin de revaç kazandığı toplumun bulunduğu konumu simgelemektedir. Lakin bu dünya nimetlerinden faydalanmada israf ve zulüm yoktur. Ayrıca bu maneviyatçılığın hakka ve ıslaha davet eden bir rehberi vardır. Bu rehber ise mehdîdir."[371] Behî, görüldüğü üzere deccâli materyalizm, mehdîyi ise insana değer veren, manevî tarafını göz ardı etmeyen ruhçuluk ile özdeşleştirmiş ve bu mefhumları sembol telakki etmiştir.

III.2.8. Mustafa Mahmud – *Rıhletî mine'ş-şekk ile'l-îmân*

Mustafa Mahmud (1921-2009), Mısırlı doktor, mütefekkir ve yazardır. Üniversite eğitimini tıp fakültesinde tamamlayan ve 1953 yılında göğüs hastalıklarında uzman doktor unvanı alan Mahmud, 1960 yılında kitap yazmak ve araştırmalarını gerçekleştirmek için bu görevinden ayrılmıştır. Müellif, ilerleyen yıllarda "İlim ve İman"

[370] Deccâl hakkındaki rivayetlerin tamamına yakınında deccâl ve mesîh birbirinin zıttı olarak anlatılırken, Behî'nin mehdî ile deccâli bir antitez olarak görmesi dikkat çekicidir. Muhammed el-Behî, *Reʾyü'd-dîn beyne's-sâʾil ve'l-mücîb*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1400/1980, c. 3, s. 70.

[371] Behî, *Reʾyü'd-dîn beyne's-sâʾil ve'l-mücîb*, c. 3, ss. 70-71.

isimli yaklaşık dört yüz bölüm süren bir televizyon programı sunmuş, bu vesileyle Mısır kamuoyunda tanınan bir şahsiyet hâline gelmiştir. Medya platformlarında aktif rol oynamasının yanı sıra 1979 yılında kendi ismini verdiği bir cami inşa ettirmiş, bu camiye bağlı olan üç tıp merkezinde maddi durumu olmayan insanların tedavilerini üstlenmiştir. Mahmud'un yazın hayatına bakıldığında kendisinin dinî, felsefî, sosyal ve siyasî alanda eserler neşrettiği, bununla beraber hikâye ve tiyatro metinleri de kaleme aldığı görülmektedir.[372] *Rıhletî mine'ş-şekk ile'l-îmân* da insanın, bedeninin ve ruhunun yaratılması hakkında birçok soru ihtiva eden, Mahmud'un şüphe duyduğu meseleleri ve şüpheden inanca uzanan yolcuğunu okuyuculara anlattığı eserdir.

Mustafa Mahmud, deccâl mefhumuna eserin son bölümünde yer vermektedir. Yazar, evvela deccâlin genel bir tanımını yapmaktadır. Deccâlin, dinlerde, âhir zamanda ortaya çıkacak, birtakım olağanüstü hâller ortaya koyarak insanları fesada sürükleyecek bir adam olarak anlatıldığını ifade eden yazar bu tanımın akabinde deccâlin aslen Muhammed Esed'in anlattığı şekilde zuhur ettiğini ifade etmektedir. Mahmud'un nezdinde deccâl, Muhammed Esed'in telakkisi gibi materyalist anlayışa sahip modern Batı medeniyetidir. Batı dünyası da maneviyatı, dinî ve ahlakî ilkeleri hiçe sayarak tamamen maddî istek ve hırslara yönelmesi bakımından deccâl gibi tek gözlüdür. Yazara göre, günümüzde maddeye tapan bu medeniyet deccâl gibi olağanüstü hâller gösterebilmektedir. Telsiz ve televizyon ile dünyanın bir ucundan haber alabilmekte, sanayi yöntemleri ile yağmur yağdırıp çölün kurak toprağında bile bitki yetiştirebilmekte, ölümcül hastalıkları iyileştirip insanlara hayat bahşetmesinin yanı sıra atom bombaları ve füzeler ile insanları öldürüp büyük yıkımlara sebep olmakta ve dağların içinde altın damarları ve madenler keşfetmektedir. Bu olağanüstü hâller sayesinde insanları kandırıp onları fitneye ve günaha sürüklemektedir.[373]

Müellif, bu görüşleri zikrettikten sonra materyalist anlayışın –yani deccâlin– insanlarda yapmış olduğu ahlakî bozulmaya ve yıkıma işaret etmiştir. Modern çağda, maddenin ve teknolojinin hizmetimizde bulunan bir araç olması gerekirken bizim onun boyunduruğu altına girdiğimize, doymak bilmeyen bir arzu ile sürekli bir şeylere sahip olmaya çalıştığımıza ve kapitalist anlayışın kölesi olduğumuza vurguda bulunmaktadır.

---

[372] "Mustafa Mahmud", *Abjjad*, https://www.abjjad.com/author/6804854/?مصطفى-محمودname=-مصطفى& (21.03.2022)

[373] Mustafa Mahmud, *Rıhletî mine'ş-şekk ile'l-îmân*, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, t.y., ss. 95-96.

Günümüzde devletlerin daha fazla teknoloji ve maddiyat için silah sanayisine büyük yatırımlarda bulunarak birbirleriyle savaştığını, insanların maneviyatı unutarak maddeyi biricik kabul etmesiyle birlikte dünyanın delilerin koşuşturduğu bir deliler sahnesine dönüştüğünü ifade eden Mahmud, tek gözlü deccâlin çağımızda mâbud hâline geldiğini, "Maddeden başka ilah yoktur." lafzının günümüz insanlarının günlük duası olduğunu ve Allah'a imanın arka plana itildiğini dile getirmiştir.[374]

Değerlendirme

Modern dönem literatüründe deccâli sembol telakki eden ve Yahudilik ile ilişkilendiren müelliflerin hayatları, görüşleri ve iddiaları incelendiğinde, yapmış oldukları te'villerin ve yorumların dinî, siyasî ve sosyal arka planı olduğu söylenebilir. Zira deccâli Yahudiler ile ilişkilendiren yazarların ekseriyetinin Mısırlı olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim bu şahıslar Mısır ile İsrail ilişkilerinin kötü olduğu hatta bu iki devletin savaştığı bir dönemde ve muhtemelen İsrail Devleti ile Yahudilerin her anlamda kötü addedildiği sosyo-kültürel bir çevrede yaşamış ve yetişmişlerdir. Bununla birlikte deccâli Yahudilik ile ilişkilendiren yazarların yaşadıkları dönem Yahudilerin nüfuz kazandıkları, siyasî, ekonomik ve sosyal anlamda güçlendikleri, Müslüman dünyanın ise gücünü kaybetmeye başladığı ve gerilemeye yüz tuttuğu bir zamana denk düşmektedir. Birkaç istisnaî şahıs dışında görüşleri incelenen yazarların çoğunlukla İslâmî temel argümanlar yerine ilmî kaygıdan yoksun tali kaynaklar üzerinden Yahudilik ile deccâl arasında ilgi kurma çabalarının, Yahudileri dünyadaki kötülüklerin suçlusu olarak görmelerinin, hatta bazılarının komplo teorileri ortaya atarak iddialarını kanıtlamaya çalışmaların arka planında, yukarıda bahsedilen dinî, siyasî ve sosyal faktörlerin olması kuvvetle muhtemeldir.

Deccâli sembol kabul eden yazarlara gelince; Arap dilinin sembolik (mecâzî) anlatımı yoğun bir şekilde içeren bir dil olmasının, bu şahısların deccâli somut bir varlık yerine sembol olarak görmelerini meşru kılan bir unsur olduğu söylenebilir. Bunun yanı

[374] Mustafa Mahmud, *Rıhletî mine'ş-şekk ile'l-îmân*, ss. 97-98. Mustafa Mahmud'un deccâlin maddeye yönelip maneviyatı bir tarafa bırakan Batı medeniyetini sembolize ettiğini iddia etmesi, deccâli Yahudiler ile ilişkilendiren Muhammed Alî el-Bârr tarafından eleştirilmiştir. Muhammed Alî el-Bârr'a göre Batı, her ne kadar Mahmud'un anlattığı gibi insanın manevî tarafını yok sayıp maddeyi biricik kabul etse de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) anlattığı deccâl değildir. Zira deccâl hakkında vârit olan hadislerde onun muayyen bir şahıs olduğu, bir gözünün görmediği ve alnında "kâfir" yazdığı açıkça belirtilmiştir. Bu rivayetlerin zâhirî tarafını bırakıp te'vil ederek deccâli bir hakikat değil de sembol olarak görmek doğru bir tutum değildir. Bârr, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd*, ss. 126-27.

sıra deccâli insan aklı için daha anlaşılabilir kılma çabası da bu etkenlerden biri olarak zikredilebilir. Deccâli sembol olarak gören müelliflerin ekseriyetinin deccâli, Batı medeniyeti ile özdeşleştirmesinin arka planına bakılacak olursa, bu iddianın Sanayi Devrimi ve Aydınlanma Çağı'yla birlikte Batı'nın, dinî alandan uzaklaşarak maddiyata dayalı bir hayat tarzı inşa etmesinden ve Batı'da dine karşı birçok fikrî akımın çıkmasından hareketle ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim bahsi geçen müellifler, rivayetlerde deccâle atfedilen tek gözlülük ile Batı'nın maneviyatı terk ederek niceli biricik görmesi arasında ilişki kurmuş, Batı medeniyetini deccâli temsil eden bir sembol olarak kabul etmiştir. Bunun yanı sıra modern dönemde Batı'nın, İslâm dünyasına yapmış olduğu maddî ve manevî tahribatında bu müelliflerin iddialarında itici bir güç olması muhtemel kabul edilebilir.

SONUÇ

"Modern İslâmî Literatürde Deccâl" başlığı adı altında araştırdığımız ve sunduğumuz bilgiler incelendiğinde, deccâlin eski çağlardan günümüze kadar popülaritesini sürdüren bir mefhum olduğu, önceki medeniyetlerde ve kadim dinlerde deccâl kavramıyla paralellik arz eden örneklerin bulunduğu görülmektedir. Çalışmamızda zikredilen ve Yahudi menkıbelerinde anlatılan şeytanî varlık Armilus, Zerdüştlükteki kötülük tanrısı Ehrimen ve Hint eskatolojisinde kötülüğün temsilcisi kabul edilen Mara, bunlardan bazılarıdır. Görüldüğü üzere günümüze kadarki farklı medeniyet ve toplumlarda çoğu zaman kötülüğü temsil eden bir varlık fikri ortaya çıkmıştır. Hristiyanlıkla birlikte deccâl kavramı "Antichrist" –mesîh karşıtı– ismiyle bilinmiş, bu mefhum zamanla siyasî ve dinî bir figür hâline gelmiştir. Nitekim aralarında düşmanlık olan görüş ve gruplar birbirlerini deccâl olmakla itham ederek bu mefhumu suistimal edip kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır.

İslâm inancındaki deccâl mefhumuna bakıldığında, konunun Kur'ân-ı Kerîm aracılığıyla değil, rivayet edilen hadisler üzerinden ele alındığı görülmektedir. Nitekim ilâhî kitapta, iyi ile kötü, iman ile küfür arasında her daim bir mücadele olduğu, bunlara hizmet eden şahıs ve grupların varlığı zikredilmekle beraber deccâl lafzının açıkça geçmediği görülmektedir. Her ne kadar İbn Kesîr ve İbn Hacer gibi bazı âlimler Kur'an'daki birtakım âyetlerin deccâle işaret ettiğini ifade etmişlerse de âlimlerin ekseriyet görüşü; deccâlin hadislerde geçip Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmediği yönündedir. Deccâl ile ilgili hadis literatürü incelendiğinde, bu varlığın ontolojik bir gerçekliği olduğu, kıyamete yakın ortaya çıkacağı, kötülüğü yayarak insanları fesada sürükleyeceği ve ulûhiyyet iddia edeceği, rivayetlerde anlatılan yadsınamaz bir hakikattir. Ne var ki hadisler çerçevesinde tartışma konusu oluşturan asıl mesele, ilgili rivayetlerin hangilerinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilip edilmeyeceğidir. Zira deccâl hadislerinde ön plana çıkan ortak hususlar olmakla beraber birbirlerini çürüten ve tezatlık içeren birçok anlatım da söz konusudur. Bütün bu zıtlık içeren ifadelerin, her daim Allah Teâlâ'nın kontrolünde bulunan, ismet ve fetanet sıfatlarına sahip Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ait olduğunu dile getirmek söz konusu olamaz. Öyleyse hadis rivayet eden

râvilerin, ekseriyette olduğu gibi deccâl hakkındaki rivayetleri de lafzen değil mânen rivayet etmesinin, problemin temelini teşkil ettiği ifade edilebilir. Zira bu kişiler gaybî bir mesele olan deccâli kavrayabildikleri kadarıyla rivayet etmişler, belki de bazı görüş ve ictihadları sehven de olsa konuya dahil ederek deccâl mefhumunu anlaşılması zor bir hâle getirmişlerdir. Ayrıca Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi dine İsrâiliyat katmakla itham edilen şahısların deccâl rivayetleri de konuyu iyice içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştur.

İslâm âlimlerinin deccâl telakkileri incelendiğinde, İslâmiyet'in ilk dönemlerinde deccâl mefhumunun fazla irdelenmediği, hadislerde bahsedildiği şekliyle deccâlin varlığının ve kıyamette ortaya çıkacağının hak olarak kabul edildiği görülmektedir. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Ahmed b. Hanbel, Eş'arî ve Mâtürîdî gibi mezhep lideri ve öncü şahsiyetlerin deccâli yukarıdaki görüş üzere benimsedikleri, konunun tartışma konusu olmadığı ve hicri onuncu asra kadar Abdülkâhir el-Bağdâdî, İbn Teymiyye, Âcurrî ve Teftâzânî gibi âlimlerin istisnaî görüşleri dışında bu anlayışın hâkim görüş olduğu ifade edilebilir. Onuncu asırdan sonra ise Alî el-Kârî ve Seffârînî gibi âlimler deccâli daha tafsilatlı bir biçimde ele almış, ilgili rivayetleri yorumlamışlardır. Ne var ki kanaatimizce bu âlimlerin deccâl hakkındaki yorum ve görüşleri de konuya yeni bir soluk getirmemiş, modern döneme gelinceye kadar İslâm âlimlerinin deccâl telakkisi erken dönemdeki anlayış çerçevesinde ilerlemiştir.

Modern dönemde Müslüman yazarların deccâl telakkilerine gelindiğinde, klasik dönemdeki anlayışın dışına çıkıldığı, konuyla ilgili modern döneme ait özgün fikir ve yorumların ortaya çıktığı ifade edilebilir. İslâmiyet'in ilk dönemlerinden çağımıza gelinceye kadar oluşan ilmî birikimin, modern dönemde Batı'da ortaya çıkan Aydınlanma hareketinin ve Müslümanların Batı ile etkileşiminin artmasının deccâl mefhumunun tartışma sahasına taşınmasına ve özgün yorumların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Çalışmamızın birinci bölümünde ele alınan müelliflerin görüşleri de modern döneme ait deccâl telakkileridir. İlgili bölümde eserleri incelenen yazarlar, deccâl mefhumundaki te'vilci bakış açısını daha ileriye taşıyarak deccâlin varlığını reddetmiş, konu ile ilgili daha önceki âlim ve müelliflerin dile getirmediği bir yorumda bulunmuşlardır. Bu açıdan, deccâlin varlığını reddetmenin modern döneme ait bir anlayış olduğu ifade edilebilir. Deccâli reddeden yazarların iddialarını delillendirmek için birtakım müşterek argümanlar kullandığı görülmektedir. Bu şahıslar deccâl rivayetlerinin

sıhhatinden şüphe duymuş, ilgili hadislere İsrâiliyat karıştığını ifade ederek deccâlin İslâmî menşeli olmadığını, diğer dinlerden İslâm'a dercedildiğini iddia etmişlerdir. Rivayetler arasında birbirleriyle çelişen ifadelerin bulunması, konunun Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredilmemesi ve ilgili müelliflerin hadislere bakış açıları da deccâli reddetmelerinde temel etkenlerdendir. Kanaatimizce bu yazarlar, deccâl rivayetlerine yapmış oldukları tenkitlerin ve ortaya attıkları iddiaların bazılarında haklı olsalar da hadis literatürünün tamamını göz ardı etmeleri ve zarûrât-ı dîniyyeden sayılmasa da klasik dönemden beri Ehl-i sünnet âlimlerinin kabul ettiği deccâli reddetmeleri sebebiyle yanlış bir tutum sergilemişlerdir. Zira deccâl hakkında *Sahîhayn*'da geçen birçok hadis bulunmaktadır. İlgili rivayetlerdeki birtakım teâruzları ve sıhhat derecesi zayıf olan hadisleri göz önüne alarak bütün bir hadis külliyatını yok saymak, işin kolayına kaçmak gibi görünmektedir. Bize göre deccâl hakkındaki sahih rivayetleri kabul edip hadis metodolojisine bağlı bir şekilde ele alarak yorumlamak daha uygun bir tutumdur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınan ve deccâli rivayetlerde anlatıldığı üzere kabul eden yazarların görüşleri incelendiğinde onların deccâl mefhumunu klasik dönemdeki anlayış çerçevesinde kabul ettiği, meselenin gaybî olması hasebiyle konu hakkında hiçbir te'vilde bulunmadıkları ifade edilebilir. Bu şahısların, deccâl meselesini yorumsuz bir şekilde kabul etmelerinin arka planında, ekseriyetinin Selefiyye mezhebine mensup olması yahut hadisleri selefî bir anlayışla yorumlaması yer almaktadır. Zira selefî anlayışta, gayb ile ilgili muğlak meselelerin te'vil edilmemesi, konu ile ilgili âyet ve hadislerde geçen hususların olduğu üzere kabul edilmesi daha evlâdır. İlgili bölümde ele alınan yazarlar incelendiğinde tamamına yakınının, deccâl hadislerinin isnadını tafsilatlı bir biçimde inceleyerek rivayetlerin sıhhat derecelerini açıkça belirttiği ancak muhteva hakkında hiçbir görüş bildirmedikleri göze çarpmaktadır. Yalnızca birkaç müellif, rivayetlerin içeriğine yüzeysel olarak değinmektedir. Ne var ki deccâl rivayetlerinin muhtevasında birtakım problemler olduğu ve bazılarının birbiriyle çeliştiği aşikârdır. Kanaatimizce, bu müelliflerin konu hakkındaki tutumu ilmî bir anlayışla bağdaşmamaktadır. Zira rivayetlerin içeriğinde olan sıkıntıları göz ardı ederek sadece isnada yoğunlaşmak, meseledeki kapalılığın ve karışıklığın üzerini örtmektir. Konu hakkındaki sıkıntıları görmezden gelmek, meselenin problemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Rivayetlerin muhtevasında olan teâruzları incelemek, meseleyi dine ve akla uygun bir şekilde yorumlamak daha doğru bir tutum gibi gözükmektedir.

Çalışmamızın son bölümünde, deccâli Yahudilik ile ilişkilendiren ve sembol telakki eden yazarlar ele alınmaktadır. İlgili bölümde zikredilen yazarların deccâl ile ilgili görüşlerinin modern döneme özgü olduğu ifade edilebilir. Zira klasik dönemde Âcurrî dışında deccâli Yahudiler ile ilişkilendirme hususunda ön plana çıkan bir müellife rastlanmamakta; deccâli özellikle bir medeniyet, toplum yahut dinî inançla bağdaştırarak temsilî bir varlık olarak görme fikri bulunmamaktadır. Deccâl ve Yahudiler arasında münasebet kuran yazarların hayatları incelendiğinde, neredeyse tamamına yakınının Mısır asıllı olduğu ve Mısır-İsrail arasında gerilimin tırmandığı yıllarda yaşadığı görülmektedir. Bundan dolayı eserlerinde ortaya koydukları görüşlerin siyasî ve sosyal arka planı olduğu söylenebilir. Zira mezkûr eserlerin ekseriyetinde, Yahudiler ve deccâl arasındaki ilişkiyi kanıtlamak için ya ilmî kaygıdan yoksun argümanlar kullanılmış ya da birtakım âyet, hadis ve ictihadlara zorlama te'villerde bulunulmuştur. Bunun yanı sıra modern dönemde deccâl ile Yahudiler arasında münasebet kuran ilk âlimlerden biri olan Reşîd Rızâ, rivayetlerde deccâle atfedilen fitnenin, siyonistler tarafından organize edilebilme ihtimali üzerinde durup kesinlik bildiren bir üslup kullanmamışken İsrail Devletinin kurulduğu ve İsrail-Mısır arasında savaşın yaşandığı yıllara tanık olan bazı yazarların, Yahudileri dünyadaki bütün kötülüğün kaynağı olarak görmesi, deccâlin Yahudilerin mesîhi olduğunu söylemesi hatta iddialarını kanıtlamak için komplo teorileri ortaya atması meselenin siyasî ve sosyal arka planı olduğunu gösterir niteliktedir. Her ne kadar Müslüman bireylerin çoğunluğunun nezdinde siyonist anlayışın gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler, kötülüğü ve kaosu yayma bakımından deccâlin yapacağı bildirilen tahribat ile benzerlik gösterse de deccâli Yahudilik ile ilişkilendiren görüşlerin ilmî bir temele dayandırılamadığı ve aklî sahada tatmin edici olmadığı ifade edilebilir. Bu görüşleri, kanıtlanabilir iddialar yerine, müelliflerin şahsî fikirleri olarak ele almak daha doğru görünmektedir. Deccâli sembol olarak telakki eden yazarlar ise meselenin rivayetler üzerinden anlaşılmasının zorluğunu fark ederek meseleyi birtakım temsiller üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. İlgili bölümde ele alınan müelliflerin ekseriyeti, Aydınlanma Çağıyla birlikte Batı medeniyetinin materyalist anlayışı merkeze alıp maneviyatı yok saymasını göz önüne alarak rivayetlerde bahsedilen deccâlin Batı olduğunu iddia etmişlerdir. Kâmil Miras gibi bazı müelliflerde hadislerde deccâle atfedilen olağanüstü hâllerin somut bir gerçeklikten ziyade temsilî olduğunu ifade etmişlerdir. Kanaatimizce, deccâle atfedilen olağanüstü hâlleri, rivayetlerin ana teması

çerçevesinde yorumlayarak bunları sembolik bir anlatım olarak görmek mümkün olsa da deccâlin bizatihi kendisini bir sembol yahut medeniyet olarak görmek pek mümkün gözükmemektedir. Zira rivayetlerde deccâlin müşahhas bir şahıs olduğu açıkça görülmektedir. Rivayetlerdeki bu müşterek hususu göz ardı ederek deccâli somut gerçekliği olmayan bir sembol telakki etmenin doğru bir tutum olmadığı ifade edilebilir.

Çalışmada ele alınan görüşlerden ve ortaya konulan bilgilerden sonra deccâlin mahiyeti hakkında cevap vermenin ve görüş bildirmenin elzem olduğu açıktır. Her ne kadar deccâl rivayetleri arasında akla, gerçeğe ve dine aykırı anlatımlar ile teâruzlar olan meseleler bulunsa da İslâm inancında deccâl diye bir varlık olduğu söylenebilir. Nitekim sahih rivayetlerde, deccâlin müşahhas bir şahıs olarak tasvir edilmesi, kıyamete yakın bir zamanda zuhur edeceği, kötülüğü yayarak insanları fesada sürükleyeceği ve ulûhiyyet iddia edeceği gibi müşterek hususlar ön plana çıkmaktadır. Kanaatimizce, Allah Teâlâ'nın böyle bir varlığı insanlara imtihan vesilesi kılması uzak bir ihtimal değildir. Deccâl rivayetlerine gelince, râvilerin hadisleri lafzen değil mânen rivayet ettiği, sehven de olsa rivayetlerinde hata ihtimalinin bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Sahih rivayetlerde deccâle atfedilen cennet ve cehennem gibi birtakım olağanüstü hâlleri mecazî bir anlatım olarak görüp bunları, deccâle kıyamet vakti Allah tarafından –insanlara imtihan vesilesi olması için– verilecek bazı güçler olarak yorumlamak ve rivayetlerin ana teması çerçevesinde te'vil etmek, meselenin anlaşılabilir kılınmasında önemlidir. Bununla birlikte Ka'b el-Ahbâr gibi rivayetleri şüpheli şahıslardan nakledilen, aşırı abartılı anlatımlar ihtiva eden ve İsrâiliyat bilgiler içerdiği açık olan zayıf rivayetlerin de reddedilmesi gerektiğini ifade etmek gerekir. Zira denizin boyu beline dahi ulaşmayan, dilediğinde nehirleri kurutan ve dağları birbiriyle çarpıştıran bir deccâlin aklen ve dinen tasavvur edilebilmesi mümkün değildir. Şayet kıyamet zamanı böyle bir durum söz konusu olsa bile imtihan vesilesi olarak gönderilen deccâlin kim olduğu hemen anlaşılacak, sırr-ı teklif ortadan kalkacaktır. Abes bir iş olan böyle bir şeyi de hikmet sahibi Allah Teâlâ'nın gerçekleştirmesi muhaldir.

Hülasa İslâm inancında kıyamete yakın ortaya çıkacak ve insanları fesada sürükleyecek bir deccâlin var olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber deccâlin itikadî bir mesele olmamasından mütevellit deccâli reddeden yahut konu hakkında şahsî te'villerde bulunan Müslüman bir kişi tekfir edilemez. En doğrusunu ancak Allah bilir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLHAKÎM Mansûr, *Hukûmetü'l-alemi'l-hafiyye (Hukûmetü'd deccâl)*, 17 cilt, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2008.

ABDÜLHAMÎD Hişâm Kemâl, *İktarabe hurûcü'l-mesîhi'l-deccâl*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2006.

ÂCURRÎ Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyn b. Abdillâh, *eş-Şerîatü'l-Âcurrîyye*, 5 cilt, Cize: Müessestü'l-Kurtuba, 1996.

AÇIKGENÇ Alparslan, "Said Nursi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2018, c. 35, ss. 565-72.

ADEVÎ Mustafa, *Ahbârü'd-deccâl ve İbni's-Sayyâd*, Riyad: Kısmü'n-Nevâdir, t.y.

AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, 50 cilt, thk. Şuayb El-Arnavut, y.y.: Müessestü'r-Risâle, 1999.

———, *el-ʿAkîde*, nşr. Abdülazîz İzzeddin es-Seyrevân, Dımaşk: Dâru Kuteybe, 1408.

AKPINAR Ali, "Tanrı Buyruğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 39, ss. 571-72.

ALÎ EL-KÂRÎ, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 11 cilt, nşr. Muhammed Cemîl el-Attâr, Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1414/1994.

AREFÎ Muhammed b. Abdurrahman, *Nihâyetü'l-âlem: Eşrâtü's-sâ'ati's-suğrâ ve'l-kübrâ*, 10. bs., Riyad: Dâru'l-Tedmîrî, 2011.

ASKALÂNÎ Ahmet b. Ali b. Hacer Ebu Fadl, *Fethu'l-bârî*, 13 cilt, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1379.

ÂŞÛR Abdüllatif, *el-Mesîhü'd-deccâl hakîkatün lâ hayâl*, Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1988.

ATIYYETULLAH Ahmed, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, 5 cilt, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1386/1966.

AZİZOVA Elnure, "Ureyne (Benî Ureyne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 42, ss. 174-75.

BAĞDÂDÎ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, *el-Fark beyne'l-fırak*, Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 1977.

BAĞİR Muhammed Ali, "Yahudi Eskatolojisinde Armilus", *Doğu Araştırmaları*, sy. 15 (2015), ss. 5-21.

BÂKILLÂNÎ, *Kitâbü'l-Beyân ʿani'l-fark beyne'l-muʿcizât ve'l-kerâmât*, nşr. Richard Joseph McCarthy, Beyrut: Mektebetü'ş-Şarkiyyeti, 1958.

BALOĞLU Adnan Bülent, "Muvazzah İlm-i Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 31, ss. 418-19.

BÂRR Muhammed Alî, *el-Mesîhu'l-muntazar ve teâlîmu't-Talmûd*, Cidde: Dâru'l-Suûdiyye, 1987.

BEHÎ Muhammed, *Reʾyü'd-dîn beyne's-sâʾil ve'l-mücîb*, 4 cilt, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1400/1980.

BİLGİN Mustafa, "Hak Dini Kur'an Dili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. 15, ss. 153-63.

BİLMEN Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam: Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri*, ed. A. Kasım Fidan, haz. Salih Sabri Yavuz, Faruk Sancar, 2. bs., İstanbul: Semerkand, 2015.

BİRIŞIK Abdülhamit – A. Cüneyt EREN, "Sıddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. 37, ss. 92-95.

BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-sahîh*, 6 cilt, thk. Mustafa Deeb Al Bagha, Beyrut: Dâru İbn-Kesîr, 1987.

BÛTÎ Saîd Ramazan, *Kübre'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1417/1997.

CEZÂİRÎ Ebûbekir Câbir, *'Akîdetü'l-mü'min*, 2. bs., Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1398/1978.

COOK David, *Studies in Muslim Apocalyptic*, New Jersey: Darwin Press, 2002.

———, “Dajjâl”, *Encyclopaedia of Islam, THREE,* Brill, 2012, ss. 105-6,

ÇELEBİ İlyas, “Deccâl (İslâmiyet’te Deccâl)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. 9, ss. 69-72.

———, “el-Husûnü’l-hamîdiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, ss. 418-19.

———, “Hüseyin el-Cisr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, ss. 537-40.

ÇİMEN Abdullah Emin, “Tâhir el-Cezâirî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 39, ss. 395-98.

DÂVÛD Muhammed Îsâ, *İhzârü’l-mesîhi’d-deccâl yağzü’l-âlem min müselles Birmûda*, Kahire: el-Muhtârü’l-İslâmî, 1991.

DEMİRCİ Kürşat, “Deccâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. 9, ss. 67-69.

DOĞAN İshak, *Abdulkerim El-Hatıb’in ‘Et-Tefsîru’l-Kur’ânî li’l-Kur’ân Adlı Eseri ve Tefsir Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2014.

DOĞRUL Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu (Kur’ân-ı Kerîm’in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi)*, 2 cilt, 3. bs., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1955.

DORMAN Emre, *Allah’a Öğretilen Din*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016.

EBÛ ABDİLLÂH MUHAMMED B. YEZÎD MÂCE EL-KAZVÎNÎ, *Sünen-i İbn Mâce*, 2 cilt, thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, y.y.: Dâru’l-Fikr, t.y.

EBÛ DÂVÛD Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebu Davud*, 4 cilt, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, t.y.

EBÛ HANÎFE, *el-Fıkhü’l-ekber*, Dubai: Mektebetü’l-Furkân – İmârâtü’l-Arabiyye, 1999.

EBÛ REYYE Mahmûd, *Edvâʾ ʿale’s-sünneti’l-Muhammediyye*, 6. bs., Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, t.y.

EBÛBEKİR Seyyid Sâlih, *el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'ktisâhi'l-ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve tethîru'l-Buhârî minhâ,* y.y., t.y.

EDDY William, *el-Kenzü'l-celîl fî tefsîri'l-İncîl*, 8 cilt, Beyrut: Mecmû'l-Kenê'si fi'ş-Şarki'l-Ednê, 1973.

ELBÂNÎ Muhammed Nâsırüddin, *Kıssatü'l-mesîhi'd-deccâl ve nüzûli 'Îsâ 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm,* Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1421/2000.

———, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme,* 14 cilt, Riyad: Mektebetü'l-Maʿârif, 1992.

———, *Silsiletü'l-ehâdi's-sahîha,* 7 cilt, Riyad: Mektebetü'l-Maʿârif, 1995.

EMİN Ahmed, *Fecrü'l-İslâm*, 6. bs., y.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

ESED Muhammed, *Mekkeye Giden Yol*, çev. Cahit Koytak, 25. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

EŞ'ARÎ Ebü'l-Hasan, *el-İbâne ʿan usûli'd-diyâne*, thk. Fevkıyye Hüseyin Mahmûd, Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397.

EYYÛB Saîd, *'Akîdetü'l-mesîhi'd-deccâl fi'l-edyân,* Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1991.

FERÂHÎDÎ Ebî Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, 8 cilt, Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, t.y.

FERÎD VECDÎ Muhammed, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'l-karni'l-ʿişrîn,* 10 cilt, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1971.

GAZZÂLÎ Muhammed, *'Akîdetü'l-müslim,* thk. Dâliyâ Muhammed İbrahim, 4. bs., Kahire: Nehdatü Mısır, 2005.

———, *es-Sünnetü'n-nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-hadîs,* Kahire: Dâru'ş-Şurûk, t.y.

GUÉNON René, *Le Règne de la Quantité et les Signes des Temps*, y.y.: Gallimard, 1945.

———, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.

GUMÂRÎ Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk, *İkâmetü'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî*

âhiri'z-zamân, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2006.

HANEFÎ Hasan, *Mine'l-'akîde ile's-sevre*, 5 cilt, Kahire: Mektebetü Medbûlî, t.y.

HANSU Hüseyin, "et-Tecrîdü's-Sarîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 251-52.

HATÎB Abdülkerîm, *el-Mehdiyyü'l-muntazar ve men yentezirûnehû*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1980.

HATİBOĞLU İbrahim, "Nâsirüddin el-Elbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 32, ss. 403-5.

HEVÂM Münîr, *el-Mesîh fi'l-fikri'l İslâmiyyi'l-hadîs*, Beyrut: Müessesetü'l-Hâlîfetü, 1983.

HİLL Christopher, *Antichrist in Seventeenth-century England*, y.y.: Verso, 1990.

HİNDÎ Müttakî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, 18 cilt, thk. Savfât el-Sakkâ, Bekrî el-Hayânî, 5. bs., Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1981.

HÜSEYİN EL-CİSR, *el-Husûnü'l-hamîdiyye li-muhâfazati'l-ʿakâʾidi'l-İslâmiyye*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, y.y., 1351/1932.

ITR Nûreddîn – M. Yaşar KANDEMİR, "Ebû Reyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 10, ss. 214-15.

İBN KESÎR Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, 2 cilt, thk. Abduh Şâfiî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab*, 15 cilt, Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y.

İBN TEYMIYYE Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mecmûu Fetâvâ*, 35 cilt, thk. Enver el-Bâz – Âmir el-Cezzâr, İskenderiyye: Dâru'l-Vefa, 2005.

İBNÜ'L-ESÎR Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-sahâbe*, 8 cilt, thk. Muhammed İbrahim Benna – Muhammed Ahmed Âşûr, Kahire: Dâru'ş-Şa'ab, 1970.

İMAM MÂLİK, *el-Muvattâ'*, 8 cilt, thk. Muhammed Mustafâ el-Â'zamî, y.y.: Müessesetü Zeyd b. Sultân 'Âl-i Nehyân, 2004/1425.

‘İMARE Muhammed, “Muhammed el-Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 531-33.

İSLÂMOĞLU Mustafa, *Üç Muhammed*, 90. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2020.

———, *Yahudileşme Temayülü: İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed’e,* 19. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR B. AHMED EL-HEMEDÂNİ, *el-Muğnî fî ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl*, 20 cilt, thk. Tâhâ Hüseyin v.dğr., Kahire: eş-Şeriketü’l-Mısriyye, t.y.

KAHRAMAN Kemal, “Muhammed Esed (Leopold Weiss)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 526-27.

KANDEMİR M. Yaşar, “İbnü’s-Siddîk, Ebü’l-Fazl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, c. 21, ss. 206-7.

KILIÇ Hulusi, “Ahmed Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. 2, ss. 62-64.

KIRBAŞOĞLU Mehmet Hayri, *İslami İlimlerde Metot Sorunu*, Ankara: Otto, 2015.

KLATZKİN Jacob, “Armilus”, *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, ed. Chief Fred Skolnik – Michael Berenbaum, sy. 2 (2007), ss. 474-75.

LEACH Maria, *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*, ed. Jerome Fried, New York: HalperCollins, 1984.

MÂTÜRÎDÎ Ebû Mansûr, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 18 cilt, thk. Ahmet Vanlıoğlu v.dğr., İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

MAZHAR Süleyman, *Kıssatül’l-edyan*, Beyrut, 1984.

MECDÎ FETHÎ ES-SEYYİD Ebû Meryem, *Kıssatü hurûci’l-mesîhi’l-deccâl*, Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1997.

MERTOĞLU M. Suat, “Tefsîrü’l-Menâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 297-99.

MUSTAFA MAHMUD, *Rıhletî mine’ş-şekk ile’l-îmân*, Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, t.y.

MÜSLİM Ebü’l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, 5 cilt, thk. Muhammed Fuat Abdulbâkî, Beyrut: Dâru’l-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.

NUAYM B. HAMMÂD EL-MERVEZÎ, *Kitâbu'l-Fiten*, 2 cilt, Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412.

ÖNKAL Ahmet, "Bi'rimaûne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 195-96.

ÖZEL Ahmet, "Muhammed Hâmid Fıkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, c. EK-1, ss. 454-56.

———, "Seyyid Sâbık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. EK-2, ss. 499-502.

———, "Tüveycirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. EK-2, ss. 617-19.

ÖZERVARLI M. Sait, "Muhammed Abduh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 482-87.

———, "Reşîd Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, c. 35, ss. 14-18.

ÖZTÜRK Yaşar Nuri, *İnsanlığı Kemiren İhanet Dincilik*, 7. bs., İstanbul: Yeni Boyut, 2019.

———, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: Vahyin Dininden Sapmalar, Hurafeler, Bid'atlar*, 8. bs., İstanbul: Yeni Boyut, 2000.

———, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 2 cilt, ed. Mustafa Tahir Öztürk, 26. bs., İstanbul: Yeni Boyut, 2014.

PEHLİVAN Bayram, "Bûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, c. EK-1, ss. 221-24.

PEZDEVÎ Ebu'l-Yüsr, *Usûlü'd-dîn*, nşr. Hans Peter Linss, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyyeti'l-Türâs, 1423.

REŞÎD RIZÂ Muhammed, *Tefsîrü'l-Menâr*, 12 cilt, y.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

RİGGE William F., "An Historical Examination of the Connection of Calixtus III with Halley's Comet", *Popular Astronomy*, sy. 18 (1910), ss. 214-19.

ROSENBERG Donna, *Dünya Mitolojisi–Büyük Destan ve Söylenler Ansiklopedisi*, çev. Koray Akten v.dğr., 3. bs., İstanbul: İmge Yayınları, 2003.

SA'FAN Kâmil, *es-Sâ'atü'l-hâmise ve'l-'işrûn: el-Mesîhü'd-deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc, el-Mehdiyyü'l-müntazar*, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1996.

SÂBIK Seyyid, *el-'Akâidü'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

SAİD NURSİ Bediüzzaman, *Lem'alar*, ed. Adnan Kayıhan – İlhan Atılgan, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013.

———, *Mektubat*, ed. Adnan Kayıhan – İlhan Atılgan, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.

———, *Sözler*, ed. Adnan Kayıhan – İlhan Atılgan, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.

———, *Şuâlar*, İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2007.

SARITOPRAK Zeki, "el-Mesîhü'd-deccâl fi'l-akîdeti'l-İslâmiyye", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1 (1995), ss. 121-132.

———, *İslama ve Diğer Dinlere Göre Deccal.*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1992.

SEFFÂRÎNÎ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâmiʿu'l-envâri'l-behiyye*, 2 cilt, Dımaşk: Müessesetü'l-Hâfikîn, 1402.

SEMMÂN Muhammed Abdullah, *el-İslâmü'l-musaffâ,* thk. İbrahim Muhammed Îsâ, Kahire: Mektetebü'l-Vehbe, 1373/1954.

SIDDÎK HASAN HAN, *Katfü's-semer fî beyâni ʿakîdeti ehli'l-eser*, thk. Âsım b. Abdillah el-Karyûtî, Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1404/1984.

SİFİL Ebubekir, *İslam ve Modern Çağ*, 3 cilt, 3. bs., İstanbul: Rıhle Kitap, 2014.

ŞAKAR Mehmet, *Seyyid Sâlih Ebû Bekir'in "el-Advau'l-Kur'âniyye" İsimli Eserinin Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri Çervevesinde Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı, 2015.

ŞÂKİR Muhammed Fuâd, *el-Mesîhü'd-deccâl el-mesîhü'd-dalâle ve 'Îsâ ibn Meryem mesîhü'l-hüdâ*, Kahire: Dâru'l-Basîr, 1993.

ŞENBURÇ Muhammed Masum, "Behî, Muhammed Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, c. EK-1, ss. 176-78.

ŞİRBÎNÎ Seyyid Muhammed İsmail, *Kitâbâtü a'dâi'l-İslâm ve münâkaşetühâ*, y.y., 2002.

TABERÂNÎ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 10 cilt, thk. Tarık b. İvâzullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415.

TAHÂVÎ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî, *Metnü'l-'Akîdeti't-Tahâviyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995.

———, *Müşkilü'l-âsâr*, 13 cilt, thk. Şuayb el-Arnavut, Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1995.

TÂHİR EL-CEZÂİRÎ, *el-Cevâhirü'l-kelâmiyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1407/1986.

TAHRALI Mustafa, "Abdülvâhid Yahyâ (René Guénon)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 279-82.

TAYÂLİSÎ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned-i Ebi Dâvud et-Tayâlisî*, 4 cilt, thk. Muhammed b. Abdul Muhsin et-Turki, Cize: Hicr li't-Tıbâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî ve'l-İ'lân, 1999.

TEFTÂZÂNÎ, *Şerhu'l-Makâsıd*, 2 cilt, Pakistan: Dâru'l-Ma'ârifi'l-Nu'mâniyye, 1401/1981.

TIRMIZÎ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmi'us sahîh Sünen-i Tirmizî*, 5 cilt, thk. Şâkir Ahmed Muhammed, Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

TOTTOLİ Roberto, "Hadith and Traditions in Some Recent Books Upon the Dağğāl (Anti-Christ)", *Oriente Moderno*, c. 21 (82), sy. 1 (2002), ss. 55-75.

———, "Son Zamanlarda Telif Edilmiş Bazı Kitaplarda Deccale Dair Hadis ve Rivayetler", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. İbrahim Kutluay, c. 2, sy. 4 (2011), ss. 143-69.

TÜVEYCİRÎ Hammûd b. Abdillah b. Hammûde, *İkâmetü'l-burhân fi'r-red ʿalâ men enkere hurûce'l-mehdî ve'd-deccâl ve nüzûle'l-mesîh fî âhiri'z-zamân*, Riyad: Mektebetü'l- Maʿârif, 1405/1985.

UZUN Mustafa İsmet, "Doğrul, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 9, ss. 489-92.

ÜNLÜ Ahmet Mahmut, *Nüzûl-i Mesîh Risalesi*, İstanbul, 1997.

VÂBİL Abdullah b. Yûsuf, *Eşrâtü's-sâʿa*, 4. bs., Riyad: Dâru'l-İbnü'l-Cevzî, 1414/1994.

YARAN Rahmi, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 162-63.

YAVUZ Yusuf Şevki, "Ebû Hanîfe (Akaide Dair Görüşleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 10, ss. 138-43.

———, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 11, ss. 57-62.

———, "Ferîd Vecdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 12, ss. 393-95.

YAZICI Nesimi, "Miras, Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, ss. 145-46.

YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10 cilt, haz. İsmail Karaçam v.dğr., İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.

YESÛÎ Rifâîl Nahle, *Garâibü'l-luğati'l Arabiyye*, 4. bs., Beyrut: Dâru'l-Meşriku'ş-Şumûm, 1986.

ZEBÎDÎ Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 8 cilt, çev. Ahmed Naim – Kâmil Miras, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.

ZEHEBÎ Muhammed Hüseyin, *el-İsrâiliyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, 4. bs., Kahire: Mektebetü'l- Vehbe, 1990.

ZEMAHŞERÎ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf ʿan hakâ'iki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*, 4 cilt, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Elektronik Kaynaklar

Hâzim Atıyyetullah, "Ebî Ahmed Atıyyetullah" *el-Ehrâm,* 8 Ekim 2013, https://www.ahram.org.eg/daily/News/966/64/235914/الأهرام-الثقافى/أبي-أحمد-عطية-الله.aspx (20.11.2021)

"Kâmil Sa'fan", *al-Moajam,* https://www.almoajam.org/lists/inner/5694 (17.01.2022)

Mehmet Ulukütük, "Hasan Hanefî", *İslam Düşünce Atlası,* https://islamdusunceatlasi.org/peoplemaps/hasan-hanefi/242 (08.05.2022)

Fatıma Nur Demir, "Hasan Hanefî", *İslâm Düşünce Enstitüsü*, 15 Ocak 2021, https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/islmilimlerdeusl/detail/yeniuslarayislari?id=20572 (15.11.2021)

"Biyografi", *mustafa islamoğlu,* https://mustafaislamoglu.com/biyografi/ (11.12.2021)

"Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil", *Wikipedia*, https://ar.wikipedia.org/wiki/عبد_الله_بن_يوسف_الوابل (03.02.2022)

Meryem el-Rumeyhî, "Muhammed Fuâd Şâkir", *Vilâdü'l-Beled,* 4 Kasım 2017, https://weladelbalad.com/2017/11/04/محمد-فؤاد-شاكر-تفاصيل-حياة-نابغة-قنا/ (07.01.2020)

"Mecdî Fethî es-Seyyid", *IslamHouse,* https://islamhouse.com/ar/author/54473 (22.01.2022)

"Hakkında", *C.A.H Cübbeli Ahmet Hoca,* https://www.cubbeliahmethoca.com.tr/tr/hakkinda (07.02.2022)

"es-Sîretü'z-Zâtiyye li fazîleti'ş-Şeyh", *Arefe,* https://arefe.ws/ar/index.php?com=content&id=1 (29.01.2022)

Şeymâ Muhammed, "en-Nâşirîne'l-Arab yen'î rahîli Abdillatif Âşûr", *el-Mawq3,* 12 Ağustos 2021, https://www.almawq3.com/الناشرين-العرب-ينعي-رحيل-عبد-اللطيف-عا/ (01.02.2022)

Abdülcebbâr el-Atâbî, "Abdüllatif Âşûr" *Elaph,* 7 Haziran 2013, https://elaph.com/Web/Culture/2013/6/816474.html (01.02.2022)

"Siretü Dr. Muhammed Alî el-Bârr", *drmohammedalbar*, https://www.drmohammedalbar.com/malwmat-an-aldktwr (22.12.2021)

Turgut Alp Boyraz, "İsrailli Yahudilere sorduk: Mescid-i Aksâ'yı yıkmak istiyor musunuz?", *AA*, 02.03.2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilli-yahudilere-sorduk-mescid-i-aksayi-yikmak-istiyor-musunuz/2161676# (10.03.2022)

"Mansûr Abdülhakîm", *Abjjad*, https://www.abjjad.com/author/6803031/-منصور-عبد-الحكيم (14.03.2022)

"Muhammed Îsâ Dâvûd", *Wikipedia*, https://ar.wikipedia.org/wiki/محمد_عيسى_داود (10.01.2022)

"Siyon Liderlerinin Protokolleri", *Holokost Ansıklopedısı*, https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/protocols-of-the-elders-of-zion (10.01.2022)

"Mustafa Mahmud", *Abjjad*, https://www.abjjad.com/author/6804854/?-مصطفى-محمودname=-مصطفى& (21.03.2022)

Muhammed Ömer el-Abso, "eş-Şeyhu'd-Dâi Muhammed Abdullah es-Semmân", *Râbitatü Üdebâi'ş-Şâm*, 7 Kasım 2019, http://www.odabasham.net/-تراجم-الشيخ-111899-الداعية-محمد-عبد-الله-السمّان (13.11.2021)

Abdullah b. Ahmed Allaf Gumâdî, "(İmâmü'l Mescid-i en-Nebeviyye) Fazîletü es-Şeyh Ebûbekir Cabir el-Cezâirî", *Saaid*, http://saaid.net/Doat/gamdi/31.htm (06.12.2021)

"Terceme li-Fazîleti'l-Âlimi'l-Celîl eş-Şeyhu Mustafa el-Adevî", *Mostafaaladwy*, http://www.mostafaaladwy.com/pageother.php?catsmktba=1120 (15.01.2022)

"Nebze an hayâti'l müstebsiri'l Mısrıyyi'l-merhûmi'l-meğfûr lehû Saîd Eyyûb", *Merkezü'l Müstebsirîn*, 8 Mart 2018, http://al-mostabserin.com/arabic/4783 (06.01.2022)

"Hişâm Kemâl Abdülhamîd", *el-İslâmü's-sahîh*, http://heshamkamal.3abber.com/content/links (07.02.2022)